fatima mernissi

peçenin ötesi

YAYINEVİ

FATİMA MERNİSSİ

Fatima Mernissi 1941 yılında, Fas'ın Fez kentinde doğdu. Büyüdüğü yer, Fransız sömürgeciliğine karşı milliyetçi direnişin merkezlerinden biriydi ve kendisi de milliyetçi okullara kızların kabul edilmesinden yararlandı.

Eğitimini Rabat Muhammed, Paris Sorbonne ve sosyolojide doktora derecesini aldığı Brandeis üniversitelerinde tamamladı. Halen Fas Bilimsel Araştırma Kurumu'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Harvard, Berkeley ve California üniversitelerinde konuk öğretim görevlisidir.

Kadınlarının Ağzından Fas, Siyasi Harem adlı iki kitaba ve Üçüncü Dünya kadınlarını konu alan sayısız makaleye imza atmıştır.

Peçenin Ötesi
(İslam Toplumunda Kadın Erkek Dinamikleri)

Tüm yayın hakları saklıdır.

Yayın Yönetmeni:Sezgi Altınok
Çeviri: Mine Küpçü
Kapak Tasarım: Murat Efe

Birinci Basım: Mart, 1995

ISBN 975-358-026-6

YALNIZ GİDİŞ
DİZİSİ

3

YAYINEVİ YAYINCILIK
Kazancı Yokuşu, Sağıroğlu Sok.
No: 27/5 Cihangir - İstanbul
Tel: (0212) 243 60 79
Faks: (0212) 244 39 79

Dizgi:Yayınevi Yayıncılık
Baskı:Özener Matbaası
Cilt: Umut Mücellithanesi

fatima mernissi

PEÇENİN ÖTESİ

(İslam Toplumunda Kadın-Erkek Dinamikleri)

Çeviren:
Mine Küpçü

İçindekiler

Müslüman Kadınlar ve Köktencilik 7
Batılı Okuyucunun Dikkatine 31
Giriş: Yeni Toplumsal Durumun Kökleri 35

Bölüm I: Geleneksel İslamın Kadına ve Toplumsal Düzendeki Yerine Bakışı

1- İslamda Etkin Kadın Cinselliği Kavramı 55
2- Müslüman Toplumunda Kadın Cinselliğinin Düzenlenmesi 77
3- İslamiyet Öncesi Evlilik ve Cinsellik 99

Bölüm II: Modernliğin Kadın-Erkek Dinamikleri Üzerindeki Anomik Etkileri

4- Modern Durum: Fas Verileri 121
5- Verilerin Ortaya Çıkardığı Cinsel Kuralsızlık 131
6- Karıkoca 143
7- Kayınvalide 157
8- Mekansal Sınırların Anlamı 173
9- Fas'taki Cinsel Kuralsızlığın Ekonomik Temelleri 187
Sonuç: Müslüman Ülkelerde Kadın Özgürlüğü 207
Yayıncının Sonsözü 221

Müslüman Kadınlar ve Köktencilik

Peçenin Ötesi'ni yazmayı bitirdiğim 1973 yılından bu yana, Arap ve İslam dünyasında kadınları ilgilendiren en önemli, en çarpıcı olaylar hangileridir?

Onüç yıl önce bitirdiğim bir kitap için yeni bir giriş yazmak, bir zamanlar yoğun, tutkulu ve güçlü bir ilişki kurduğunuz, fakat herşeye rağmen hüzünlü avunmalar, sığ karışıklıklar ve düştegezer ruh halinizle ileri bir adım atarak ayrıldığınız eski bir aşığınızla, Medine'nin dar sokaklarında ansızın burun buruna gelmek gibi bir şey... Yeni bir giriş yazmak sizi ürküttüğü ölçüde keyiflendirir. Bu sanki geçmişle geleceğin önemli olmak adına yarışa girdiği bir kendine değer biçmedir ve bu yarışta geçmiş sizi kasvet dolu bir kötümserlikten, acımasız, vahşi bir iyimserliğe doğru usul usul çekme kurnazlığını gösterir.1986 Temmuz'unun bu yıldızlı gecelerinde, iflah olmaz bir iyimserlik içindeyim. Bu iyimserliğim, sabahın köründe sekizinci, dokuzuncu yüzyıl

dinsel ve tarihsel yazınını okuyup, öğle sonlarını atlantik dalgaları arasında yüzerek geçirmenin, geleneksel olduğu iddia edilen toplumlar üzerindeki zaman aşındırması etkisini çok yoğun bir şekilde hissetmemi sağlamasından dolayı değil yalnızca... Kağıt oynayanların ve ağırbaşlı çay tiryakilerinin ortasında, mayoları içinde kendilerini gösteren yeni kentleşmiş her yaştan yüzlerce müslüman aile arasından kumsala yürümek insana, değişim sözkonusu olunca, gerçekler ile gerçekler üzerine yapılan tartışmaları birbirinden ayırma zorunluluğunu hatırlatıyor. Birkaç hafta önce Tamara ahalisi (Atlantik kıyısında, Rabat'a on km. mesafede gelişmekte olan bir kasaba) ve yakınlardaki dermeçatma kentin yeni kır kökenli göçmenleri, kutsal Ramazan ayının uzun günlerini sakin sakin çalışarak geçirmekteydiler. Üstlerinde orucun verdiği sinirlilik ve uyuşukluk vardı. Sıcak Ramazan ayının sona ermesini kutlayan dini bayram iki mutlu olayla daha çakıştı: Okulların yaz tatiline girmesi ve Fas futbol takımının Meksika'daki başarısı. Dini adetlerin yanısıra, eşek arabaları, kiralık Hondalar ile veya yaya olarak kumsala üşüşmek, toplu sevincin bir ifadesidir. Bu daha çok eklektik bir sevinçtir. Yüzyılların dini bayramının getirdiği mutluluk, televizyonda gösterilen futbol maçının verdiği tutkulu ulusal gururla yarışma halindedir. İşte günümüz Müslüman gerçekliği!.. Burada 'batılılaşmış seçkinler'den sözetmiyoruz. Kenar mahalle sakinlerini ve onların boşzaman etkinliklerini anlatmaktayız.

Müslüman dünyanın dinamiklerini incelemeye kalkan kişi, iki ayrı boyutu gözönüne almalıdır: İnsanların gerçekte ne yaptıkları, aldıkları kararlar, tüketim modelleri aracılığıyla dışavurdukları gizli yönelimler ile, kendileri hakkında geliştirdikleri söylemler veya daha da belirleyici olarak, siyasi savlarını dile getirmek için geliştirdikleri düşünceler. İlk boyut gerçekliğin kendisini, onun zamana bağlı katı kurallarını ve insanların, nasıl acımasızca hızlı değişime ayak uydurduklarını kapsar; ikincisi ise öz-sunu ve kimlik inşasına ilişkindir. Bildiğiniz gibi, insan ne zaman kendi kimliğini başkalarına tanımlamak zorunda kalsa, kendi önyargılarının kaypak zemininde durmaktadır. Örneğin; müslümanların geleneksel oldukları, kadınlarının toplumsal değişim

ve zamanın erozyonundan mucizevi şekilde etkilenmedikleri yolundaki iddiaya şiddetle sarılmaları, aslında onların kendilerini temsil edecek bir kimlik aramalarındandır ve bu arayış, gündelik davranışlarında ifade bulacağına, karmaşık ve değişken bir gerçeklikte küçük de olsa bir kimlik duyumunu elde bulundurmaya yönelen psikolojik bir gereksinim olarak görünür.

İndiana Üniversitesi, *Peçenin Ötesi*'ni yeniden yayınlamaya karar verince, benden 1975'ten bu yana kadının durumundaki belli başlı değişimleri ele alacağım bir önsöz yazmamı istedi. Sanırım kadınları doğrudan etkileyen eğilimlerden biri, kökten dinci tutuculuk dalgası olmuştur. Fakat toplumlarda kadının görünüş ve geleceğini doğru değerlendirmeyi amaçlarsak, kökten dinciliği 'ortaçağ söylemlerinin gerici bir biçimi' olarak sunan basit kalıplardan kaçınmamız gerekir. Aksine, bunda erkeklerin ekonomik ve cinsel kimliğini etkisi altına alan zorlayıcı, hayrete düşüren, derinden derine etkiyen değişimlerin (bunlar sayıca öylesine fazla ve öylesine köklüdür ki, dipte kalan akıldışı korkuları uyandırmaktadırlar) siyasi bir ifadesini bulacağız.

Müslüman dünyaya özgü bir mucizeden söz edilecekse, o da zorba güçlerin ve saçma olana anlam yükleyen bu mahşeri zamanların yönetimindeki insanların hala güçlü bir geleceğe inanıyor olmalarıdır. Üstelik yüzyıllardır varlığını sürdüren savunma mekanizmaları çöküşle karşı karşıyadır.

Okuyucuyu günümüz İslam dünyasıyla ve kadının din dahil çatışma halindeki siyasi güçlere uyum sağlama biçimleriyle tanıştırmanın en iyi yolu, onu verilere boğmamaktır. Tersine, toplumsal ve bireysel yaşam koşullarında görülen ve herşeye sinen yapısal bakışımsızlığı aydınlatmaya gereksinimimiz var. İnsanın eylemleriyle sözleri arasındaki kopukluğu açıklamalıyız. Eylemler gerçeklik alanında yer alırken, sözler insan varlığına özgü kimlik duyumunu kaçınılmaz olarak besleyen psikolojik değerlendirmeler kapsamına girerler. Bedensel hastalıklar bireyleri; kimlik kaybı, yani yaşamı anlamlı kılmak adına kurulan bir düzende kişinin yer almasını sağlayan kılavuz düşünce sistemindeki rahatsızlıklar ise toplumları öldürür. Niçin yaşamlarımıza an-

lam yükleriz? Çünkü güç oradadır. Kimlik duyumu, kişinin kendi yaşamında anlam bulması, ne denli kırılgan olursa olsun kendi sınırlı çevresini etkilediğini bilmesi anlamına gelir. Kökten dincilik, bir kimlik arayışından başka bir şey değildir. Kökten dincilerin kadınlara yaptıkları peçe çağrısının altında, hüzünlü olduğu ölçüde gerekli ve müthiş bir yeniden kimlik derlemesi yatar ki, bu da, şu karışık ama büyüleyici dönemde müslümanların gereksindikleri bir şeydir.

Müslüman bireyin günlük yaşamda süregiden denetimsiz hızlı değişim karşısında aldığı tavır ile küçücük bir kimlik duyumu adına yaşadığı ruhsal zorlanmaların yanıbaşında duran değişmez İslami gelenek söylemi arasındaki kopukluk, kanımca 70'li ve 80'li yıllarda etkisini gösteren İslami yaşam dinamiklerinin kilit noktasıdır.

Birey ya da toplum üyesi olarak kendi hakkımızda beslediğimiz fikirler, yararcı davranışlarımızla bir tutulmamalıdır. Davranışlarımız eylem durumundaki gerçekliğimizi, fikirlerimizse bizim düşünen varlıklar olduğumuzu ifade eder. Hepimiz yaptıklarımızla, başkalarına -bazen kendimize bile- söylediklerimiz arasındaki derin uçurumu biliriz. Gerçeklik ve gerçekliğin sunumu birbirinden çok uzaktır. Fakat bir toplum bunalıma girdiği zaman, bu ikisi arasındaki mesafe, bireylerin kendi kendilerine eylemlerini açıklayacak söylemleri henüz oluşmadan kapanıverir.

Herkes değişiklikten korkar; ne var ki güce dair fantezileri tehlikeye düşen müslümanların korkusu daha büyük olmaktadır. Ve bütün dünya kadınları, insanın kendisini güçlü hissetmesinde güç fantezilerinin ne kadar önemli yeri olduğunu pek iyi bilirler. Günümüzde İslamiyet'in dirilip yayılmasının altında yatan giz, erkeğe doğuştan getirdiği bir hak gibi sunduğu dünyaya egemen olması düşüdür. Kuşkusuz, buna birçok kısıtlamalar ve hiyerarşiler eşlik etmektedir. Fakat İslamiyet, klasik dini edebiyat yoluyla evreni, üyelerinin gözünde bir oyun alanı gibi canlandırma başarısını gösterir.

Kökten dincilik, ilk imamın cami kavramını tanımlamasıyla karşılaşıldığında birdenbire anlaşılır oluverir. Hz. Muhammed tüm dünyayı bir camiyle özdeşleştiren tek peygamber olmuştur: *"Benim için bütün*

dünya bir camidir. Ümmetimden her kim nerede ibadet etmek istese cami onun bulunduğu yerdedir."(1) Mekke'ye yöneldiğiniz sürece, istediğiniz her yerde ibadet edebilirsiniz. Endonezyalılar yüzlerini batıya çevirirken; bizler Fas'ta, doğuya döneriz.

İslamiyet, birçok şeyin yanısıra, insanın dilini ya da kültürünü bilmediği çevrelerde bile kendisini rahat hissetmesini sağlayan, dünyanın her köşesini evi gibi görmesi için yeterli olan, psikolojik olarak benliği güçlendiren bir araçlar dizisidir. İslamiyet'in 7. yüzyıldaki şaşılacak ilerleyişi, onun bu evrensel özelliğini dikkate almadan değerlendirilemez.

Bugün İslamiyet misyonerler olmadan yayılıyor. Kökleştirici bir yöntem ve dünyaya hükmetme yolu olan müslümanlık, gitgide genişleyen evren ufukları için bir pusula, göksel uzayın keşfi için bir kılavuz ve bilinmedik topraklara hazırlayan bir rehberdir. Ancak bunu anlarsak milyonlarca gencin İslam'ı çıkış noktası alarak, çok daha farklı güç fantezilerinde kendisine ayna tutan kadına İslami kuralları dayatmasını anlayabiliriz.

Kökten dincilerin peçeye dönüş çağrısı, kadının peçeyi atmasından sonra olmuştur. Burada, kökten dinci erkekleri ve onların karşısında yer alan yenilikçi kadınları çıkar çatışması içinde görüyoruz. O halde, hem kökten dinci erkeği, hem de onunla çatışan peçe karşıtı kadını tanımlamalıyız. Sınıf çatışması, kimi zaman ifadesini keskin cinsiyet ayrımında bulur. Çağdaş İslam buna iyi bir örnektir; çünkü güçlü dinsel saplantının ötesinde kalan maddi zevkler, müslüman dünyanın iki şiddetli kavgasının da kaynağıdır: Siyasi güç kullanımı ve tüketicilik.

Kökten dinciler ve peçesiz kadınlar, sömürge sonrası dönemde, kesin sav ve esinlerle ortaya çıkan iki ayrı gruptur. Her ikisi de gençtir ve aynı eğitim ayrıcalıklarından yararlanmışlardır. Tek fark, dinin canlandırılması yoluyla güç arayan erkeklerin, yeni kentleşmiş alt ve ortanın altı sınıflardan gelmelerine karşın, açık kadınların orta ve üst kentli sınıflara ait olmalarıdır.

Ne var ki, daha adil bir güç ve refah bölüşümü için verilen siyasi kavganın içinde kendi savaşımlarını da sürdüren yenilikçi kadınlar ve

kökten dinciliğin erlerinin belirgin özelliklerini sıralamadan önce, eğitimsiz Haşime Teyze'nin iddialı sözlerinden bir kısmını sizlerle paylaşmak istiyorum. Bu kitabın zamana kafa tutan tazeleyici niteliğini, cahil seslere borçlu olduğunu düşünüyorum.

Yaşlanmaktansa Bir Gelecek Tasarlamak: Haşime Teyze İran Devrimini Nasıl Görüyor?

Şu birkaç onyıl öncesine dek, Müslüman kadınlar bir gelecekten yoksundular. Sadece yaşlanıyorlardı. Bu iki zihinsel aşama arasında (yaşlanmak ve bir gelecek tasarlamak), insan uygarlığının en önemli parolası, gelecek nesillerin tüketimine hazır, özenle seçilmiş, zamana bağımlı, yoğun ve dondurulmuş bir olaylar özeti olan tarih uzanmaktadır. İnsanın yazılı tarihi, teokratların iddia ettiği gibi ilahi kaynaklı olmayan, 'ulusal' ve 'kültürel' mirasımızı oluşturur. Bir kadının kendisine bir geçmiş düşünmesinin çok güç olduğunu biliyoruz. Ne gariptir ki, bir gelecek tasarısını da kapsayan başka herhangi bir yükümlülük daha uygun ve daha ödüllendirici görünmektedir. Erkeğe özgü bir ayrıcalık, görev ve çaba olduğu düşünülen tarih yazarlığı hayli kurallı ve ciddi bir iştir.

Fakat içinde yaşadığımız bu (kıyameti çağrıştıran savrulmalarıyla) titrek yıldız kümesinde, müslüman kadınlar (ve elbette diğerleri) geçmişe saplanmaktansa geleceğe uzanmanın daha işlevsel olduğunu keşfetmekteler. Bu önsözde benim hedefim de şu soruyu yanıtlamaktır: Müslüman toplumlarında görülen bunalımdan ayıkladığım kadarıyla, kadınları nasıl bir gelecek bekliyor?

Tekrar o ıssız eve, surlarla çevrili kente, peçeye ve ulusal gururun mühürlediği düş ürünü sınırlara geri mi dönüyoruz? Bu kuşkusuz birçok müslüman erkeğin hayalidir. Fakat bir medyum olmamakla birlikte, bu hayalin gerçekleşmesini pek olası bulmadığımı önceden söyleyebilirim. Kristal kürede gördüğümden değil, (kaldı ki görsem bile bu denli inanmazdım) Haşime Teyze'nin yinelediği şu sözlerini anımsadı-

ğım için:

"Kendini hepten gaileye kaptırma; meselenin altını üstünü karıştır; iyice bak. Geçmişte neler olduğunu hatırlamaya gayret et ve neler olacağını kestirmeye alıştır kendini. Bütün ihtimalleri sevgili Fatima, hepsini değerlendir... Bu imansızlar memleketinde bir kadının hayatta kalmasının tek yoludur bu."

Haşime Teyze müslümanlar hakkında böyle konuşuyor. Peki neden?

Haşime Teyze (şimdi seksenlerinde) sahip olduğu 'ciddi siyasi deneyim'e dayanarak böylesine militan bir havada konuşuyor: Erkek kardeşleri, Allah'ın ve şeriatın tanıdığı miras hakkını çiğneyerek, onu payına düşen topraktan yoksun etmişler. Evlenmiş ve erkek kardeşlerinden mirasını alma hakkını, sakallı bir kadı'nın huzurunda kocasına devretmiş. Kocası uzun süren davalar sonucunda mirası almışsa da, kadıncağızı boşayıp herşeyi kendi üzerine geçirmiş.

Haşime Teyze'nin Müslüman dünyada olup biten siyasi olaylar hakkındaki düşünceleri, işte onun bu heyecan verici kişisel deneyimiyle besleniyor. İşin ilginç yanı, onun yorumlarının en az dörtbaşı mamur bir entellektüel inceleme kadar anlamlı olmasıdır. Haşime Teyze'ye göre İran devrimi, tıpkı onun miras öyküsüne benzer: Erkek kardeşleri gibi, Şah halkın payını kendisine almıştır. Humeyni'ye gelince, o da tıpkı kocasının yaptığını yapmıştır:

"Şah'tan devraldığı zenginliği kendisine ayırıp kadınlara 'Susun ve peçenizi takıp oturun' dedi. Fatima şu senin okullu zırvalarınla beni sıkıyorsun. Sana meselenin aslını söylüyorum; Farslıların memleketinde olan budur!"

Konudan saptığımı düşünebilirsiniz. Ne var ki ben, başörtüsünün altından kulağına dayadığı transistörlü radyosundan haberleri dinlerken mırıldanan Haşime Teyze'yi anımsadığım zaman hiç de böyle dü-

şünmüyorum. Zira asıl önemli olan, müslüman kadının politizasyonu ve kendi sorunlarına yeni bir anlayışla yaklaşmasıdır.

Cahil olsun, eğitimli olsun, artık müslüman kadınlar sorunlarını teşhis edip dile getiriyorlar. Önceleri duygusallık damgası vurulan bu sorunlar, aslında siyasidir. Kocasının boşadığı kadının üzüntü ve öfkesi, onun eşini tatmin etmekte yetersiz kalışı ya da kocanın fettan bir kadın tarafından baştan çıkarılışı olarak yorumlanmıyor artık. Kadınlar hukuku sorgulamaya başladılar: *"Kocamla kente gelmek için kendimi yanlarında bir tür güvencede hissettiğim ailemi ve köyümü terkettim"* diyor yirmiüç yaşındaki bir gecekondu kadını. (*Kadınlarının Ağzından Fas*)(2)

"Fakat kocam benden bıkarsa benim ne gibi bir güvencem olabilir? Hatam olmadan onun beni boşama hakkı nereden geliyor? Artık ailem bana bakmaz; devlet hiç bakmaz. Elimdeki tek güvence kocam ve çocuklarım. Çocuklar büyüyünce çekip gidecekler. Kocamsa beni boşayıp yeniden evlenebilir. Niçin? Bu Allah kanunu mu? Asla. Allah bu kadar adaletsiz olamaz."

Bence bu sözler, İslam dünyasındaki devrimci sürecin özüdür. Medyanın gözalıcı bulmadığı bu süreç hakkında pek söz edilmiyor. Üstelik bizim romantik devrim imgelerimizi besleyen teatral bir tarafı da yok. Oysa devrim ses getirir; bu da görkemli gösteriler, bayraklar, kan, polis baskınları, ulusal ve uluslararası medyanın hiç eksik olmayan mikrofonları, kameraları, vs., demektir.

Bu girişte okuyucuları tarihi ve siyasi olaylarla bunaltıp etkilemek istemiyorum.(3) Medya bunu yapıyor. Bense zihnimde yavaş yavaş olgunlaşan düşünce ve izlenimleri sizlerle paylaşmak istiyorum. Şu toplumda yaşam coşkusunun ve tadının bir tiryakisi olarak yaşayan tutkulu bir partizan, bir gözlemci ve katılımcıyım. Benim için açık olan tek şey var: Müslüman dünyayla ilgileniyorsanız dikkatli olmalı, belirtiyi yani olayı, güçler birliği, eğilimler, uzlaşı ve bağdaşıklıkların ürünü olan teşhisle karıştırmamalısınız.

Bir belirti olarak peçe çağrısının bize bir mesajı var. Bir diğer mesaj ise, bu çağrıyı yapan belirli bir güçler konjonktürünün, yani tutucu hareket ve güçlerin arayışları, kendilerini ulusal ve uluslararası top-

lumsal hareketler içerisinde nereye yerleştirdikleridir.

Bir kadın ve kimi zaman da bir toplumbilimci olarak, sözü edilmeyen güçlere, dışavurulmayan isteklere, bastırılmış düşlere ve dile getirilmemiş savlara büyük önem veririm. Sıradan gündelik ilişkilerime dayanarak söyleyebilirim ki, sessizlik onay ya da teslimiyet anlamına gelmez. Edimlerimizin bizi ve arzularımızı tümüyle yansıtmadığını biliyorum. Gündelik etkinliklerimiz bir zorunlu uzlaşım, baskı ve sınırlamalar ağı içinde sıkışıp kalmıştır. Tüm bu engellere rağmen biz kendimizi gerçekleştirmek, güçlü olmak yolundaki içsel isteklerimizi sürdürürüz.

Kadınlarla doğrudan bağlantılı her eylem, her olay ve özellikle başkalarının, en çok da politikacıların bunlara gösterdiği tepkinin şifresi çözülmeli ve iki ayrı düzeyde anlaşılmalıdır: Görünüşte ne anlama geliyor ve saklı bırakılmak istenen nedir? Bu yüzden kökten dinci yaklaşımı da aynı biçimde incelemeliyiz: Açık ve üstü örtülü anlamları açısından. Şimdi yeniden 'Peçenin Ötesi'ne dönelim ve kitabın ana fikrine, yani mekanın cinsellikte belirleyici unsur olmaklığını zamanla nasıl yitirdiğine bakalım.

Kadınlar ve Kutsal Eşik: Allah'ın Koyduğu Sınırlar ve Erkeklerin Boyun Eğişi

Peçenin Ötesi, cinsel mekan sınırlarını irdeliyor. Cinselliği mekanla ilişkisi içinde maddileşmiş halde ve mekanda eriyip kaybolduğu, mekanı mimaride dondurduğu biçimiyle kavramayı deniyor. Çıkış noktası oldukça masum bir soru: *"Bu kadar çok sevdiğim Medine sokaklarında neden rahat rahat dolaşamıyorum?"* Acaba nasıl oldu da, İslam toplumu cinsel mekanı yaratıp, ona kadınsı bir cinsel görünüm kazandırdı?

Bu kitap, dinin bilmezden gelinen çarpıcı bir boyutunu gözler önüne sermektedir; öyle ki yaygın olarak tinsellikle karıştırılan ve tinselliğe indirgenen din, İslamiyet sözkonusu olunca boğucu bir dünyeviliğe bürünüverir. Dünya mekanı, dünyevi güç, refah, cinsellik ve erk

dahil tüm basit dünya zevklerine köprü olan Müslümanlığın ilahilikle pek de ilgisi bulunmamaktadır. Kanımca, *Peçenin Ötesi*'nin aynı konuyu işleyen düzinelerce kitaba rağmen hala okuyucuya anlamlı gelmesinde bu neden saklı. Bu kitap İslamiyet'i ve kadınları olgusal bakış açısıyla ele almaktansa, sistemin kilit öğelerinden birisine parmak basıyor: İslam'ın mekanı cinsel denetim aracı olarak kullanma biçimine...

Peçenin Ötesi eskiyecek gibi görünmüyor; çünkü veri temelli gerçekleri değil, yılan hikayesine dönen bir sorunu incelemektedir: Toplumların hiyerarşi oluşturma ve ayrıcalıkları dağıtma biçimlerini. Denetim mekanizmaları, mekanı paylaştıran gizli hiyerarşiler, sınır, yasa ve yasaklar eşiğinden adımını atan kişi, İslamiyet'in cinsel felsefesini, kutsal bir yapı gibi inşa ettiği dişillik-erillik görüşünü keşfedebiliyor. Kadınlar ve mekan; bu konu sistemin işleyişini gözlemleyebilmek için neredeyse bir büyüteç işlevi görmektedir.

İslam, dünyadaki güç yarışına girmiş siyasi akımlardan birisidir. En azından bazılarımız bunu bizzat yaşamaktayız. Dünyevi eğitimle yetişmiş Batılı öğrenciler soruyor: *"Bir 'ortaçağ dini' nasıl böylesine canlı kalabilir ve enerjisini yenileyerek zamanın etkilerine böylesine direnebilir? Nasıl oluyor da hala eğitimli gençliğe hitap edebiliyor?"* Az sonra günümüz üstün başarılı gençleri için İslam'ın neden çekici olduğunu göreceğiz ki, bu da kökten dinciliğin özelliklerinden birisidir. Kahire, Lahor, Cakarta ve Kazablanka'da İslam ses getiriyor; çünkü gücü ve kişisel güçlenmeyi vadetmektedir. Aslında İslam için kişisel güç öylesine önemlidir ki, bu yüzden ruhaniyet ikinci plana düşer. Yakın geçmişte müslümanların genellikle sınır sorunlarıyla (Müslüman topraklarına ve kararlarına yabancı müdahalesi), yani sömürgeleştirmeden tutun da insan hakları davalarına kadar siyasi sınırlarla uğraştığı gerçeği, yetmişlerde benim pek anlamadığım bir şeydi. Örneğin, teknoloji uyuşmazlığı bir sınır sorunudur: Kendi İslami mirasımızla Batı'nın teknolojisini ve bilim hafızasını nasıl bağdaştırabiliriz? Uluslararası ekonomik bağımlılık ise ayrı bir sınır sorunu olarak karşımızda durmaktadır: IMF'in ekmeğimize sabit fiyat uygulaması bizim ayrı bir ulusal kimlik edinmemizi sağlamıyor. Obur, saldırgan uluslararası kuruluşlar karşı-

sındaki bağımsızlık sınırlarımız nereye dek uzanıyor? İşte tüm bunlar kesin sınıf çizgilerinin ayırdığı İslam dünyasını parçalayan bunalımın ana sebepleridir.

Çalışkan ve saf bir öğrenciden bekleneceği gibi, yetmişli yılların başlarında uçveren kadın hakları iddialarının sadece geçmişi tehdit ettikleri için değil, gelecekteki çatışmaların habercisi oldukları için İslam ülkelerini huzursuz ettiğini bilemezdim: Yeni siyasi, ekonomik, kültürel ve cinsel sınırlar saptamanın kaçınılmazlığı... Düşman ulusların toprak işgalleri (Afganistan ve Lübnan'ın işgali); 'Dallas' ve 'Hanedan' gibi dizilerin ulusal TV'leri ele geçirmesi; çocukların Coca Cola ve belli marka spor ayakkabı, vb., tercihlerinde beliren tüketim işgalleri, bugün İslam dünyasının yüzyüze geldiği siyasi ve kültürel sınırlardır.

Bununla birlikte, toplumların değişimi yadsıması rastlantısal değildir. Müslüman toplumlar motor, elektrik, telefon gibi teknolojik yenilikleri sindirebiliyor. Buna rağmen, özgürce yarışan peçesiz kadınlar ve siyasi partiler, özgür iradeyle seçilmiş parlamentolar ve %99'luk oy oranını tutturamasalar da özgürce seçilmiş devlet başkanları gibi yetke eşiklerine ilişkin değişiklikleri sindirmekte zorlanıyorlar. Katılımcıların özgür seçimine dayanan bir yenilik sözkonusu olduğunda, toplumsal fabrika gözyaşlarına boğulmaktadır. Kadının peçeden kurtulması da bu türden bir yeniliktir. Son yüzyıldır, kadınlar ne zaman peçeyi çıkarmayı denedilerse, bazı erkekler çıkıp kutsallığı bahane ettiler ve maskesi düşen toplumsal fabrikanın dağılacağını ve bunun katlanılmaz bir şey olduğunu haykırdılar. Öyleyse peçenin yeniden gündeme getirilmesini isteyenlerin çok iyi bir nedeni var. Niçin İslam toplumu bunca kötü bir maskenin ardına gizlenme gereksinimi duyuyor?

Bir Kökten Dincinin Anatomisi

Bir kökten dinciyi nasıl tanımlarsınız? Eğer biri kalkıp sıradan Amerikalılara bu soruyu sorarsa, kanımca tüm yanıtlar, herşeyi gözleyen ve bilen, tanrısallaştırılmış Amerikan medyasının kökten dinci imajının

bir yansısı olacaktır: Vicdansız, cahil, kültürsüz, ilkel, kana susamış, kadın-düşmanı, ekonomik yoksunluk içinde, siyasi olarak bastırılmış (Müslüman olduğuna göre bu kaçınılmaz), terörist, bomba ve silah deposu gibi bir adam... Üstelik bu canavarın gözleri tek bir düşmana çevrilmiştir: Amerika'ya ve onun barışsever, demokratik, bilimsel, yüksek ahlaklı, talihli vatandaşlarına...

Oysa bu hayali ankete katılan Amerikalılar, bir kökten dincinin en az dört özelliğinde yanılgıya düşmüş olurlardı: Bu adam gerçekte ne cahil, ne de vicdansızdır; herşeyden önce bir Amerikan-karşıtı veya azılı bir kadın-düşmanı olması da gerekmez. Hızlı kentleşme ve devlet destekli kitle eğitimi gibi iki modern olgunun ürünü olduğu için ilkel olması hiç mümkün değildir.

Kökten dinci ne cahil, ne de kültürsüzdür. Mısır'da yapılan yeni bir araştırmada, Hamid N. Ansari 280 militanın bir dökümünü yapar: %43 öğrenci, %12,5 meslek sahibi, %14,6 işçi, %10,7 işsiz ve %2,2 çiftçi.(4) İran'da Şah'a karşı savaşta ölen seksen kişilik bir mücahit topluluğunda çoğunluğu üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Onların ardından yirmidört kişilik bir mühendis, meslek sahibi ve büro elemanı grubu gelir.(5)

Fakat İslami Hücum Erleri arasındaki başarı ve eğitim düzeyi hakkında en aydınlatıcı araştırma, otuzdört Mısırlı militanın babaları ile kendilerinin eğitim ve meslek açılarından karşılaştırmasını yapan Saad Eddin İbrahim'in aile geçmişi ve toplumsal devingenlik incelemesidir.

Baba mesleği dikkate alındığında(6), üçte ikisinin (21/34) babalarının orta kademe devlet memuru, dört yüksek düzey meslek mensubu (iki üniversite hocası,bir mühendis ve bir eczacı), üç küçük esnaf, üç çiftçi ve iki işçi olduğu görülür.

Eğitime bakarsak, sadece yedi babanın (%20) yüksek tahsil yaptığını,19'unun (%56) lise, beşinin ilkokul mezunu, geriye kalan üçünün ise okumamış olduğunu görürüz.(7)

Militanlara gelince, hepsinin babasını aştığı ve dolayısıyla geçmi-

şin hiyerarşik Müslüman dünyasının önemli değişimlere sahne olduğu açıkça görülüyor: Bir nesilden diğerine yüksek bir toplumsal devingenlik oranı ortaya çıkıyor. İbrahim'in araştırmasının gösterdiği kadarıyla:

> *Militanların mesleki ve eğitimsel başarıları ebeveynlerinden yüksektir. Beşi dışında hepsi tutuklandıklarında üniversite öğrencisi veya mezunuydular. Geriye kalanlar lise eğitimliydi. %16'sı bir mesleğe dahil devlet memuruydular: Beş öğretmen, üç mühendis, iki doktor, iki ziraatçi. Üç serbest çalışan (bir eczacı, bir doktor, bir muhasebeci) ve bir tane de otobüs şöförü vardı.(8)*

Militan kesinlikle köylü ya da işçi çocuğu değildir. Orta ve alt-orta sınıfın üyesidir. Bilime ilgi duyar ve bilim dallarında oldukça başarılıdır: *"Öğrenciyken tutuklananların (18 kişi ya da %53), altısı mühendislikte, dördü tıpta, üçü zirai bilimlerde, ikisi eczacılıkta, ikisi askeri teknik okulunda ve biri edebiyat fakültesinde okumaktaydı."*(9) İbrahim, Mısır'da mühendislik, tıp gibi bilim dallarının çok yüksek notlar gerektirdiğini belirtir:

> *"18 militandan 14'ü (%80), bu ana dallarda eğitim görmekteydi ki bu, militan İslamcı grupların başarılı ve yüksek amaçlı kişilerden oluştuğunun bir göstergesidir."*(10)

O halde geriye tek açıklama kalıyor: Bu militanlar eğitim başarılarına ve yüksek ideallerine rağmen, huzursuz ailelerden gelen ruhsal sorunlu çocuklardır. Ne yazık ki, psikolojik mantık yürütenler de yanıldılar. İbranim araştırmasında şu sonuçlara vardı:

> *"Militanların çoğu birbirine bağlı, 'normal' ailelerden geliyor. Herhangi birinin anne babası boşanmış ya da ölmüş değil. Aralarında tek çocuk olan yok ve hiçbirisi ailede yaşanan trajik bir olaydan bahsetmedi."*(11)

Şimdi çattık, değil mi? Peki, bu şiddetin kaynağı ne olabilir?

Bu inceleme, İslamcı militanların iyi çocuklar olduklarını göstermekle kalmıyor, benim ya da sizin gibi kibar, eğitimli babalara sahip olduklarını da kanıtlıyor. Bu babalar sistemi yeniden üreten dürüst, iyi aileler yetiştirmek için çabalayan ortalama adamlardır. Siyasi kişilikleri Tarzan'ın Çita'sına indirgeyen medya, Batılıların Müslüman dünyada olanları anlamasına yardımcı olamaz. Bazı insani nitelikler taşıyan Çita bile Batı medyasının tanımladığı Müslümanları adam yerine koymazdı. Amerikan ve Avrupa TV'lerinde Müslümanların canavarlaştırılması izleyiciyi etkilemekte ve bu durum Batılı insanların canavar gibi gördükleri Müslümanlara yönelik uslamlama yeteneklerini felce uğratacak kadar güçlü bir korku geliştirmelerine yol açmaktadır. Bu yüzden Batılıların Müslüman dünyasıyla ilişkisi, yarı-hayvani saldırı ve savunma enerjisiyle sınırlı kalmaktadır. Fakat şimdi biz yine, insanlıklarını teslim etmeden asla anlayamayacağımız İslamcı militanlarımıza dönelim.

Kökten dincinin eğitim düzeyi ve üstün başarısının yanısıra, bir diğer özelliği de coğrafi geçmişidir. Kırsal kökenlidir ve hızla yayılan kentsel yerleşimlerle sağlıksız bir bütünleşme içine girer. İran ve Mısır'da (bu ülkelerde İslami hareketi izlemek çok daha kolaydır) İslamcı militanların kır ya da kasaba kökenli olduğu görülür. İbrahim şöyle yazar:

> *"İslami hareketler, daha çok yeni orta sınıfın, orta ve alt kesimlerinden çıktı. Bu kesimler, yabancı etkisinin daha çok hissedildiği ve gayrışahsi güçlerin daha etkin olduğu dev metropollere alışmaya çalışan kır kökenli insanlardan oluşur."*(12)

Militanlar iki tür yerde bulunurlar: Kenar semtler ve durgun ekonominin hüküm sürdüğü gelişmekte olan taşra kasabaları. Fakat bunun için iki etkenin biraraya gelmesi gerekir: Plansız göç ve devlet destekli yeni üniversitelerin açılması. Mısır örneğinde, Kahire gibi büyük kentler, al-Minya, Asyut ve Sohag gibi taşra merkezleri İslamcı militanlığın gelişip büyüdüğü yerlerdir. Ansari'ye göre, *"Kır-kent süreksizli-*

ğinin kırılma noktası olan Asyut ve Minya, hareketin en güçlü olduğu iki yerdir. Bunlar hızlı kentleşmenin etkisi altına giren ilk geleneksel bölgelerdir. Bağnaz ve siyasi şiddet biçiminde kendini belli eden toplumsal istikrarsızlık en çok buralarda yaşanmaktadır. Asyut nüfusu, son yirmi yılda ikiye katlanmıştır."(13)

Mısır ve daha birçok Müslüman ülkede görülen hızlı kentleşme, göçmen çocuklarının geniş ölçüde yüksek öğrenim yapmasını da beraberinde getirir. Hızlı kentleşme ile kitlesel eğitim arasında sıkı bir bağlantı bulunur. Köylüler çocukları için iyi eğitim olanaklarının arayışı içinde kentlere göçüyorlar. *"Asyut kent nüfusunun yüksek oluşunun bir açıklaması da Asyut üniversitesine kaydolan öğrenci sayısındaki artıştır. İstatistikler,1971-72'de yaklaşık 15000 öğrenci kaydının yapıldığını,1976-77'de bu rakamın 28000'e fırladığını göstermektedir."* diye yazıyor Ansari(14).

Asyut, Mısır'ın taşra merkezleri arasında, huzursuzluğun ve sonuç olarak devlet müdahalesinin en yüksek oranda olduğu yerlerden biridir. (Başkan Sedat'ın öldürülmesinden iki gün sonra, güvenlik güçleriyle halk arasında çıkan kanlı çatışmayı hatırlayın.)

Kökten dinciliğin ilkel bir olgu, ortaçağ düşüncesine bir geri dönüş olduğu görüşü oldukça yaygındır. Geçmişi geri getirme çabası içinde olan bir canlandırma girişimi gibi görülür. Kadınlara yapılan peçe çağrısı da bu yanlış yönlenmeyi bir basitleştirme çerçevesine sokuyor. Mısır'ın Asyut kasabasını ele alalım; bu kasaba, müslüman toplumun şimdiye dek bilmediği, tamamen yeni kültürel özellikleri barındıran modern bir yer haline geldi. Burada kitlesel bir bilgi edinme gayreti gözlenir. Bizim tarihimizde üniversiteler ve bilgi, seçkinlerin ayrıcalığıydı. Bilgi sahibi olan kişi, o çok değerli ve soylulara özgü bilgiyi elinde bulundurduğu için büyük saygı görürdü. Bilginin edinilmesi yıllar alır ve genellikle öğrenci, Asya'dan İspanya'ya kadar İslam başkentlerini dolaşmak zorunda kaldığı onyıllar süren bir çıraklık dönemi geçirirdi. O halde, kitlenin üniversitelere kabulü, bilgi birikimi, dağılımı, yönetim ve kullanımında tam bir değişimin ifadesidir. Kökten dincilerin kadınlarla uğraşmasının nedenlerinden biri, devlet üniversitelerinin sadece kenarda kalmış, yoksul erkek göçmenlere değil, kadınlara

da açık olmasıdır.

Kadınların Üniversiteye Girmesi: Sınıf ve Cinsiyet Ayrıcalıklarını Belirsizleştiren Devlet-Destekli Eğitim

Kökten dinci için vicdansız diyemeyiz, ama onun bencilliğinden sözedebiliriz. Kadınlara muhaliftir; çünkü kadınlar onun, kişiyi dünya yarışma sokan gerekli niteliklere sahip eğitimli biri olarak yeni edindiği kimliğine karışmaktadırlar. Sınıfsal geçmiş incelemelerinin de gösterdiği gibi kökten dinciler, öncelikle Müslüman toplum yapısındaki demokratikleşmenin göstergeleridir. Müslüman toplumların hayal gücünden yoksun Marksist araştırmacıları, Doğu'da bir Müslüman proletaryasının yükseleceği kehanetinde bulunuyorlar ve Alman, İngiliz, Fransız proletaryalarının bu ikiz kardeşini tek mümkün modelin bir izdüşümü olarak sabırsızlıkla beklemekteler. Bu modelde devlet özü bakımından ve tümüyle kötüdür; ve yine elbette Arap dünyasının tek parlak öncüleri Marksistlerdir.

Marksistler yeni ulusal Müslüman devlete itibar etmeyerek büyük bir yanılgıya düştüler. Devlet kavramındaki gerçek bir devrimin, en azından devletin refah yükümlülükleri konusunda, siyasi oyuncular olarak yönetici ve yönetilenlerin kendilerine bakışını değiştirdiğini farketmediler. Rüşvetçi ve yetersiz olduğu çoktan ortaya çıkan milli devlet, bağımsızlığın ardından bir kitlesel eğitim programı (kırsal bölgelerde erkeklerle sınırlı olarak) uygulamayı başardı ve yeni bir sınıfın doğmasına yol açtı: Eğitimli Gençlik Sınıfı. Bu sınıf üç etkenin etkileşiminden doğdu:

1) Demografik etken, nüfusun gençleşmesi.

2) Siyasi etken, refah devletinin ortaya çıkışı.

3) Kültürel etken, kadınların kendilerini eskisinden farklı algılamaları. İran ve Mısır bu olguya iyi birer örnektir. Ayrıca, tüm Müslüman ve Üçüncü Dünya'daki durum bundan farklı değildir.

İran nüfusunun %45'ini, Mısır nüfusunun %39'unu onbeş yaşın altındaki kişiler oluşturmaktadır.(15) Her iki ülkede yıllık nüfus artış oranı %3.1'dir.(16) Nüfusun ikiye katlaması için gerekli zaman aralığı Mısır için yirmiiki, İran için yirmiüç yıldır. İran'da lise eğitimine katılım oranı, kadınlarda %35, erkeklerde %54'tür. Mısır'da lise çağındaki kadınların %39'u, erkeklerinse %64'ü okula gidiyor.(17) Diğer Müslüman ülkelerde de yaklaşık aynı oranlar geçerlidir. Yüzyıllar boyunca kadının bilgiden dışlanması, birkaç onyıl öncesine dek cehaletle kadınlığın karıştırılmasına neden oluyordu. Ama herşey çok çabuk değişti ve bugün biz kadınlar okur yazarız; okullara ve üniversitelere giriyoruz. Yine de cehalet öylesine kadının yazgısı olagelmiştir ki, büyükannem kadınların eğitiminin ciddi bir devlet girişimi olduğuna bir türlü inanamadan öldü. Yıllar boyu, beni ve kızkardeşimi şafakta uyandırıp okula hazırladı. Biz de ona sabah namazından okul zamanı gelinceye kadar üç saat olduğunu, okula varmanın beş dakika sürdüğünü açıklardık. Fakat o sabah çayımızı elimize tutuştururken hep aynı şekilde mırıldanırdı: *"Siz en iyisi gidin ve o harika okul kapısı önünde bekleyin. Bu işin ne kadar süreceğini Allah bilir."* En büyük hayali bizim Kuran okuduğumuzu ve işlem yaptığımızı görmekti. *"Kuran'ın her kelimesini okumanızı ve ben bir ayetin açıklamasını istediğim zaman bana cevap verebilmenizi istiyorum. Kadıların (müslüman yargıç) gücü buradan geliyor. Ama Kuran'ı bilmek bir kadını mutlu etmeye yetmez.Toplama yapmayı da bilmek zorundadır. Bu dünyada kazananlar hep matematiği bilenlerden çıkar."*, derdi. Büyükannemizin nesli için eğitimin siyasi boyutu çok açıktı...

Birkaç onyıl öncesine kadar, kadınların çoğu yirmi yaşından küçük evlenirken, bugün bu yaş grubunda evlenme oranı Mısır için %22, İran için %38.4'tür.(18) İran toplumunun bekar yetişkinlerden oluşan bir orduyla uğraşmaktan ne denli rahatsız olduğu hakkında bir fikir edinmeniz için, İran'da yasal evlenme yaşının kızlarda onüç, erkeklerde onbeş olduğunu hatırlatayım.(19) Ya sadece bir kız çocuk, ya da evlilik öncesi onur kırıcı cinselliğinin önlenmesi için bir an önce everilmesi gereken adet görmeye başlamış bir kadın sayıldığınız Müslüman dünyası için bekar bir yetişkin kadın fikri alışılmadık birşeydir. Ataer-

kil onur kavramı tamamen bekaret fikri etrafında kurulmuştur ki, bu durum kadının toplumsal rolünü yalnızca onun cinsel boyutuna indirger: Erken evlilik içinde doğurganlık. Adet gördüğü halde bekar olan bir kadın kavramı, Müslüman aile sistemine öylesine yabancıdır ki, ya hayal bile edilemez ya da fitneyi (toplumsal düzensizlik) çağrıştırır. Arap ülkeleri, cinsiyet rollerindeki demografik devrimin iyi birer örneğidirler.

Ekonomik güvenceden yoksun olan veya istediği işe girebilmek için gerekli diplomaya sahip olmayan genç erkekler evliliklerini erteliyorlar. Kadınlar ise zengin bir koca hayali kurmaktansa iyi bir eğitim alıp kendilerine güvenmeyi yeğliyorlar. Arap ülkelerindeki ortalama evlenme yaşı, her iki cins için de gözle görülür bir biçimde yükselmiştir. Cezayir'de bu yaş kadınlarda onsekiz, erkeklerde yirmidört; Fas, Libya ve Sudan'da yaklaşık ondokuza yirmibeştir. Tutuculuklarıyla tanınan petrol ülkelerindeki bekar genç sayısının arttığı gözlenmekte, buralarda kadınlar yirmi, erkekler ise yirmiyedi yaşlarında evlenmektedirler. 1980'de Mısır'ın metropolitan bölgelerindeki ortalama evlenme yaşı kadın için 23.6, erkek için 29.7'dir. Kökten dinci hareketin güçlü olduğu Yukarı Mısır'ın kırsal bölgelerinde bu rakamlar 22.8'e karşı 28.3'tür.(20)

Her iki cins için de evlenme yaşının yükselmesi sadece eğitime mi bağlıdır; yoksa başka etkenlerden sözedebilir miyiz? *Dünya Doğurganlık Raporu*'na şöyle diyor:

> *"Mısır'da, benzer diğer ülkelerde olduğu gibi, ilk evlilik yaşıyla eğitim düzeyi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bu ülkede genç kadınlar için eğitim olanaklarının artması, erken evlenme oranındaki düşüşü beraberinde getirmiş ve başta kentsel bölgeler olmak üzere evlenme yaşını yukarı çekmiştir."*(21)

Batı'da kadınların eğitimi, böylesine hızlı ve devrimci bir etki yaratmadı. Amerikalı ve Avrupalı kadınlar onyıllarca eğitime katıldıkları halde, geleneksel rolleri aynı kaldı. Betty Friedan'ın *The Feminine*

Mystique (Kadının Gizemi) adlı çalışması buna iyi bir örnektir. Dolayısıyla, Müslüman dünyada görülen fanatik kadın özgürlüğü karşıtlığının bir zaman sorunu olduğunu anlamak durumundayız. Biz eğitimli kadınların çoğunun annesi okumamıştır. Eğitime kabulü, kadının kendini algılayışı üzerinde, doğurganlığı ve cinsel işlevinde, toplumsal devingenlik beklentilerinde inanılmaz ve ani bir etki bırakmıştır. Dünya Doğurganlık Raporu'nda, Mısır'da okumamış annelerden doğan ortalama çocuk sayısı 4.4, orta eğitimli annelerden doğan çocuk sayısı 2.1, yüksek tahsilli annelerden doğan çocuk sayısı ise 1.8 olarak verilmektedir.(22) Diğer müslüman ülkelerde de aynı eğilim gözlenmektedir.(23)

Doğurganlık ve bekarete şartlanmış Müslüman toplumlarda, dikkate almamız gereken en önemli şey, eğitimli kadının cinsel kimlik ve rollerin referans noktalarını yerinden ettiğidir. Bu ülkeler, iki cinsi birbirinden ayırarak ve erken evlenmeyi kurumlaştırarak evlilik öncesi cinselliği önlemeye çalışırlar. Erken evlilik kadının yaşamdan beklentilerini zengin bir koca bulma ve doğum yapma düşleriyle sınırlamaktadır. Bu iki düş, batıl inanç ayinlerinin büyülü ve kadınsı isterik ortamında filizlenir. Koca bulma ve oğlan anası olma isterisi günümüzde daha da güçlendi; bunun tek açıklaması, erkeklerin geç evlenmesidir. Zengin koca bulma, evliliği sürdürme ve döl bereketi konusunda ortaya çıkan bu isteri, Müslüman kentlerinde büyü ve medyumluk işlerinin son derece yaygınlaşmasıyla kendini göstermektedir.

Medyum ve büyücülerden gittikçe daha fazla kadının medet ummaması, birçok gözlemcinin olayı eskiye dönüş olarak yorumlamasına yol açıyor. Oysa bu durum, eğitim ve çalışma hayatının getirdiği kendine güvenle, geleneksel erken evlenmenin artık mümkün olmaması arasında başkalaşan imgeleri karşısında şaşkına dönmüş kadınların kaygı-giderici bir refleksi olarak yorumlanabilir. 1982 Fas nüfus sayımı, bekar erkek ve kadın sayısında on yıllık dalgalı bir artış olduğunu gösteriyor. 1971 ve 1981 sayımları arasında, onbeş yaşın üstündeki kentli erkeklerde bekarlık oranının % 38'den %47.3'e, kadınlarda ise %23.5'tan %31.9'a fırladığı görülür. Erken yaşta evlenen bir erkek bulmanın güç-

leşmesinin yanısıra, son dönem evliliklerinde süreksizlik sözkonusudur: Tüm evliliklerin %16.6'sı boşanmayla sonuçlanmıştır.(24)

Kırsal Fas'ta yaşayan ve yirmi yaşından küçük evlenmiş, az eğitimli kadınların yeni bir evlilik yapma şansı, iyi eğitim almış kentli hemcinslerine göre daha yüksektir.(25) Dünya Doğurganlık Raporu, eğitimin kadın doğurganlığını doğrudan etkilediğini ortaya koyuyor. Okumamış kadın başına düşen ortalama çocuk sayısı 4.7 iken, bu sayı orta tahsilli kadınlarda 3.7'ye, üniversite öğrenimi görmüş kadınlarda ise 2.3'e düşmektedir.(26)

Birçok yargıç, iyi eğitimli ve çalışan kadının çiftlerde çatışmaya neden olduğuna ve boşanma riskini arttırdığına dikkat çekmektedir. Rabat Muhammed Üniversitesi'nden doktora derecesini yeni almış olan Zineb Maadi, Kazablanka mahkemesinde bakılan altıbin boşanma dosyasını incelemiş ve kadının ev dışında çalışıp para kazanmasının temel ayrılık nedeni olduğunu bulgulamıştır.(27)

Kayda değer bir eğitim gören kadınlar, rekabet şanslarının yüksek olduğu alanlara girmeyi tercih etmektedirler: Serbest meslekler ve kamu hizmetleri. Fas istihdam araştırması, kadınların %29.9'unun serbest mesleklerde ve bilim dallarında çalıştığını, %27.7'sinin ise kamu çalışanları olduğunu göstermektedir.(28)

Bu 1986 yazında, Fas TV'sinin en çok tutulan programı Nabil Gulam'ın *"Evli Ama Birbirine Yabancı"* adını taşıyan Mısır dizisidir. Dizinin konusu, önemli bir şirket müdürlüğü olan eski görevine karısının getirilmesini bir türlü hazmedemeyen emekli bir adamda odaklanıyor. Yazar, kadınların profesyonel hayatta ilerlemesiyle, İslami yasaya göre çocuklaştırılması arasındaki çelişkiyi sergileyerek seyirciyi kolayca güldürüyor. Mağrur ve başarılı bir kadın tipi çizen İkram, şirketi adına Cenevre'de bir konferansa katılmak üzere havaalanında uçağa binerken durduruluyor. Çünkü kocası, yetkililere onun çıkışına izin verilmemesini emretmiştir. Dizi gece dokuzda yayınlanmakta; bütün serin yaz geceleri boyunca ve ertesi günler de işyerlerinde devam eden heyecanlı tartışmaların konusu olmaktadır.

İslam dünyasının kadınlara yönelik tutucu yaklaşımı, bir geri dö-

nüş eğilimi olmaktan çok, cinsel kimlik ve rollerde gözlenen derin değişimlere karşı geliştirilmiş bir savunma mekanizmasıdır. Erkekler safında tutuculuk, kadınlar safında ise boşinanç ve büyüye sığınma biçiminde kendini gösteren 'ilkel davranışlar'a dönüşün en doğru yorumu, bunların kaygan ve uçucu bir cinsel kimlik zemininde başvurulan kaygı giderici mekanizmalar olduğudur.

Kökten dinciler geleneksel sınırların, mekan tanımları ve cinsiyet rollerinin kadının eğitilmesiyle bozulduğunu ileri sürmekte haklılar. Okula gitme olgusu, kız-erkek ayrı eğitim yapan petrol ülkelerinde dahi geleneksel mekan düzenini yoketmiştir. Çünkü, kızların okullarına gitmek için sokağa çıkmaları gerekiyor. Oysa sokaklar baştan çıkarıcı günah yuvalarıdır; hem halka, hem de her iki her iki cinse açıktırlar. İşte size fitne ve kargaşa! Kökten dinciler kadının aile ahlakı çerçevesindeki geleneksel işlevini yitirdiği iddiasında da haklılar; evlenme yaşının ertelenmesi, kadının kendini gerçekleştirmek için eğitime yönelmesi demektir. Eğitim istatistiklerine bakarsanız, yeni kentleşmiş eğitimli gençliğin üniversiteli kadını neden İslamiyet'in ve kadını bilgiden, karar verme işlevinden dışlayan İslami geleneğin düşmanı gibi gördüğünü anlarsınız.1981'de Mısır üniversitelerindeki kadın öğretim görevlilerinin oranı %25'ti. Değişimin ne de kadar hızlı olduğu hakkında bir fikir edinmek isterseniz 1980'de aynı oranın Amerikan üniversiteleri için %24, B. Almanya için %25 olduğunu hatırlamanız yeter.(29) Tutucu Suudi Arabistan'da bile kadınlar, ayrı ayrı yapılan toplam yüksek öğrenimin %22'sini işgal etmektedir. Bu oran Fas'ta %18, Irak'ta %16 ve Katar'da %12'dir.(30)

Kökten dincileri korkutan şey, bağımsızlık döneminin tam-erkek bir yeni sınıf yaratamamış olmasıdır. Kadınlar da toplu davette yerlerini alıyorlar. Ve bu durum, hem devletin kadınla olan geleneksel İslami ilişki kavramında, hem de kadının kurumlaşmış bilgi dağıtımıyla olan ilişkisinde tartışmasız bir devrimdir.

Üçüncü Dünya kadınlarının marjinalleşmesi, yoksunluğu, modernliğin dışında bırakılması tartışılıyor, yazılıyor. Bu tür bir sol eğilimli, bencil ve çalakalem inceleme ancak *'Cassandra Sendromu'* adını

alabilir. Devletin aslında kötü bir devlet olduğu ve kadınların nasıl da yok sayıldığı gibi basit genellemelerin yeralacağı gözüyaşlı satırlar, Müslüman dünyadaki siyasi oyuncuların neden bu kadar kadına ve giysisine saplandığını açıklamaktan çok uzak düşmektedir.

NOTLAR

(1) al-Nisa'i, *Al Sunan*, "The Book of the Mosque (Camii Kitabı)", Cilt 2 (Kahire: Al-Matba'a al-Misriya, al-Azhar, trsz.), s.26.

(2) Fatima Mernissi, *Le Maroc Raconte par ses Femmes* (Kadınlarının Ağzından Fas) (Rabat: Societe Marocaine des Editeurs Reunis,1984); İngilizce çevirisi, Londra: The Women's Press'ten çıkacak.

(3) Peçenin Ötesi'ndeki özel veriler için 1983 Fransızca baskının istatistiklerini kullandım; *Sexe,Ideologie,Islam* (Paris: Tierce, 1983), ve bunlar bu baskıda da vardır.

(4) Hamid N. Ansari,*"The Islamic Militants in Egyptian Politics* (Mısır Politikasında İslamcı Militanlar)", International Journal of Middle East Studies 16, no.1 (1984), ss.123-44.

(5) Ervand Abrahamian, *"The Guerilla Movements in Iran* (İran'da Gerilla Hareketleri) *1963-1977"*, MERIP Ortadoğu Raporu, no.86 (1980), ss.3-15.

(6) Saad Eddin Ibrahim, *"Anatomy of Egypt's Militant Islamic Groups* (Mısır'daki İslamcı Grupların Anatomisi)", Int. Jour. of Mid. East Studs 12, no.4 (1980), ss.423-53.

(7) Ibid., s.439.

(8) Ibid.

(9) Ibid.,s.440.

(10) Ibid.

(11) Ibid.

(12) Ibid., s.446.

(13) Ansari, bkz.(4), s.131.

(14) Ibid.

(15) *1953 World Population Data Sheet* (1953 Dünya Nüfusu Verileri) Was-

hington, D.C. Population Reference Bureau)

(16) Ibid.

(17) *"People's Wallchart"*, People's Magazine, cilt 12 (1985)

(18) Ibid.

(19) Ibid.

(20) *World Fertility Survey* (Dünya Doğurganlık Raporu-, no.47, "Mısır Raporu", Kasım 1983.)

(21) Ibid.

(22) Ibid.

(23) Bkz. *W. Fert. Surv.* Farklı Müslüman toplumlar üzerine raporlar.

(24) *W. Fert. Surv.*, No. 47, "Fas Raporu", Mayıs 1984.

(25) Ibid.

(26) Ibid.

(27) Zineb Maadi, *"Al usra al-Magribiya bain al-kitab al-Şari'a va al-kitab al-şa'bi"* (Şeriat ve Güncel Tartışmalar Ortasındaki Fas Ailesi) (Muhammed Üniv. Dokt. Tezi, Rabat, 1986).

(28) *Resultats de l'enquete sur l'emploi urbain* (Kent İstihdamı Araştırma Sonuçları) (Rabat: İstatistik müdürlüğü,1981)

(29) *Annuaire Statistique* (İstatistik Yıllığı) (Paris: UNESCO, 1980)

(30) Ibid.

Batılı Okuyucunun Dikkatine

Batı ülkelerinde ortaya çıkan kadın özgürlüğü hareketine benzer bir devinimin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da filizlendiğini söyleyebilir miyiz? Onyıllardır süregiden bu tür bir sorgulama, Müslüman kadınların konumunu, anlamsız karşılaştırmalar ve temelsiz çıkarımlar çerçevesine hapsederek, konuyla ilgili her türlü inceleme girişimini çarpıtıp önünü tıkamıştır. Müslüman kadını Batılı hemcinsiyle açık ya da üstü örtük ifadelerle karşılaştırmak, yerleşik bir gelenektir. Bu gelenek, *"Kim daha uygar?"* sorusundan yola çıkan genel bir eğilimi yansıtmaktadır.

Müslüman ülkeler Batı tarafından yenilgiye uğratılıp işgal edildiğinde, sömürgeciler yenik Müslümanları kendilerinden aşağı olduklarına inandırmak ve yabancı işgalini olumlamak için her yolu denediler. Şehvet düşkünü Müslümanlar dışlandı; kötü talihli Müslüman kadın-

lar için timsah gözyaşları akıtıldı. Müslümanlar ise kendilerini, çokeşlilik gibi modası geçmiş kurumları savunur durumda buldular. Örneğin, erkeğin harem düşlerini kurumlaştırmanın, onu gizli metresler tutmaya zorlamaktan daha iyi olduğunu ileri sürüyorlardı.

Ne yazık ki bu tartışma, sömürgecilerle sıradan Müslümanlar arasında değil, sömürgecilerle geçmişte kadın özgürlüğü taraftarları olan milliyetçi aydınlar arasında geçiyordu. Bu çelişkinin iki kalıntısı, hala Müslüman kadının toplumsal konumunu belirlemektedir.

1) Müslüman kadının ataerkil yazgısına sömürgeciler tarafından el konması, kadının yaşam koşullarında yapılan herhangi bir iyileştirmenin sömürgecilere ayrıcalık tanınması olarak algılanmasına yol açtı. Batı tarzı giyinmek adına peçenin bir kenara atılması gibi görüntüsel özgürlük hareketleri, daha çok Batılı kadınların çabaları sonucunda gerçekleşti ve kadın özgürlüğüyle yabancı etkilere teslimiyet özdeşleştirilir oldu.

2) Kadın özgürlüğü sorunu, neredeyse bütünüyle dinsel bir sorun olarak görülegelmiştir. Başlangıçta milliyetçi hareket dinsel kaynaklıydı. Batı'ya karşı verilen kavga ise, çağdaş bir haçlı seferi gibi algılanıyordu. Milliyetçiler kadın özgürlüğü bayraktarlığını, çağdaş küresel bir ideoloji adına değil, İslamiyet'in zaferi adına yaptılar. Krallar, Filistinliler ve Maocuların *"İslam sosyalizmi"*ne yüklediği eklektik anlam çeşitliliği, henüz böyle bir ideolojiden yoksun olduğumuzun en iyi kanıtıdır.

Bu kitapta benim amacım, Müslüman Doğu'da kadınlara nasıl davranıldığıyla, Batı'nın kadınlara davranışını karşılaştırmak değil. Ben, her iki toplumun temelinde de cinsel eşitsizliğin yattığına inanıyorum. Hangi durumun daha iyi olduğunu aydınlatmak yerine, İslam dünyasının cinsel dinamiklerini anlamayı hedefledim. İslami sistemin kendine özgü heteroseksüel ilişkisine ışık tutacağını düşündüğüm zaman, Doğu-Batı karşılaştırmasına başvurdum.

Bu çalışmamda, kadını erkekten ayrı bir varlık olarak düşünmektense, İslami sistem yapılanmasının ana unsuru saydığım kadın-erkek ilişkisini keşfetmeye çalışıyorum. Bence İslami sistem, kadından çok

heteroseksüel birime karşıdır. Eşlerin beyinsel, duygusal ve cinsel olarak karşılıklı tatmine ulaştığı bir kadın-erkek ilişkisinin doğup gelişmesinden korkulmaktadır. Tüm enerjisi, duygu ve düşünceleri ile koşulsuz olarak Allah'a bağlanması istenen erkeğin dinsel sadakati, eşler arası bu tür bir bütünleşmenin tehdidiyle karşı karşıya kalır.

Yirminci yüzyılda Müslüman toplumun yüzyüze geldiği en yıkıcı tehlikelerden birisi de, cinsler arası iletişimde gözlenen değişimdir. İslamiyet ve kadın ilişkisini konu alan bereketli bir edebiyat, bu ikilemi gözler önüne sermektedir.(1) Kafir güçlerin bozgununa uğrayan Müslüman toplumlar, tek çıkışın kadın-erkek, tüm Müslüman insan gücünün üretime dahil edilmesinde olduğu sonucuna varmaktadırlar. Fakat bu durum, işçi veya asker olarak gereksinilen kadınlara da erkeklere özgü ayrıcalıkların tanınması anlamına gelecektir. O zaman da toplumsal hayatın her alanında cins ayrımı kalkacak, cinsiyet eşitsizliğini temsil eden kurumlar dışlanacaktır.

Sanırım, öncenin kaç-göç kadınlarının cinsel ve ekonomik olarak eşit haklara kavuştuğu, ayrımcılığa yer vermeyen bir toplum, olsa olsa gerçek bir İslam toplumu olurdu.

NOTLAR

(1) Bu edebiyatın çoğunlukla erkeklere ait olması ilginçtir. İzleyen başlıklardan da anlaşılacağı üzere, Müslüman yazarlar 'kadın sorunu'nu, İslamiyet ile kadınlar arasındaki bir sorun olarak algılar görünmektedirler.

Said al-Afgani,*Islam and Women* (İslam ve Kadınlar), Şam1964;

Abdulkadir al-Karamani, *Women From the Viewpoint of Islam* (İslami Bakış Açısından Kadınlar), Aleppo, trsz;

Cafer al-Nakdi, *Islam and Women* (İslam ve Kadınlar);

Sadık al-Kumayli, *Women's Personality in Islam* (İslam'da Kadın Kişiliği), Beyrut1972;

Muhammed al-Şayyal, *Women in Islam* (İslam'da Kadın), Kahire, trsz;

Mahmud Şaltut, *Women in the Koran* (Kuran'da Kadın), Kahire1963;

Abbas Mahmud al-Akkad, *Women in the Koran* (Kuran'da Kadın), Kahire, trsz;

Abdulkadir al-Mağribi, *Muhammed and Women* (Muhammed ve Kadınlar), Beyrut 1929;

Muhammed al-Mehdi al-Hacuvi, *Women: Shari'a and Law* (Kadınlar: Şeriat ve Kanun), Kazablanka 1967;

A. Afifi, *Arab Women: Jahiliya and Islam* (Arap Kadınları: Cahiliye ve İslam), Kahire, trsz.

Genel olarak kadının İslamdaki yerini dile getiren bu erkek yazını, erkeklerin merkezi gördükleri bir başka sorunda odaklaşır:

Muhammed Nasır al-Din al-Albani, *The Seclusion of Muslim Women in the Book and the Sunna* (Kitap ve Sünnete Göre Müslüman Kadının Tecriti), Beyrut, trsz;

Ebu Rıdvan al-Sanusi, *Women: Seclusion and De-Seclusion* (Kadınlar:Tecrit ve Tecritten Yoksunluk), Beyrut, trsz;

Ebu'l-Ala al-Mavdudi, *Seclusion* (Tecrit), Şam, trsz;

Mustafa Naci, *Explanation of the Institution of Seclusion* (Tecrit Kurumunun Açıklaması), Beyrut, trsz.

Giriş

Yeni Toplumsal Durumun Kökleri

Fas ve diğer Müslüman toplumlarda evvelce ve hala tartışılan konu kadının aşağı olduğu ideolojisi değil, kadının konum olarak boyunduruk altında kalmasını sağlayan bir kurallar ve adetler dizisidir. Bunların başta geleni, erkek-egemen bir aile hukukudur. Birçok kurum din denetiminden çıktığı halde (örneğin, iş anlaşmaları), aile bu denetimden hiçbir zaman çıkamadı. Erkek egemenliğine dayalı yedinci yüzyıl aile hukuku, yeni kanun düzenlemelerinde de yerini aldı.1957 Medeni Kanunu(1), İmam Malik'in fıkra tarzında yazılmış *Al-Muvatta*(2) adlı eserinin maddeler, başlıklar ve altbaşlıklar şeklinde özlü Napolyon geleneğine uygun olarak sıralanmış parlak bir uyarlamasıdır.

Erkek yenilik taraftarları, cinsel işbölümünün değiştirilmesi gerekliliğinin ayırdına vardığı için ve Müslüman devletler cinsleri eşitsizliğe mahkum ettiklerini onayladıklarına göre, çağdaş Arap-Müslüman toplumlarında gitgide su yüzüne çıkan eşitlik arzusunun nasıl ve ne tür

sonuçlar doğurarak karşılanacağı sorgulanmalıdır.

Aslında, bu sorun çözümsüz görünmektedir. Kadın özgürlüğü, Müslüman toplumları parçalayan siyasi ve ekonomik çatışmalara gö-bekten bağlıdır. İslam uluslarında siyasi olarak atılan her geri adım, tüm ilerici güçleri yeniden serbestleme zorunluluğunu doğuruyor. Fakat paradoksal olarak, kafirler tarafından dayatılan her siyasi geri adım, bu toplumlardaki geleneksel İslami yapılanışın karşıt bir zorunluluk biçiminde yeniden kabul görmesini de beraberinde getiriyor. Yenilik ve gelenek taraftarları, tek bir dokunuşla zincirlerinden boşalıp, cinsler arası ilişkiler aleyhine üzücü sonuçlar doğuran bir çatışma içine giriyorlar.

Siyasi konularda bu çelişkinin, Fas'ta nasıl işlediğine gelin yakından bakalım. Fas, çağdaş Arap ve Müslüman olduğu iddiasındadır. Bu niteliklerin herbiri, çağdaş Müslüman yaşam biçimine güçlü bir dürtü ve özgün bir kişilik kazandıran, bütünleyici olmaktan çok çelişik, kargaşa halinde bir esin ve gereksinimler düğümünün ifadesidir.

Fas çağdaş bir devlet olarak, Birleşmiş Milletler Topluluğu'na üyedir ve İnsan Hakları Bildirgesi'ne imza atmıştır. Bildirgenin medeni hukuku düzenleyen 16. maddesi şöyle der:

> *"Irk, ulus ya da din farkı gözetmeksizin, erişkinlik çağına ulaşmış tüm erkek ve kadınlar, evlenmek ve aile kurmak hakkına sahiptirler. Evlilik karşısında, evlilikte ve evliliğin sonlanması durumlarında eşit hakları vardır."*

Bununla birlikte, Müslüman bir toplum olarak, aileyi geleneksel İslami yasanın denetiminde tutma isteğiyle hareket eden Fas, mümkün olduğunca yedinci yüzyıl şeriat kanunlarına uyar. Örneğin 12. madde, geleneksel velayet kurumunu yaşatmaktadır. Bu madde uyarınca, kendini evliliğe teslim eden kadın değil, onu kocasına veren erkek velisidir: *"Kadın evlenme akdini sonuçlandıramaz; bu amaçla atadığı bir erkek veli tarafından temsil edilmelidir."* 11. Maddede ise, velinin erkek olması gerektiği belirtilir.

İnsan Hakları Bildirgesi, 29. maddeyle bir kez daha belirgin biçimde

ihlal edilir. Bu madde, kadının Müslüman ümmeti dışından bir eş seçmesini de yasaklamaktadır. Buna karşın, Müslüman bir erkeğin gayrı-Müslim bir kadınla evlenmesi yasak edilmemiştir. Evlilik hak ve ödevlerindeki farklılık öylesine aşırıdır ki, iki ayrı fıkrada toplanmışlardır: Fıkra 35: *"Kocası Karşısında Kadının Hakları"* ve Fıkra 36: *"Karısı Karşısında Kocanın Hakları"*

Müslüman Fas'ın bugünkü durumu, sağlam kartezyen mantık çerçevesinden bakan akılcı birine anlamsız görünür. Fakat aklm çocukça yönlerini safdışı bırakıp, çevrelerindeki dünyanın şaşırtıcı taleplerini karşılama çabasında olan bireylerin içinde bulunduğu kargaşayı ve bu kargaşanın onların davranışındaki yansısını anlamaya çalıştığımızda, saçma görünenin kendi koşulları içinde anlaşılır olduğunu farkederiz.

Bu yaklaşımın, kadın ve erkeğe özgü umut, korku ve beklentilerin giderek arttığı ve çelişikleştiği çağdaş Fas'ta, kadın-erkek dinamiklerinin incelenmesi açısından özel bir önemi vardır. Şimdi, aile yapısı ve cinsler arası ilişkiler üzerinde doğrudan etki bırakan üç çağdaş İslami zorunluluğu inceleyeceğiz.

1.Cinsel Eşitlik Gereksinimi: Cinsel işbölümünü değiştirmek amacında olan Müslüman erkek feminist hareketi.

2.Arap Olma Gereksinimi: Arap Ulusçuluğu, Batı egemeliğine karşı geliştirilmiş yaşamsal bir tepkedir.

3.Müslüman Olma Gereksinimi: Din, bir evren ideolojisinin rahat beşiğidir.

Cinsel Eşitlik Gereksinimi

Feminist hareket, Arap-Müslüman milliyetçiliğinin bir ifadesi ve yan ürünüydü. Kasım Amin (1863-1908) ve Salama Musa (1887-1958), kadının özgürleşmesini, Arap-Müslüman toplumunun küçültücü Batı egemenliğinden kurtulmasının olmazsa olmaz koşulu gibi gördüler. Onlar için kadınların özgürleşmesi, toplumsal yaşamın her alanında

erkeklerle tam bir eşitlik içinde olmaları demekti. Salama Musa, *Kadın Erkeğin Oyuncağı Değildir* (3) adlı kitabında, Batı tarzı kadın özgürlüğünü, yanıltıcı olduğu gerekçesiyle dışlar; çünkü ona göre Batı, kadını dişi konumundan insan konumuna yükseltmemiştir. Musa, kendi toplumunun, Çin ve diğer Asya ülkelerinde görülen daha iyi özgürlük modellerini örnek almasını savunuyordu. Fakat benim burada asıl ilgilendiğim, feminist programın kökeni ve nedenselliği değil, bu programın özgürlük stratejisinin bir parçası olarak ne gibi bir rol oynadığını aydınlatmaktır.

Arap-müslüman toplumunun temel özelliklerinden birisi, Batı ve onun hegemonyasına yönelik saplantılı tutumdur: *"Doğulular ve Batılılar birçok konuda birbirlerinden ayrılırlar... Bu farklardan biri, Batılıların Doğululara egemen olması, onları kendi pamuklarından, kauçuk, bakır ve petrollerinden yoksun etmeleridir. Doğulu ne zaman ayaklanmaya kalksa Batılı tarafından tepelenir."*(4)

Feministler, Batı egemenliğinin direklerinden birisinin üretkenlik olduğunu düşünmektedirler: *"Avrupa ve U.S.A.'da hatırı sayılır bir üretim varsa, bunun nedeni bu ülkelerde hem kadının hem de erkeğin üretim sürecine katılmasıdır."*(5) Sonuç olarak, Müslüman dünyanın zayıflık nedenlerinden birisi, sadece ulusun yarısının çalışıp üretiyor olmasıdır. Diğer yarısının üretimde yer alması engellenmektedir:

> *"Bir toplumun zaafları arasında, üyelerinden çoğunun üretici çalışma sürecine katılmaması sayılabilir... Hemen her toplumda kadınlar nüfusun yaklaşık yarısını oluştururlar. Onları cehalete ve edilgin beklentilere mahkum etmek, toplumun yarı üretici potansiyelinin kaybı ve önemli miktarlarda kaynağın savrulması anlamına gelir."*(6)

Batı'yla güç ve üretim yarışına girmek durumunda olan Doğu kadınlarını üretim sürecine sokmak için, önce onları eğitmelidir. Kasım Amin, kadınların erkeklerle aynı yeterlik ve zekaya sahip olmadığı iddiasındaki aptalca kuramları reddeder. *"Erkeğin kadından üstün oluşu, girdiği çalışma hayatının onu zihnen ve bedenen zorlaması nedeniyledir."*(7)

diye ekleyen Amin, kadına aynı fırsatlar tanındığında, aradaki mesafenin hemen kapanacağını ileri sürer.

Ne var ki, kadını eğitim ve üretime dahil etmek, cins ayrımının ortadan kalkması demektir.1985'te birçokları bunun İslam'a ve İslam hukukuna aykırı olduğuna inanıyorlardı:

> *"Çoğu kişi hala, kadını eğitmenin gereksiz olduğuna inanıyor. Kimileri daha da ileri giderek, kadına okuma-yazma öğretmenin bile şeriata karşı gelmek ve ilahi düzeni çiğnemek anlamına geldiğini düşünmektedir."* (8)

Amin, kadınları tecrit etmenin ve toplum yaşamından dışlamanın İslamiyetten değil, İslam tarafından fethedilen ülkelerin asırlık törelerinden(9) kaynaklandığını göstermeye çalıştı. Bu köklü törelerin tepkisel politik rejimler tarafından, tarih boyunca desteklendiğini ileri sürdü. O zaman, kadını tecrit ve cehalete zorlayan kurumların değişmesi hiçbir şekilde, İslamiyete yönelik bir saldırı anlamını taşımazdı. Amin'in savına göre, İslamiyet kadınları en çok özgür bırakan dindi:

> *"İslam hukuku henüz ortada hiçbir yasal sistem yokken, dünyanın diğer uluslarında aşağı bir konumda bulunan kadınlara özgürlük tanımış, onları erkeklerle eşit kılmıştır. İslamiyet kadına tüm insan haklarını vermiş; onu her konuda erkeğine denk duruma getirmiştir."* (10)

Gelenekçiler bunun tersini kanıtlamaya kalktığında, onların işleri daha kolay oldu. Şeyh ibn Murad, kadın özgürlüğünün, İslami dünya görüşüyle çelişmediğini yazan Tunuslu modernist bir yazara dönük yaptığı geniş çaplı eleştiride, onun Katolik papazlarca Müslüman toplumunu yıkmak için tutulmuş bir casus olduğunu yazar.(11) İslamın cinsel eşitsizliğe inandığını ekleyen Şeyh, şöyle demektedir: *"Evlilik erkeğin üstünlüğünde anlamını bulur... Evlilik dini bir edimdir ve erkeği, insanlık yararı için, kadın üzerinde yönetici ve belirleyici güç sahibi yapar."*(12)

Bu yüzyılda, erkeğin kadın üzerindeki üstünlüğü, modernizasyonun etkisiyle ciddi bir biçimde azaldı. Yeni yaşam şartları, kadınları

evlerinden çıkarıp sınıflara, bürolara ve fabrikalara taşıdı. Her ne kadar Fas'ta cinsel ayrımın ortadan kalkması, yalnızca kentli üst-sınıfla sınırlı ve yavaş seyretse de, İslamın ve İslami kuralların cinsel konularda ebedi bir ışık kaynağı olduğu iddialarının yeniden gündeme gelmesine sebep olacak kadar toplumun cinsel dengesini sarsmıştır.

Arap Olma Gereksinimi

İdeallerinin kaynağını İslam'da bulan Arap toplumunun kendine has özelliklerini gündeme getirme gereksinimi, bazı yenilikçi kuramcılarca önemsiz bulunarak dikkate alınmamıştır. Örneğin, bir toplumbilimci olan Daniel Lerner, kendi görevini bayağı hafife almıştır. Modernleşmeyi Batılılaşmaya denk gören Lerner, Batılılaşmanın Bağdat ve Kahire'yi yokettiğini ileri sürer.

> *"Ortadoğu'da, ideolojilerin gerisinde, eski tarz hayatın bitmesi gerektiği, çünkü yeni istekleri tatmin etmekten uzak kaldığı fikri hızla yayılmaktadır... Bir zamanlar sadece Ortadoğu toplumunun üst katmanındaki soylu sınıfları etkisi altına alan Avrupalılaşma, gitgide daha geniş ölçüde nüfusun içine işlemekte ve rahatsız edici 'pozitivist ruhu'yla kamu kurumlarına sızmaktadır."*(13)

Lerner bu satırları 1958'de, Mısır halkının, İngiliz-Fransız-İsrail saldırısına uğramasından iki yıl sonra yazdı. O sıralarda Irak, Suriye, Ürdün, Lübnan, Libya, Tunus, Fas, Bahreyn, Kuveyt ve Aden'de Mısır için gösteriler yapılmaktaydı. Eğer Lerner, onbeş dakika olsun Akdeniz'de yayın yapan bir Arap-Müslüman radyosunu dinlemiş olsaydı, 'altta yatan ideolojiler'e daha çok itibar eder ve 'Avrupalılaşma' sözcüğünün hem 'soylu sınıf' hem de 'halk' üzerinde yarattığı ikileme daha çok önem verirdi. Toplumbilim adına ne mutlu ki, o yine de, uç bir milliyetçilik ve tutkulu bir yabancı fobisinde ifadesini bulan Ortadoğu modernizasyonunun kendine özgü etnosantrik kargaşasının farkına

varabilmiştir.(14)

Fakat Lerner'in kargaşa diye bir kenara attığı Arap-Müslüman etnosantrikliği (budunmerkezcilik), bence modernleşmenin en anlamlı unsurlarından birisidir. Arap ve Müslüman olmak, cinsel etkileşimi olduğu kadar kurumları da etkilemektedir.

Arap olma kavramının bir diğer ayırdedici özelliği de, kendilerini Arap kabul eden ulusların, İkinci Dünya Savaşı'na dek böyle bir iddialarının olmamasıdır. Şimdilerde Arap olmak, ırksal olmaktan çok siyasi bir savdır. Anüvaar Abdül-Melik,1930'lu yıllardan önce Mısırlıların kendilerini eski firavun uygarlığının mirasçısı olarak görmekten gurur duyduklarına ve Araplarla aralarındaki farkı özellikle vurguladıklarına dikkat çeker.(15) Fas nüfusunun Berberi kökeni bir sır değildir ve yerli bölünmeleri kızıştırmakta çıkar gören Fransız sömürgeciler tarafından demagojik amaçlar için kullanılmıştır. Berberilerle Araplaların arasını açmak sömürgecilerin işlerine geliyordu.(16) Fakat Mısır ve Fas gibi birçok ülke, Batı egemenliğiyle başedebilmek için Arap adı altında birleşmeleri gerektiği sonucuna vardı. Ve güçlüklerle de olsa Arap milliyetçiliği bayrağı altında toplandılar.

Arap olmanın siyasi ve kültürel anlamı, Allal al-Fasi'nin, kırklarda Fas'ın önündeki seçenekleri incelediği çalışmasında gayet açıktır:

> *"Fas ayakta kalmak ve gelişmek için bir uluslar bloğuna katılmak zorundadır. Önünde iki seçenek bulunuyor: Henüz şeffaflaşmamış olan Fransız Birliği ve artık günün gerçekliği haline gelmiş olan Arap Birliği. Fas'ın Fransız Birliği'ne katılması, -geçmiş deneyimlerden anlaşılacağı üzere- çok büyük güçlüklerle karşılaşması demektir, çünkü Fas'la Fransa'nın çıkarları çatışma halindedir... Fas, bu sömürgeci birlikte mutlu olmak yerine bir hammadde deposu ve Fransa'ya hizmet edecek askerler yetiştiren bir kuluçka makinesi olmaktan öteye gidemeyeceğini anlamış durumdadır. Diğer yandan Fas'ın Arap Birliği'ne girmesi, yüzyıllar boyu dahil olduğu ve elinde olmayan nedenlerden dolayı dışlandığı bir aileye geri dönüşüdür..."*(17)

1945'te Fas'ın Arap kimliği açık olmaktan çok uzaktı ve Allal al-Fasi pek de Arap olmayan Fas'ı dahil edebileceği bir Arap betimleme-

sinde bulunarak, Arap Birliği'nin(18) ilk üyelerini ikna etmeye çalışmıştı.(19)

Tarih, Allal al-Fasi'yi haklı çıkardı. Partisinin amaçları, Fas devletinin amaçları haline geldi. 1 Ekim 1958'de Fas, bağımsız bir devlet olarak, Arap Birliği'ne üye oldu. 1962 anayasasının kaynağı olan Temel Krallık Yasası'yla Arap kimliğini benimsedi:

Madde 1. Fas, Arap ve Müslüman bir ülkedir.
Madde 2. İslam, devletin resmi dinidir.
Madde 3. Arapça, devletin resmi ve ulusal dilidir.

Müslüman Olma Gereksinimi

Fas Arap ve Müslüman olma savını benimseyerek, özel esinler üzerinde temellenmiş ve ideolojisini özel kaynaklardan alan bir dünya görüşünü dile getirdi. Eğer Arap olmak siyasi ve kültürel bir seçimin ifadesiyse, Müslüman olmak da özgün bir küresel dünya görüşünün ve genel anlamda özel bir kurumlar düzeninin, dar anlamdaysa özgün bir aile yapısının kabulüdür. İslam sadece bir din değildir.

"Kapalı ve tutarlı bir sistem olarak özünde ısrar eden sosyolojik, yasal ve hatta siyasi bir dünyevi bütünlük ve ideolojik düzene sahip bir ülkü olan İslam, dünyevi yaşama ilahi bir yaklaşım biçimidir." (20)

Şimdi de Müslüman olmanın Fas ailesi için ne anlama geldiğine bir göz atalım.

Yedinci yüzyılda, Muhammed *'ümmet'*, ya da *'müminler topluluğu'* kavramını yarattı. Aşiret ittifaklarına kökten bağlı olan çağdaşlarının kafasında bu kavrama ilişkin bilgi yoktu. Muhammed, müminlerin totemik eğilimleri güçlü, biyolojik bir grup olan aşiret ittifakını, dini inanç temelli gelişmiş bir ideolojik grup olan ümmete aktarmak zorundaydı.(21) İslam, bir bireyler topluluğunu, bir inananlar topluluğuna

dönüştürdü. Bu topluluk, ümmet içindeki bireylerin birbirleriyle ve inaçsızlarla ilişkisini belirleyen özellikleriyle tanımlanır:

"Ümmetin içerden görüntüsünde, birbirine akrabalık veya ırksal bağlarla değil de dini bağlarla bağlı olan, tüm üyelerin tek bir Tanrı'ya ve onun elçisi Muhammed'e inançlarını açıkladıkları bir bireyler bütünü vardır. Allah önünde ırk ayrımı gözetilmeksizin herkes eşittir... Dışarıdan görünümüyle ümmet, diğer bütün toplumsal organizasyonlardan kesin çizgilerle ayrılır. Hedefi kendi üyeleri arasında ve bütün insanlıkla olan ilişkilerde Allah'ın varlığına tanıklık etmektir. Bu üyeler, doğru inancı desteklemek, insanlara Allah'ın yolunu göstermek ve onları iyiye yönlendirip söz ve eylemle kötüden uzaklaştırmakla yükümlü olan bölünmez bir örgüt oluştururlar."(22)

Ümmet'i yerleştirmek için Peygamber'in kullandığı araçlardan birisi, varolan hiçbir cinsel birlikteliğe benzemeyen Müslüman aile kurumudur.(23) Ayırdedici özelliği, titizlikle tanımlanmış yekpare yapısıdır.

Muhammed'in devrimci toplum düzenindeki aile yapısı, tümüyle yeni olmasından ötürü, ayrıntılı yasalara bağlanmıştır. Cinsellik, doyurulması baştan sona dini yasayla düzenlenen güdülerden birisidir. Müslüman kafadaki cinsellik ve şeriat arasındaki bağlantı, Müslüman aile yapısının yasal ve ideolojik tarihini biçimlendirmiştir.(24) Bu tarihin en dayanıklı unsurlarından biri, kutsal kabul edilen aile yapısının değişmezliği varsayımıdır.

İslam'ın cinsiyet rollerindeki her tür değişimi yasakladığını iddia eden gelenekçilerle, İslam'ın kadın özgürlüğüne, cinsler arası bütünleşmeye ve cinsiyet eşitliğine izin verdiğini ileri süren yenilikçiler arasındaki tartışma, bu yüzyılda şiddetlendi. Fakat iki tarafın da birleştiği nokta, İslamiyet'in toplumun kutsal temelini oluşturduğudur. Ben bu kitapta, İslam'ın resmi politika olarak yorumlanışıyla, cinsel eşitlik arasındaki çelişkiyi göstermek istiyorum. Cinsel eşitlik kavramı, kanunlarla yaşama geçirilmiş olan İslami önermeyi, yani heteroseksüel aşkın

Allah düzeni için bir tehdit olduğu görüşüyle çelişmektedir. Müslüman evliliği erkek-egemen bir evliliktir. Cinsel ayrımın ortadan kalkması, kadının İslami ideolojideki konumunu sarsar. Kadın baba, erkek kardeş ya da kocanın yetkesi altında olmalıdır. Allah kadını yıkıcı unsur olarak kabul ettiğine göre, kadınlar aile dışında kalan konulardan dışlanmalı ve mekansal olarak sınırlanmalıdır. Kadının ev dışı mekanlara katılımı erkeğin denetimine verilmiştir.

Yaygın biçimde benimsenen kanının aksine, çelişkili bir biçimde İslam, kadınların doğuştan getirdiği aşağılıktan sözetmez. Tersine, cinsler arasındaki potansiyel eşitliği onaylar. Varolan eşitsizliğin kaynağı, ideolojik veya biyolojik bir kadın aşağılığı kuramı değildir; bu eşitsizlik kadının gücünü bastırmak için özellikle tasarlanmış kurumların, -aile yapısındaki yasal itaat ve ayrımcılık- bir sonucudur. Dahası bu kurumlar, sistemli ve inandırıcı bir kadın aşağılığı ideolojisi üretmemektedir.

Geleneksel İslam, potansiyel olarak cinsel eşitliği tanıdığına göre, Müslüman toplumlarda kadının kurtuluşu gereksinimini duyan feminist hareketin erkekler tarafından başlatılıp yine onlar tarafından yürütülmesi şaşırtıcı ve zor değildir. Cinsiyet, ırk veya konum farkı gözetilmeksizin, insanın yüceltilmesi İslamiyet'in çekirdeğini oluşturur.

Batı kültüründeki cinsel eşitsizlik, kadının biyolojik olarak aşağı olduğu inancından kaynaklanır. Batı'da kadın özgürlüğü hareketinin hep kadınlar tarafından götürülmesi, elde edilen başarının genellikle yüzeyde kalması ve bu kültürün kadın-erkek dinamiklerinde belirgin bir değişim yaratamaması gibi unsurlar, kadının aşağılığı inancının ne denli güçlü olduğunun bir göstergesidir. İslamiyet'te böyle bir inanca rastlanmaz. Aksine, tüm sistem, kadının güçlü ve tehlikeli olduğu varsayımına dayanır. Bütün cinsel kurumlar (çokeşlilik, boşama, cinsel ayrım, vb.) kadının gücünü baskı altına alma stratejisi olarak algılanabilir.

Kadın iktidarına duyulan bu inanç, Müslüman yerleşimlerindeki kadın-erkek ilişkisinin, Batınınkinden çok farklı bir evrim geçirmesine sebep olmuştur. Örneğin, cinsel konum ve ilişkilerde gözlenen her de-

ğişimin, Batı'daki benzerinden daha köklü olduğu ve dolayısıyla daha fazla gerilime, çatışmaya, saldırganlık ve kaygıya yol açtığı bir gerçektir. Batı'daki kadın özgürlüğü hareketi erkeklerle cinsel eşitlik iddiasında odaklaşırken, Müslüman ülkelerde, cinsler arası bağlarda odaklaşır; ve hem kadın hem de erkek tarafından yürütülür. Çünkü erkekler kadının baskılanmasının nasıl erkek zararına sonuçlar doğurduğunun farkındadırlar ve kadın özgürlüğü mücadelesi, cinsel olmaktan çok kuşaklar arası bir çatışmadan türer. Bu durum, yüzyıl başlarındaki genç milliyetçilerle yaşlı gelenekçiler arasındaki karşıtlıkta, görücü usulü evliliğin birbirine düşürdüğü büyüklerle çocuklar arasındaki fikir ayrılığında kendini belli eder.

Müslüman toplumda asıl tehlikede olan kadının kurtuluşu (erkekle eşit olma anlamındaysa) değil, heteroseksüel birimin yazgısıdır. Kadın ve erkekler hala birbirlerini düşman gibi benimseyerek toplumsallaşıyorlar. Ancak toplumsal yaşamda cinsel ayrımın kalkmasıyla, birbirlerine seksten gayrı sevgi ve dostluk verebileceklerini farketmekteler. Kadın ve erkeği birbirinin düşmanı gibi gören Müslüman ideoloji, iki cinsi birbirinden ayrı tutmaya çalışarak, erkeğe kadını baskı altına alan kurumsal araçlar vermiştir. Ne var ki elli yıl öncesine kadar, Müslüman ideolojisiyle aile sisteminde ifadesini bulan Müslüman gerçekliği arasında gözlenen tutarlılık, şimdi yerini, derin bir karşıtlığa bırakmıştır. Bu kitap sözünü ettiğimiz karşıtlığın birçok yönünü keşfediyor ve modernlikle Müslüman geleneğin en çarpıcı karışımlarından birini sergileyen Fas'taki kadın-erkek dinamiklerinin benzersiz yapısını tanımlıyor.

Dini olduğu kadar toplumsal bir grup niteliği taşıyan *'ümmet'* içinde, dünyevi güçle ilahi gücün arasındaki ilişkinin sorun çıkarması kaçınılmazdır. İslam dünyevi yetkeyi tartışmasız bir biçimde ilahi yetkeye bağımlı kılmış ve dünyevi olandan yasama hakkını alarak bu sorunu çözmüştür.(25) H. A. R. Gibb şöyle yazar:

> *"Ümmet'in başı yalnız ve yalnızca Allah'tır. O'nun idaresi aracısızdır ve Muhammed'e vahyolunan buyrukları, 'ümmet'in hukuk ve anayasasını*

oluşturur. Biricik kanun koyucu Allah olduğuna göre, ne tür bir meclis veya geçici bir yönetici olarak kim olursa olsun, İslami politik kuramdaki yasama için, Allah'tan başka kanun koyucuya yer yoktur. Kendi hukukunu yürürlüğe koyan ve bundan dolayı anayasal yapısını belirlemekte bir tür özgürlüğe sahip olan bir devlet anlamında bağımsız bir devlete geçit verilmez. Hem mantıksal, hem zamansal olarak hukuk devletten önce gelir ve devletin yegane varoluş amacı, eldeki yasayı ayakta tutarak, onu hakim kılmaktır." (26)

Kısacası bir Müslüman, devlete olsun, yöneticilere olsun hiçbir türden dünyevi iktidara değil, insanlığı ve zamanı aşan şeriata sadıktır. Burada kanun koyucu Allah olduğu için, O'nun yerleştirdiği yasal sistemin kendine özgü bir yapılanışı vardır. Herşeyden önce, insanın koyduğu yasaları reddeder: *"İslami kuram, insanın yasama hakkını kesinlikle tanımaz; insanın koyduğu kurallar, ilahi yasanın etkili bir biçimde işlemesi için gerekli düzenlemelerdir."*(27) İkinci olarak, yasanın değiştirilmezliğini ve insan edimlerini sonsuza dek kapsadığını vurgular: *"Şeriat... tüm evren için Allah'ın hükmüdür. Allah, insan aklının onu kavrayabildiği kadarıyla değişmezdir ve mümin için bu aynı zamanda, Allah yasasının da değişmezliği anlamına gelir."*(28) Üçüncü olarak, genellikle başka alanlara dahil olan konulara dek yasayı genişletir: *"Allah yasası, Batılı bir kanun adamının anladığı anlamda, İslami sistem bütününün bir parçası olmaktan çok, sayısız karmaşık unsurun birleşmesinden doğan ayrı bir birimdir. 'İnsanın bütün yükümlülükleri'; moral ve pastoral tanrıbilim ve ahlak kuralları, yüksek ruhani esinler ve bu esinlere araç olan bazı zihinlerin resmi ve törensel olarak ayrıntılı gözlemi, halk ve kişi sağlığı, hatta nezaket ve terbiye kuralları gibi tüm yasal konular da şeriatın kapsamına girer."*(29)

Müslüman dünyasının Batı tarzı bir yasal sistem geliştirmediğini söylemek nereye kadar doğru olur? Bugün Müslümanların toplumsal ve kişisel edimlerini yöneten yasalar, Muhammed'in vaaz ettiği yasalar mı? Elbette değil. Şeriat, ümmetin sayıca artan ve çeşitli kültürlere mensup üyelerinin güncel yaşantısına yanıt vermek zorundaydı. Yavaş yavaş hukuk okulları kuruldu ve hukuk uzmanları ortaya çıkmaya

başladı. Bu uzmanlar, müminin günlük yaşantısında beliren dünyevi gereksinimlerini karşılamak için tanrısal ilkeleri yorumlamaya çalıştılar.

Sonuç, bazı konuların yavaş yavaş dini hukukun denetiminden çıkması oldu. Joseph Schacht, İslami Hukuk'un iki tür yasal konusuna dikkat çekiyor.(30) şeriatın etkisiz kaldığı yasal konulardan ilki, ceza kanunu, vergi hukuku, anayasa, savaş yasası, anlaşma ve yükümlülükler yasası gibi alanları kapsar. İkincisi ise, yüzyıllarca şeriatın tartışmasız denetiminde kalan ve bu tartışma götürmezliği hala belli açılardan süren dini görevler, aile yasası, miras hukuku ve dini vakıflar yasasını içine alan konudur. Tüm bu konular dinle yakından bağlantılıdır ve büyük oranda hala şeriat tarafından yönetilirler.

Şeriata dahil olan herhangi bir alana devlet müdahalesi, Batı tarzı bağımsız dünyevi iktidarın onaylanması anlamına gelir. Schacht şöyle yazar: *"Geleneksel Müslüman bir yönetici, İslami Kutsal Yasa'nın hizmetindedir; oysa arkasındaki modern bağımsız yönetim fikrine dayalı parlamentonun efendisi de yine kendisidir."*(31) Müslüman ümmet, Batı'nın bağımsız dünyevi iktidar kavramından etkilenmiş olsa da, şeriat yönetiminin geleneksel taraftarları aracılığıyla, aile yasasına müdahale etmek isteyen yenilikçi kanun adamlarına şiddetle direndi.

Modern Yasaların Ardındaki Tarihsel Çıkarlar

Müslüman dünyasındaki modern yasalar, Muhammed'in yedinci yüzyılda getirdiği devrimci İslam düzeni gibi, yeni bir birey ve toplum ideolojisinden yola çıkmamışlardır. Modern yasaları, sömürgeci güçler getirip yürürlüğe koydular.(32) Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Müslüman devletler aynı yasaları uygulamayı sürdürdüler. Her iki durumda da, genel anlamda bireyin, özel anlamda kadının çıkarları, baştaki güçlerin çıkarları yanında ikincil önemde olmuştur.

Sömürgeci güçler, yerlilerle ilgili oldukları için değil, ekonomik çıkarları öyle gerektirdiği için İslam yasalarına müdahale ettiler.1772

Anglo-Muhammedin Hint Yasası ve 1830 Cezayir Müslüman Hukuku bu sava birer örnektir.

Şeriatın Müslüman kimliği ve ümmet bütünlüğünün simgesi haline gelişi, İslam yasalarına yabancı müdahalesinin psikolojik sonucudur. Modern değişimler, İslam'ı yıkmak için düşmanın kullandığı kurnaz oyunlar gibi görülmeye başlandı.

Müslüman devletler bağımsızlıklarına kavuşunca, modern yasalar kitleler yararına kullanılmadı. Yeni yasalar, geleneksel kanun uygulayıcıları ve Batılı anlamda kanun adamları olan yenilikçiler arasındaki çatışmayla yakından ilgilidir.(33) Bu, iki farklı yasa kavrayışı, bir savaşa yolaçmakla kalmayıp, iki grup meslek mensupları arasında bir çıkar çatışmasına dönüştü. Yeni yasalar, geleneksel kanun adamlarını, güçlerinin ve kazançlarının bir kısmını genç, yenilikçi meslekdaşlarına devretmeye zorladı.

Fas milliyetçiliği, bağımsızlık hareketinden bir ulus yaratma hareketine geçmeyi asla başaramadı. Yabancıların kovulmasından sonra milliyetçiler, ellerindeki ideolojiyi ve siyasi araçları, toplumsal dönüşüm için kullanmakta yetersiz kaldılar. Faslı tarihçi Abdullah Laroui'ye göre, yeni fikirlerin üreticisi olan milliyetçi hareketin bu yaratıcı yönü, bağımsızlıktan uzun yıllar önce ölmüştür. Laroui bu yaratıcılığı 1930-32 yıllarına gömer.(34) Ellilerin ortasından yetmişlerin ortasına kadar önemli adımlar atmış olan diğer grupların da hiçbiri, ülke sorunlarına dönük tutarlı bir çözümler dizisi üretemedi.

Bağımsızlık-sonrası politikanın başta gelen özelliği, uzun vadeli eylem programları çerçevesinde karar almak yerine, kararları denemeyanılma yöntemiyle almayı yeğleyen amprisizmdir (deneycilik).(35) Kanun koyucuları harekete geçiren belirleyici etkenler, bağımsız ulusal devletlerin acil çıkarlarıydı. Taklitçi olmayan bir ideoloji yaratamadıkları için, bugün tutarsızlık sergileyen aile yasaları, geleneksel ideolojilere ve çağdaş rastlantılara bağımlı hale gelmiştir.(36)

Gerçek modern bir ideolojiden yoksunluk, kitleleri ve yöneticileri, tek tutarlı ideoloji olan İslam'a yöneltti. Bu yüzden, Fas'ın da, diğer bağımsız Müslüman devletler gibi, başka alanlarda Batı esinli yasaları

uyguladığı halde, İslam'ı aile ideolojisi olarak benimsemesi şaşırtıcı değildir.

Bir Müslüman kanunnamesi yazmakla görevlendirilen heyetin hazırladığı 1957 Yasası'nda belirtilmiştir ki: *"Fas Krallığı'nın bütün alanlarda, özellikle de yasal konularda derin değişikliklere maruz kaldığı bir dönemden geçtiği ve Müslüman hukukunun birçok ince yoruma açık hassas bir konu olduğunu hesaba katarak; bu hukukun kurallarının öğretilmesini ve uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyla bir kanunnamede toplama zorunluluğunu dikkate alarak... Müslüman medeni hukukunun hazırlanmasıyla görevlendireceğimiz bir heyet oluşturmaya karar verdik."* (37)

Medeni Hukuk (Kişisel Konum Yasası), yasanın yetersiz kaldığı karışık durumlarda, Malekite Okulu'nun hukuk ilminin rehberliğine başvurulmasını öneriyor.(38) Malekite Okulu'nun kurucusu, İmam Malik İbn Anas, sekizinci yüzyılda Medine'de yaşamış bir Arap yargıçtır. *Muvatta* adlı eserinin biri evlilik, diğeriyse boşanma başlıklı iki bölümünde, aile kurumunun temelini ayrıntılı bir biçimde açıklar. Fas Medeni Hukuku'yla İmam Malik'in *Muvatta*'sı arasındaki benzerlik, basit bir esinlenmeden öteye geçmektedir. Cinselliğin ilahi yasalarla düzenlenmesi gereken dini bir konu olduğu yolundaki Malik dönemine özgü yaygın düşünce, modern kanun adamları tarafından da sorgulanmayan kavramlardan biri gibi görünüyor.

Modern aile yasalarında ifadesini bulan yedinci yüzyıl cinsellik kavramı, modernleşmenin ortaya çıkardığı cinsel eşitlik ve yanyanalık kavramlarıyla dramatik bir çatışma içindedir. Bu kitabın ilk bölümünde, aile kurumunda sergilenen Müslüman cinsiyet ideolojisini, erken Müslüman kaynakları karıştırarak keşfetmek istiyorum. İkinci bölümde, bugünkü durum hakkında ulaşabildiğim bilgi kaynakları ve kendi verilerim aracılığıyla kadının eğitim ve çalışma haklarını elde etmesinde ifadesini bulan yenilikçi eğilimi inceleyeceğim. Modernleşmenin, aile içi ve aile dışı kadın-erkek etkileşimi üzerindeki etkilerine yakından bakmak istiyorum.

NOTLAR

(1) *Code du Statut Personnel* (Şahsi Durum Yasası), Dahir no.1-57-343, 22 Kasım 1957, *Bulletin Officiel no. 2378*, 23 Mayıs 1958

(2) Malik ibn Anas, *al-Muvatta*, Kahire.

(3) Salama Musa, *Woman is not the Plaything of Man*, Kahire, 1955.

(4) Ibid., p.53.

(5) Ibid., p106.

(6) Kasım Amin, *The Liberation of Women*, Kahire 1928, p.18.

(7) Ibid., p.15.

(8) Ibid., p.16

(9) Ibid., p.10

(10) Ibid., p.9

(11) İbn Murad al-Salah, *al-Hidad ala'l-mar'at al-hadad*, Tunus, trsz., s.6.

(12) Ibid., s.70.

(13) Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society, Modernizing of the Middle East* (Geleneksel Toplumun Ölümü, Ortadoğu'nun Modernleşmesi), New York 1958, s.44.

(14) Ibid., s.47.

(15) Anuar Abdül-Melik, *Egypt: Military Society* (Mısır: Askeri Toplum), New York 1968, s.249.

(16) Paul Coatalen, 'Ethnologie Barbare'/*Annales Marocaines de Sociologie* ('Barbar Etnoloji'/Fas'ın Toplumbilimsel Tarihi), 1970, ss.3-11.

(17) Allal al-Fasi, *The Independence Movements in Arab North Africa* (Arap Kuzey Afrika'sında Bağımsızlık Hareketleri), New York1970, s.381.

(18) Arap Birliği'nin ilk üyeleri, Mısır, Suudi Arabistan, Irak, Yemen, Suriye ve Lübnan'dır.

(19) Allal al-Fasi, Kuzey Afrika'da Bağımsızlık Hareketleri, s.409.

(20) Wilfred Cantwell-Smith, *The Meaning and End of Religion* (Dinin Anlamı ve Sonu), New York 1944, s.79.

(21) Montgomery Watt, *Muhammad at Medina* (Muhammed Medine'de), Oxford 1956, s.239.

(22) H.A.R. Gibb, *'Constitutional Organization'/Origin and Development of Is-*

lamic Law ('Yapısal Düzenleme'/Gelişim ve Köken olarak İslam Hukuku) M. Kaduri ve H.T. Liebesny baskısı, cilt 1, Washington D.C., 1955, s.3.

(23) Gertrude Stern, *Marriage in Early Islam* (Erken İslam'da Evlilik), Londra 1931, s.71.

(24) Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law* (İslam Hukuku'na Bir Giriş), Londra 1964, s.161.

(25) Arapça'dan Franz Rosenthal'in çevirdiği *The Muqaddimah, An Introduction to History* (Mukaddime, Tarihe bir Giriş), Princeton, N.J. 1969. Kuzey Afrikalı tarihçi İbn Haldun (1332-1406), bu kitapla müslüman toplum düzeni örneğinin bir taslağını çizmiştir. Birkaç yy. öncesine dek Akdeniz'de rakipsiz, dimdik durari ve sonradan dağılan Müslüman dünyada neler olduğunu incelemek istedi. İbn Haldun öncelikle uygarlığın gelişmesi ve sona ermesi gibi tamamen farklı bir sorunla ilgilenmekle birlikte, yapıtında müslümanların bunca uzun süren başarısının nedenlerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Onun kuramına göre, insan topluluklarının yaşaması, bir dizi toplumsal yasayla bireysel iradenin teslim alınmasına bağlıdır. İki tür toplumsal yasadan sözeder: Aklı temel alan insani yasa ve dini temel alan doğaüstü yasa.

> *Eğer bu yasalar zeki lider kişilikler ve hanedan beyinleri tarafından yürürlüğe konursa, sonuçta akılcı temeli olan siyasi bir kurum ortaya çıkar; yok eğer bir kanun koyucu aracılığıyla, Tanrı tarafından dini kurallar olarak yürürlüğe konursa, din temelli bir siyasi kurum doğmuş olur. (The Mukaddimah, s.154.)*

Din temelli siyasi kurum, aklı temel alan siyasi kurumdan üstündür; bunun nedeni ikincinin mekanizmasındaki herhangi bir eksiklik değil, alanının dar olmasıdır. Akıl yalnızca bu dünyanın çıkarlarını yönetir; dini kurumlar ise her iki dünyaya da hitap ederler.

> *Siyasi yasalar dünyevi çıkarları dikkate alır. Öte yandan kanun koyucu, insan neslinin öbür dünyadaki rahatıyla da ilgilenmektedir. O halde, dini yasanın gerektirdiği üzere, kitle bütün işlerinde her iki dünyaya uzanan dini yasaya uyum sağlamak zorundadır. (The Muqaddimah, s.155)*

(26) H. A. R. Gibb, *'Constitutional Organisation'* ('Yapısal Düzenleme'), s.3.

(27) S. G. Vesey-Fitzgerald, *'Nature and Source of Shari'a'/Origin and Development of Islamic Law* ('Şeriatın Kaynağı ve Doğası'/İslam Hukukunun Kökeni ve Gelişimi), s.109.

(28) Ibid., s.104.

(29) Ibid., s.85.

(30) J. Schacht, *Introduction to Islamic Law* (İslami Hukuka. Giriş), s.76.

(31) Ibid., s.101.

(32) Ibid., ss.210-214.

(33) Ibid., s.100.

(34) Abdullah Laroui, *L'Histoire du Maghreb, Un Essai de Synthese* (Mağrip'in Tarihi, Bir Sentez Denemesi), Paris1970, s.346.

(35) Bu oportünizm, bağımsızlık yılları boyunca Fas devleti tarafından uyarlanan ekonomik seçeneklerde tanımlanmıştır. Bu seçeneklerin aydınlatıcı bir incelemesini Samir Amin'in *Le Maghreb Modern* (Modern Mağrip) Paris1970, 6. BÖLÜM: *Le Maroc, Hesitations et Contradictions* (Kararsızlık ve Çelişkileriyle Fas) adlı eserinde bulabilirsiniz. Ayrıca bkz., A. Belal, *L'Orientation des Investissements et les Imperatifs du Development National* (Yatırımların Yönlendirilmesi ve Ulusal Kalkınmanın Koşulları), BESM XXVIII, s.100; ve T. Ben Cheikh *Planification et Politique Agricole* (Tarım Siyaseti ve Planlama, Bölüm 1, BESM XXXI, no.112-113 (Ocak-Haz.1969), ss.191,199 ve Bölüm 2, BESM XXXI, no.114 (Tem.-Eylül !969), ss.75-83.

(36) Salama Musa, Kadın *Erkeğin Oyuncağı Değildir, 'Our Philosophy on Women* (Kadın Felsefemiz)' başlıklı bölüm.

(37) Dahir, no.1-57-190,19 Ağ. 1957, *Resmi Bülten* no.2341, 6 Eylül 1957, s.1163.

(38) Sünni (yani, 'geleneksel') Müslümanlar dört meşru hukuk okulu tanırlar:

Hanefi: Ebu Hanefi (699-769) tarafından kuruldu. Dört halifenin kararlarını karşılaştırarak örneklemeler yaptı. Orta Asya, Kuzey Hindistan, Türkiye başta olmak üzere Pakistan, Çin ve Japonya'da yandaşları vardır.

Şafi: Aşağı Mısır, G.Hindistan ve Malezya 'da görülen bu okulun kurucusu Abdullah Muhammed al-Şafi'dir (770-819).

Meliki: Melik İbn Anas (705-795) tarafından kurulan bu okulun öğretisi hadislere dayanır. Başyapıtı *al-Muvatta*, 'yol' anlamına gelir. Kuzey Afrika ve Yukarı Mısır bu okuldandır.

Hanbeli: Ebu Hanbal'm (780-855) kurduğu okuldur. Güçlü sofu eğilimleriyle tanınır.

Bu dört okul da temel dogmalarda anlaşırken, Kuran'ın yorum ve uygulanmasında birbirlerinden ayrılırlar.

Bölüm I

Geleneksel İslamın Kadına ve Toplumsal Düzendeki Yerine Bakışı

1- İslamda Etkin Kadın Cinselliği Kavramı

İçgüdülerin İşlevi

Trajik bir iki kutupluluğa (iyi ve kötü, et ve ruh, içgüdü ve akıl) sahip olan Hıristiyanlık'ın birey kavramı, İslami birey kavramından çok farklıdır. İslam'daki içgüdüler kuramı daha ayrıntılıdır ve Freud'un libido kavramına daha yakındır. İslam temel içgüdülere enerji

olarak bakar. İçgüdülerin enerjisi iyi ve kötü kavramlarını anıştırmayacak denli yalındır. Birey toplumsal bir düzen içinde yeralmadığı müddetçe yaşayamaz. Her tür toplumsal düzen bir dizi yasa içerir. Bu yasalar dizisi, içgüdülerin dışavurumlarından hangilerinin kötü ya da iyi olduğuna karar verir. Yani toplum düzenine zararlı veya yararlı olan içgüdülerin kendileri değil, onların dışavurum tarzlarıdır. Öyleyse İslami düzende, bireyin kendi içgüdülerini yoketmesi ya da benliğini denetlemek adına onları denetlemesi gerekmez; ama içgüdülerini dini kuralların istediği doğrultuda dışavurmak zorundadır.

"Muhammed bazı insani edimleri yasaklar ya da kısıtlarken veya bunlardan kaçınılmasında ısrar ederken ne bu edimlerin tümden gözardı edilmesini, ne tamamen yokedilmesini, ne de bütünüyle dışavurumsuz bırakılmasını ister. Onun dileği, bu güçlerin mümkün olduğunca doğru amaçlar için kullanılmasıdır. O halde her niyet özünde doğru olmalı ve bütün insani edimler tek ve aynı yönelimi taşımalıdırlar.(1)"

Örneğin, saldırganlık ve cinsel arzu doğru yönlendirilirse, İslami düzenin amaçlarına hizmet ederler; bastırılır veya hatalı kullanılırlarsa ana düzeni yıkabilirler.

"Muhammed insani bir nitelik olan öfkeyi yoketme niyetiyle sansürlememiştir. Öfkenin gücü insandaki varlığını sürdürmeseydi, doğrunun zafer kazanmasına yardımcı olma yeteneğini yitirirdi. Ne kutsal savaş olurdu ne de Allah'ın zaferinden söz edilebilirdi. Peygamber şeytanın veya kınanası amaçların hizmetindeki öfkeyi sansürler. Allah'ın öfkesi ve Allah rızasını alan kul öfkesi övgüye değerdir.(2)

Aynı şekilde arzulara koyduğu sınırlamalar onların tümden geçersiz kılınmasını amaçlamaz; çünkü kişideki şehvetin iptali onu kusurlu ve düşük yapar. Muhammed arzunun toplum çıkarlarının emrindeki, onaylanabilir amaçlar için dışavurulmasını, böylece insanın Allah buyruklarına iradi olarak boyun eğen etkin bir mümine dönüşmesini ister.(3)"

İmam Gazali (1050-1111), *İhya Ulum al-Din*(4) adlı yapıtında, İslam'ın cinsel içgüdüyü nasıl toplum düzeninin bir parçası haline getirip, Allah'ın hizmetine sunduğunun ayrıntılı bir tanımını yapar. Öncelikle cinsel istek ve toplum düzeni arasındaki karşıtlığı vurgular: *"Etin arzuları bireyi kuşatır ve Allah korkusuyla dizginlenmezse, bireyi yıkıcılığa sürükler."*(5) Fakat Allah iradesine uygun olarak karşılanan beden isteği, hem Allah'ın hem her iki dünyada insanın çıkarlarına hizmet eder. Allah düşüncesinin bir parçası da, insan türünün sürekliliğini güvence altına almaktır ki, cinsel isteğin temelinde bu sebep yatar.

> *"Kökeni bakımından cinsel arzu, erkeği, tohumunu bırakacağı kadını onu yeşertecek kıvama getirmeye, yine bu iki cinsi döl elde etmek için birleştirmeye kışkırtan cinsel ilişki yoluyla baştan çıkarma aracıdır."*(6)

Allah, kendi tasarımının gerçekleşmesi için birbirini tamamlayan özgün anatomik biçimlerle donanmış iki ayrı cins yarattı.

> *"Herşeye gücü yeten Allah eşleri yarattı; erkeği penisi,testisleri ve böbreklerindeki tohumuyla yarattı (Böbreklerin sperm bezi olduklarına inanılırdı). Bu nedenle testislere damarlar ve kanallar koydu. Kadına tohumu içine alıp saklayan rahmi verdi. Kadınları ve erkekleri cinsel istekle doldurdu. Tüm bu gerçekler ve organlar yaratıcılarının iradesinin güzel birer ifadesidir ve akıl bağışlanmış her insana O'nun tasarımının amacını bildirirler. Üstelik Tanrı **'Evlenin ve çoğalın'** diyerek ilahi hedefi bilinir kılan elçisi (bereket ve selamet onunladır) aracılığıyla kendi iradesini açıkça sergiledi. Nasıl olur da insan Allah'ın böylesine sarahatla gösterdiği niyetini ve ortaya koyduğu yaratılış sırrını anlayamaz? Evlenmeyi reddeden kişi tohumunu ekmeyerek onu yokeder ve Tanrı'nın amacına hizmet eden bir aracı çöpe indirger."*(7)

Cinsel arzu, yeryüzünde olduğu kadar cennette de ilahi düşüncenin bir aracıdır.

İlahi aklın bir tecellisi olan cinsel isteğin belirgin işlevinden bağımsız bir diğer işlevi daha vardır: Kişi kendini cinselliğe teslim edip ondan yararlanmayı sürdürdüğü zaman, benzersiz olan bir zevk alır. Bu, cennette insan için saklanan hazların bir ön tadımıdır; çünkü insanlara tatmadıkları zevkleri vadetmek sonuç vermezdi... Ansal olduğu için eksik kalan bu dünyevi haz insanı kusursuz, dipsiz hazza ulaşmaya özendiren güçlü bir güdüdür ve bu şekilde insanı Allah'a ibadet ederek cennete kavuşmaya teşvik eder.(8)

Bu iki yönlü doğası (dünyasal ve göksel olarak) ve ilahi stratejideki taktik önemi nedeniyle, cinsel arzunun kurallar tarafından düzenlenişi de ilahi olmalıydı. İlahi beklentilere uygun olarak cinsel içgüdünün tanzimi, Muhammed'in putatapar Arabistan'da aşıladığı yeni toplumsal düzenin araçlarından birisiydi.

Etkin ya da Edilgen Kadın Cinselliği

George Murdock'a göre, cinsel içgüdülerin düzenleniş biçimi toplumları iki gruba ayırır. İlk grup toplumsallaşma sürecinde cinsel kurallar hususunu güçlü bir yasak içselleştirmesi yoluyla denetlerken, ikinci grup bunu sakınım kuralları gibi dış önlemlerle himaye altına alır ki, bu tür toplumların bireyleri cinsel yasakları içselleştirmekte başarısız olurlar.(9)

Murdock Batı toplumunu ilk gruba, örtünmenin olduğu toplumları ise ikincisine dahil eder.

"Bizim toplumumuz ilk gruba dahildir; zira biz cinsel normlarımızı kendimizi yeterince güvende hissettiğimiz birey bilincindeki içselleşmiş kabullerden damıtıyoruz. Ne tür bir fırsat belirirse belirsin, zina yoluyla özgürlüklerin kötüye kullanılmasını önlemeye yetecek evlilik sonrası bağlılık ve evlilik öncesi iffetin içselleşmiş ahlağına dayanarak, kadınlarımıza azami bir kişisel özgürlük tanırız. Diğer grup toplumlar ise, evlenmemiş kızları tecrit ederek, dadılar tutarak veya örtünme, hareme kapatma ya da sa-

bit gözetim gibi dış önlemlerle evlilik öncesi iffeti korumaya çalışırlar."(10)

Bununla birlikte, bence bu iki grup arasındaki fark onların içselleştirme mekanizmalarından çok, kadın cinselliği kavramına bakışlarında belirginleşir. Kadınların tecrit ve nezaret altında tutulduğu toplumlarda etkin bir kadın cinselliği kavramı egemendir. Kadının davranışlarını baskı ve gözetim yöntemleriyle denetlemeyen toplumlarda ise kadın cinselliği kavramı edilgendir.

Müslüman feminist Kasım Amin, cinsel ayrımın temelini, örtme ve yalıtmanın mantığını yakalamaya çalışırken, kadının cinsel güdülerini denetlemekte daha yetenekli olduğu ve sonuçta ayrımcılığın kadını değil, erkeği koruma amacını taşıdığı kanısına varmıştır.(11)

Çalışmasına, *'Böyle toplumlarda kim neden korkar?'* sorusuyla başladı. Kadınların tecrite pek değer vermediklerini, zorunlu oldukları için uyum gösterdiklerini gözleyerek; asıl korkulanın *fitne*, yani düzensizlik ve kargaşa olduğu çıkarsamasını yaptı. (Fitne aynı zamanda karşısında erkeğin öz denetimini yitirdiği afet derecesinde güzel kadın anlamındadır. Kasım Amin *'fitne'* sözcüğünü kadından kaynaklanan ve cinsel düzensizliğin kışkırttığı kargaşa anlamında kullanır.) Öyleyse cins ayrımcılığı kimi koruyordu?

"Eğer erkekler, kadınların onlarda bulunan eril çekiciliğe yenik düşmelerinden korkuyorlarsa, niçin kendileri kapanmıyorlar? Erkekler günaha direnme güçlerinin kadınlardan daha az olduğunu mu düşündüler? Acaba erkekler kendilerini denetlemekte ve cinsel güdüye karşı koymakta kadınlardan daha mı yetersizdiler?... Kadının kapanmadan ortaya çıkmasının men edilmesi, erkeğin açık bir kadınla karşılaştığında kendini kaybedip fitneye düşeceği korkusunun bir ifadesidir. Bu yapılanmanın sonuçları bize, bu konuda kadının erkekten daha donanımlı olduğuna inanıldığını düşündürmektedir."(12)

Büyük olasılıkla bulgularının saçma olduğunu düşünerek bu aşa-

mada araştırmasını noktalayan Amin, *'Erkeğin korunmaya muhtaç zayıf cins olduğunu varsayarsak, örtünmesi gereken de erkek olmalıdır'* gibi esprili bir çıkarsama yapar.

İslam niçin fitneden korkar? Niçin İslam kadını cazibenin erkek üzerindeki gücünden ürküye kapılır? Yoksa müslümanlık eril cinsin denetlenmeyen dişiyle cinsel olarak başa çıkamayacağını mı varsaymaktadır? Kadındaki cinsel potansiyelin, erkeğinkinden daha yüksek olduğunu mu düşünmektedir?

Müslüman toplum en iyi tanımını, 'Kapalı' ve 'Açık' kuramlar arasındaki çelişkide bulur. Açık kurama göre, kadın-erkek ilişkisinde erkek saldırgan, kadın ise edilgendir. Kapalı kuram ise, İslamın bilinçdışında ötelere uzanan İmam Gazali'nin çalışmasında özetlenir.(13) Gazali için uygarlık, kadının yıkıcı, herşeyi emen gücünü baskılamak amacıyla verilen mücadeledir. Erkeği toplumsal ve dini görevlerinden alıkoymaması için kadının denetlenmesi bir zorunluluktur. Toplum ancak cinsel ayrım ve çokeşliliğin ürünü olan eril egemenliği özendirici kurumlar yaratarak ayakta kalabilir.

Cinsler arası ilişkiyi karşıt maşizmo görüşüyle betimleyen açık kuram, Abbas Mahmud-Akkad tarafından özetlenir.(14) *Kuran'da Kadın* adlı çalışmasında, dişil-eril dinamikleri kutsal kitapta ele alındığı gibi tanımlar.

Kitabına, erkek üstünlüğünü savunan Kuran'dan bir alıntıyla giriş yapar ***'Erkekler onlardan (kadınlardan) bir derece üstündür.'*** ve ekler: *"Erkeği kadına üstün tutan bu Kuran tebliği, insanlık tarihinin, Ademoğullarının uygarlık öncesi ve sonrasındaki tarihinin en açık tebliğidir."*(15)

Akkad, Kuran'da ve insan uygarlığında, cinsler arası karşıtlığa dayanan bir tamamlayıcılık ilkesi bulur. Erkek güç ve fetih iradesine sahiptir. Kadında ise gücü olumsuzlayan bir irade bulunur. Kadın tüm enerjisini fethedilmeyi umarak, boyun eğdirilip yenik düşmeyi isteyerek tüketir. Bu nedenle, *'Kadın kendini sunar ve erkek onu arzulayıp arayana dek bekler.'*(16)

Ne derinlikte, ne de parlaklıkta Freud'un sistemli tümdengelimci yaklaşımına erişemese de Akkad'ın kadm-erkek dinamiğine ilişkin

düşünceleri, cinselliği 'orman kanunu'na benzeten Freud'çu anlayışı anımsatır. Akkad'a göre, cinsler arası tamamlayıcılık irade, istek ve esinlerdeki karşıtlıktan kaynaklanır.

> *"Tüm hayvan türlerinin erkeklerine, cinsel güdüler karşısında dişileri boyun eğdirmek için kuvvet verilmiştir. Bu kuvvetin erkeğe boyun eğdirmek için dişide bulunduğu tür yoktur."*(17)

Freud gibi Akkad da, kadının acıya eğilimli olduğunu iddia eder. Kadın teslimiyetten zevk alır. Bundan da ötesi Akkad, kadınların erkekler tarafından yenilgiye uğratılmak ve zaptedilmekten hoşlandıklarını ileri sürer. Kökeni bakımından mazoşistçe olan bu acı iştahı kadınlığın özünü oluşturur. *'Kadını hazzın en güçlü kaynağı, kadının erkeğe teslim olmasıdır.'*(19) Maşizmo kuramında erkek avcı, kadınsa onun avıdır. Bu bakış açısı, her iki cinsin kendilerini algılayış biçiminde yaygın olarak paylaşılır ve neredeyse kemikleşmiştir.

İmam Gazali'nin Kuran yorumunda rastladığımız 'Kapalı' kuramın avcısı ise kadın, avı da edilgen erkektir. Kadınlardaki ***keyd*** (Erkekleri kurnazlık ve entrikayla aldatıp dize getirme) gücü, her iki kuramın da çatısını oluşturur. Gelgelelim Akkad, kadındaki bu gücü onun zayıf yapısına ve ilahi hüküm sonucu ortaya çıkan aşağı yaradılışına bağlarken, İmam Gazali için bu güç, şeytanilikle kadınsılığın anlamdaş sayıldığı İslami toplum düzenindeki en yıkıcı unsurdur.

Toplumsal etkileşim ve mekan gruplaşması açısından İslami düzene bakıldığında, bu bütünün kadına özgü olan **'keyd'** gücü terimleriyle anlaşıldığını farkederiz. O zaman toplum düzeni kadının gücünü baskı altına almak ve onun yıkıcı etkilerini yoketmek durumundadır. Akkad'la İmam Gazali'yi karşı karşıya getirmek mümkün olsaydı, 'açık' ve 'kapalı' kuramlar arasındaki zıtlık belirginleşecekti. Yine de, Gazali *Evlilik Kurumu* adlı sistematik çalışmasında 'kapalı' kuramı zekice ortaya koymuşsa da, 'açık' kuramın savunucusu Akkad'ın eseri tarih, din, antropoloji ve kendi dalı olan biyolojinin acemice yapılmış bir karmasıdır. Bu sebeple Gazali'nin cinsel dinamikler kavrayışım

Akkad'ınkiyle değil ama, önsavlarını kurarken sistematik maşizmo kuramını elde bulundurma keyfiyetine sahip olan fakat müslüman olmayan bir diğer kuramcının, Sigmund Freud'un kavrayışıyla karşılaştıracağım.

İmam Gazali'ye Karşı Freud: Etkine Karşı Edilgen

Freud Juslificekön ile İmam Gazali'yi karşılaştırdığımızda, biricik gibi görünen yöntemsel bir engelle burun buruna geliriz. İmam Gazali, onbirinci yüzyılda, *İhya-u Ulumi'd-Din* (Dini Bilimlerin İhyası) adlı eserinin evlilik bölümünü yazarken, bu konudaki gerçek müslüman inancını aydınlatmaya çalışıyordu. Buna karşın Freud 'bilimsel' sözcüğünün ifade ettiği nesnellik ve evrensellik kavramlarını içeren bir kuram oluşturma çabası içindeydi. Freud Avrupalı kadının cinselliğini kuramlaştırdığını düşünmemiş, kadın cinselliğine evrensel bir açıklama getirdiğini sanmıştı. Fakat kültür tarihselliğinin bilincinde olursak, bu yöntemsel sorun kolayca aşılabilir.(20) Freud'un kuramını kendi kültürünün 'tarihsel olarak belirlenmiş' bir ürünü gibi düşünebiliriz. Antropolojik verilerden yola çıkan Linton, biyolojik farklılıkların algılanışında kültürün tek belirleyici olduğunu söyler.

> *"Her toplumda, kadına ve erkeğe farklı yaklaşım ve eylem alanları yüklenir. Toplumların çoğu cinsler arasındaki bedensel farklılıklardan ve üremedeki rol dağılımından hareketle, bu reçeteleri akılcı kılmayı dener. Buna rağmen değişik kültürlerde kadın ve erkeğe atfedilen konumların karşılaştırmalı bir incelemesi, yukarıda sözü edilen etkenlerin rol bölümü gelişimi açısından başlangıç noktası olmalarının ötesinde, asıl reçetelerin bütünüyle kültür tarafından belirlendiğini gösterir. Değişik toplumların her iki cinse yüklediği psikolojik özellikler bile öylesine çeşitlilik arzeder ki, biz bunu fizyoloji temeliyle açıklayamayız."*

Bir toplumbilimci, kendisinin de tanımladığı fiziksel ve sosyo-

kültürel bir çevrede özyaşamsal olarak belirlenmiş bir konum içinde yer alır ve bu konum sadece onun zaman-uzay boyutundaki fiziksel durumunu ya da toplumsal sistem içindeki konum ve rolünü değil, aynı zamanda ahlaki ve düşünsel çerçevesini de çizer.(22) O halde Freud kuramının cinsellik bölümünü genel açıdan, kadın cinselliği bölümünü ise kendi toplumunun inançlarını yansıtan özel bir açıdan ele almalıyız. Freud ve İmam Gazali'yi karşılaştırırken, kadının edilgen sayıldığı bir modele dayanan Freud'çu cinsellik kavramıyla, Gazali modeli etkin kadın cinselliği kavrayışının belirlediği iki farklı kültürü karşılaştırmış olacağız. Bu karşılaştırmanın amacı, İslami kuramda yeralan kadın-erkek dinamiklerinin kendine özgülüğünü günışığına çıkarmaktır. Yahudi-Hıristiyan Batı ve Müslüman Doğu'daki kadınların koşullarını karşılaştırmıyoruz. Çağdaş Batı kültürüne Freud'un getirdiği yenilik, onun uygarlığın temelini cinselliğin onayında görmesidir. Uygar yaratıcılık kaynağı olarak gördüğü cinselliğin yeniden eski işlevine kavuşturulması fikri, onu cinsler arası farklılıkları yeni baştan incelemeye itti. Bu farklılıkların ve son çözümde cinslerin toplumsal düzene olan katkılarının yeniden değerlendirilmesi, Freud'un kuramındaki kadın cinselliği kavramını yarattı.

Freud, cinsel farklılıkları incelerken, benzerliklerden çok farklılıkları ortaya koymaya çalışan birinin aklını karıştıracak çarpıcı bir olguyla karşılaştı: Çiftcinsellik.

> *"Nihayet bilim size, beklenmedik ve duygularınızdaki kargaşadan kurtulma konusunda pek işe yaramayan bir olguyu öğretiyor: Her ne kadar tam gelişmiş olmasa da, erkeklik aygıtlarından bir kısmının kadında, kadınkilerin de erkekte bulunduğunu gösteriyor. Bu olguda, sanki birey ne dişi ne de erkek, ama her ikisiymiş gibi bir çiftcinsellik ortaya çıkarıyor. Yalnız, aynı zamanda bu iki karakterden biri daima öbürüne üstün bulunmaktadır."(23)*

Çiftcinsellikten yola çıkarak yapacağımız tümdengelim, anatominin cinsler arası farklılıkları ayıracak güvenilir bir temel olamayacağını

göstermektedir. Freud şöyle bir çıkarsama yapar:

"Bireyde karışmış halde bulunan erkeklik ve dişilik oranı düşündürücü dalgalanmalar gösteren bir konudur. Ne de olsa bazı pek az rastlanır haller dışında, bir kimsede tek bir tür cinsel üretim vardır; yumurta hücresi ya da meni. Tüm bunlar elbette ki insanı kuşkulara salar ve belki de erkeklik ya da kadınlığın anatomiyle açıklanamayacak, bilinmez bir özelliğe bağlı olduğu sonucunu çıkarsamaya götürür."(24)

Eğer Freud anatominin cinsler arası farklılıklara temel alınamazlığını doğruluyorsa, o halde insan cinselliğini erillik ve dişillik kutuplaşmasına sokmak için gerekli olan temeli nereden aldı?

"İçerikleri bakımından öylesine açıkça görmeye alıştığımız erillik ve dişillik kavramlarının bilimdeki sınırları çok karmaşıktır ve konuyu aydınlatmak için en azından üç ana başlığı incelemeliyiz. Kimi zaman bu kavramları etkinlik ve edilgenlik anlamında, kimi zaman biyolojik, bazen de sosyolojik anlamında ele alırız. Bu üç anlamdan en önemlisi ve psikanalizde tek kullanılabilir olanı 'etkinlik-edilgenlik' anlamıdır."(25)

Freud'çu kuramda insan cinselliğinin çift kutupluluğu ve bu kutuplar arasındaki etkinlik-edilgenlik denklemi, böylesi bir kutuplaşmaya yer vermeyen Gazali'nin kuramını anlamamıza yardım eder. Gazali her iki cinselliği de katılımcı ve türdeş olarak algılar.

Freud'a göre cinsiyet hücreleri, cinsel ilişki sırasında erkek-dişi ilişkisini simgeleyici biçimde davranır. O, bu durumu, saldırganlık ve teslimiyet arasındaki karşıt ilişki olarak değerlendirir.

"Erkek cinsellik hücresi etkin, devingendir; kadınlık hücresini arar. Yumurtacık ise durağan ve edilgen bir halde onu bekler... Bundan başka, erkek ve dişinin cinsel ilişki sırasındaki davranışları ilkel cinsellik organizmasının deviniminin tıpkısıdır. Erkek cinsel birleşme için göz koyduğu dişiyi hırsla kovalar, onu yakalayıp içine girer."(26)

İmam Gazali'ye göre erkek ve dişi hücreleri birbirinin eşidir. Sperm sözcüğü *(ma: su damlası)* hem erkek, hem kadın hücresi için kullanılır. Gazali, İslamiyet öncesi dönemde geleneksel bir doğum kontrol yöntemi olarak kullanılan dışa boşalma *(azl veya coitus interruptus)* yöntemine İslami yaklaşımı aydınlatırken, cinsler arası anatomik farklara göndermeler yapmıştır. İmam Gazali 'azl' karşısında peygamberin takındığı tutumu açıklamaya çalışırken, İslam dünyasınca algılanan boşalma süreci kuramını ve buna cinslerin ayrı ayrı katkısını ve karşılıklı rollerini anlatır.

Çocuk sadece erkeğin sperminden değil, kadınla erkeğin spermlerinin birleşmesinden yaratılır... Ve her durumda pıhtılaşma sürecinin belirleyici etkeni kadın spermidir.(27)

Üzücü olan Gazali'nin kadın ve erkek hücreleri arasındaki farkı görememesi değil, biyolojik olguların daha fazla ayırdında olan Freud'un, dünyaya getirme sürecindeki yumurta hücresi katkısının sperm hücresi katkısından daha az olduğunu sanmasıdır. Teknik üstünlüklerine karşın Avrupalı kuramlar, yüzyıllardır bu süreçte spermin tek belirleyici olduğu fikrine saplanmışlardır. Bu kuramlara göre, bebek spermin içinde zaten vardı ve rahim, bebek için rahatça gelişebileceği bir yataktan ibaretti...(28)

İmam Gazali'nin kadın ve erkek cinselliği arasındaki denkliğin üstünde bunca ısrarı, fallik cinselliğin tartışmasız ifadesi olan boşalmayı kadına da yüklemesinde açıkça belirginleşir. Bu şekilde, cinsler arası farklılıkları kadında daha ağır gerçekleşen basit bir boşalma farkına indirger.

"Cinslerin boşalma biçimlerinin farklı olması, her ne zaman olursa olsun erkeğin kadından daha çabuk gelmesi, bir düşmanlık nedenidir... Kadının boşalma süreci çok daha uzundur ve bu süreç boyunca cinsel arzusu artan kadından o doruğa ulaşmadan çekilmek, ona eziyet etmek demektir."(29)

Burada zevk yuvalarından çok savaş alanlarını andıran Akkad ve Freud'un yatakodası sahnelerinden oldukça uzağız. İmam Gazali için ne saldırgan vardır ne de onun kurbanı... Birbirlerine zevk vermek için ortak davranan iki kişi sözkonusudur sadece...

Kadın cinselliğine etkinlik tanınması, akla gelebilecek en uzak imalarıyla, bir bütün olan toplumsal düzen yapısı için çarpıcı bir kabuldür. Buna karşın kadın erkek cinselliklerindeki denkliği yadsımak da o denli çarpıcı ve keskin bir seçimdir. Örneğin, Freud klitorisin bariz bir fallik eklenti olduğunu ve sonuçta kadının erkekten daha fazla çiftcinsel sayılacağını olumlar.

"İnsanoğlunun kendine özgü eğilimlerinden biri olduğunu savunduğumuz çiftcinsellik, erkeğe oranla kadında daha çok görülür. Erkek tek bir cinsel bölgeye (cinsel organ) sahipken kadında dölyolu ve bızır olmak üzere iki organ bulunur."(30)

Freud iki cinse ait özellikleri işleyip tümleyen bir kuram geliştirmek yerine, temeli eksikliğe dayanan bir kadın cinselliği kuramı geliştirir: Dişideki fallik özelliklerin hadım edilmesi...

Bebekliğinde biseksüel olan kız çocuk, olgun bir kadına dönüşmeyi, fallik eki klitoristen vazgeçerek başarır ancak: *'Klitoral cinselliğin ortadan kalkması kadınlığın gelişimi için gerekli bir ön koşuldur.'*(31) Ergenlikteki gelişim süreci erkeğin fallik yeterliliğini arttırırken, kadın bedenini güçsüzleştirerek, insanların cinsel potansiyelinde cinslere bağlı bir karşıtlık yaratır:

"Erkek çocuğa büyük bir libido gelişimi sağlayan ergenlik, kız çocuğunda özellikle klitoral cinselliği içeren yeni bir baskı dalgası yaratarak başkalaşır. Ergenlik baskısı yüzünden kadında oluşan engellemelerin de itkisiyle erkek libidosu uyarılır ve kendi yeterliğini arttırmaya zorlanır; öte yandan libidonun yükselmesi cinselliğe fazla değer yüklenmesini doğurur ki, bu durum kadın kendi cinselliğini reddettiği veya yadsıdığında en uç noktasına ulaşmıştır."(32)

Kız çocuk, klitorisini 'büyük odunları tutuşturmaya yarayan bir çıra gibi' kullanmaya başladığında kadın olur.(33) Freud, genç kadının uyuşukluk(34) haline büründüğü bu gelişmenin belli bir zaman aldığını ekler. Klitoris uyarılmayı reddederse bu uyuşukluk süreklilik arzedebilir. Freud'un bakış açısına göre, bu durumdaki kadın fallik eşiyle karşılaştığında.cinsel soğukluk eğilimi taşıyacaktır.

Bu ihmali (doğanın, kadınsı işlevi ihmali) doğrulayan kadın cinsel soğukluğuyla sık karşılaşılması henüz anlaşılmamış bir olgudur. Ruhsal kaynaklı bazı vakalar çözülebilse de, cinsel soğukluğun yapısal olarak belirlendiği ve hatta anatominin bu duruma katkısı olduğu varsayılmaktadır.(35)

Freud'un edilgen, soğuk kadınının tersine, Gazali'nin kadını karşı konulmaz bir isteğe sahiptir ve bu arzusunu tatmin etmek erkeğin toplumsal görevleri arasında yer alır: *'Kadının iffeti erkekten sorulur. Erkek kadının iffetini güvenceye almak için onun ihtiyacına göre cinsel ilişkiyi azaltmak veya çoğaltmak durumundadır.'*(36) Gazali'nin kuramı, toplumsal düzenin güvenliğini doğrudan kadının iffetine, sözün kısası kadının cinsel arzusunun doyurulmasına bağımlı kılar. Kadın kendisini kocasıyla sınırlar ve başka erkekleri haram ilişkiye davet ederek fitne ve kargaşa yaratmazsa toplum düzeni ayakta kalır.

Etkin kadının güçlü cinsel isteklerinden Gazali'nin duyduğu korku, erkeğin bir kadını doyurmasının ne denli güç olduğunu itiraf etmesinden anlaşılır.

"Bir kadının iffetini korumak için onun ihtiyaç duyduğu cinsel ilişki yerine getirilemiyorsa, nedeni, bunu yerine getirmenin çok zor olmasıdır."(37)

Gazali erkeğin kadınla olabildiğince sık cinsel ilişkide bulunmasını, söz konusu olan dört karılı bir erkekse cinsel ilişkinin dört gecede

bir tekrarlanması gerektiğini söyler. Bu sıklık onun önerdiği sınırdır ve azaltıldığı takdirde kadının cinsel istekleri karşılanmamış olur.

"Sadece dört karılı erkeklerin dört gecede bir cinsel ilişkide bulunmaları gerekir. Doğru olan, erkeğin kendisini kadının isteğine göre ayarlamasıdır."(38)

Freud ve Gazali'nin önsevişmeye yaklaşımları da onların kadın cinselliğine yönelik farklı tutumlarından etkilenmiştir. Freud'un üzerinde ısrarla durduğu edim, herşeyden önce *'cinsel organların birleşmesi'*(39) olan çiftleşme edimidir. *'Cinsel birleşmeye şartlanmış beden bölgelerinin anatomik olarak doruğu aşmasıyla sonuçlanan ya da cinsel nesneyle birleşme süresinin uzamasına yol açan'* cinsel sapmayla normal birleşme arasında kalan önsevişmeye pek önem vermez.(40) İmam Gazali ise öncelikle kadın lehine olan önsevişmeyi bir mümin görevi sayarak ısrarla tavsiye eder. Kadının zevk alması ara aşamalardaki uzatmayı gerektirdiğine göre, temel hazzı cinsel organların birleşmesinden alan mümin kendi zevkini ikinci plana atmalıdır.

Peygamber der ki, *'İçinizden kimse karısının üstüne hayvanlar gibi atlamasın. Çiftleşmeden önce karınızla aranızda bir elçi olmalıdır.'*

'Ne gibi bir elçi?' diye sorar halk.

Peygamber de *'Öpücükler ve sözler'* diye yanıt verir.(41)

Peygamber bir erkeğin karakter zayıflıklarından bir tanesine şöyle işaret eder:

"Cinsel ilişkide bulunacağı cariyesine veya karısına öncelikle onu okşamadan, ona güzel sözler söylemeden, bir süre onun yanında uzanıp zevk almasını sağlamadan, kendi zevki için onu kullanıp inciten erkek zaaf göstermektedir."(42)

Kadın Cinselliğinden Duyulan Korku

Kadınsı saldırganlığın algılanış biçimi, kadın cinselliği kuramından doğrudan doğruya etkilenir. Freud'a göre, kadının cinsel edilgenliğine koşut giden kadınsı saldırganlık içe dönüktür. Kadın mazoşist eğilimler taşır.

Toplumun kadınlara dayattığı ve yapısal olarak onlar için öngördüğü kadınsı saldırganlık, güçlü mazoşist güdülerin ortaya çıkmasına neden olur ki; bildiğimiz gibi bu güdüler, yıkıcı erotik eğilimlerin içe yönelmesinden kaynaklanır. Bu yüzden mazoşizm dişil karakterlidir. Fakat sıkça görüldüğü üzere, erkeklerde rastlanan mazoşizm, bu erkeklerin belirgin kadınsı çizgiler taşımalarından ileri gelir.(43)

Kadının etkin cinsellikten yoksun olması onu edilgen, mazoşist bir varlığa dönüştürür. O halde cinsel yönden etkin olan müslüman kadının saldırganlığını dışa yöneltmesi şaşırtıcı değildir. Müslüman kadın, erkeğin direncini kemirerek onu edilgen, uysal bir canlıya dönüştüren tehlikeli bir cazibeyle donatılmıştır. Erkeğin çıkışı yoktur; yapabileceği tek şey kendini, onun din karşıtı ve toplum karşıtı güçleriyle özdeşleşen cazibesine teslim etmektir.

"Peygamber bir kadınla karşılaştı. Hemen evine koşup karısı Zeynep'le cinsel ilişkide bulundu. Sonra şunları söyledi: 'Bir kadının size doğru geldiğini görürseniz, bilin ki o gelen şeytanın ta kendisidir. İçinizden biri bir kadın görür de onu arzularsa hemen evine koşsun. Karısıyla da, başkasıyla olduğu gibi olacaktır."(44)

İslami geleneğin tanınmış sesi İmam Müslim, bu alıntıyı şu şekilde yorumlar.

"... Allah'ın erkek ruluna aşıladığı karşı durulmaz dişil çekicilikten, büyüden sözetmekte ve erkeğin kadına bakarken tattığı zevke ve kadınla yaşanan tüm hazlara gönderme yapmaktadır Kadın, birey üstünde dayanıl-

maz bir etki bırakan şeytana benzer."(45)

Bu çekicilik cinsler arasındaki doğal köprüdür. Bir erkek kadınla karşılaştığı zaman fitne ortaya çıkabilir: *'Bir kadınla bir erkek başbaşa bırakıldıklarında, onlara eşlik eden üçüncü kişi şeytan olur.'* (46)

En tehlikeli kadın, cinsel ilişkiyi tatmış olan kadındır. Evli kadın cinsel dürtüye direnmekte zorluk çeker. Kocası yanında olmayan evli kadın, erkekler için bir tehdittir: *'Yanında kocası olmadıkça kadınlara yaklaşmayınız. Çünkü kanın etinizde dolaşması gibi, şeytan da bedenlerinizi esir alıverir.'* (47)

Bu tehdit, Fas halk kültüründe iğrenç bir kadın şeytana, Ayşe Kandişa'ya duyulan inançla özetlenir. Ayşe iğrençtir; çünkü o şehvetli bir kadındır. İri göğüsleri ve dudakları vardır; en gözde eğlencesi sokakta, kuytu köşelerde erkekleri yakalayıp, onları kendisiyle cinsel ilişkide bulunmaya kandırmak ve nihayet onların bedenine girerek sonsuza dek onlarla birlikte olmaktır.(48) Böyle erkeklerin iktidarsız kaldıkları söylenir. Ayşe Kandişa korkusu, bugünlerde Fas'ın gündelik yaşamını daha önceleri hiç olmadığı kadar çok etkilemekte. Hadım eden dişi korkusu, geleneğin bir mirasıdır; halkın inanç ve yaşantısında, dini ve dünyevi yazında, özellikle de romanlarda çeşitli biçimlere bürünür.

Kadınlığa yönelik olumsuz tutum, Fas kültürüne adeta sinmiş durumdadır. Kadını sevmek bir tür akıl hastalığı, kendi kendini yiyip bitiren bir tür delilik gibi görülür. İşte size bir Fas atasözü:

Aşk karışık bir iştir
Deli etmemişse sizi, bilin ki öldürür.(49)

Kadına duyulan güvensizliğe verilecek en iyi örnek altıncı yüzyıl ozanı Sidi Abdurrahman al-Macdub'un şiirleridir. Bu şiirler öylesine tutulmuştur ki, çoğu atasözü haline gelmiştir.

Kayıp giden tekneler gibidir kadınlar

Mahvolmaya mahkumdur teknedeki yolcular.

Veya,

Güvenmeyin onlara (kadınlara), aldanmazsınız
Kanmayın sözlerine, kırılmazsınız
Yüzmek için su ister balık
Susuz yüzen kadınlardır yalnız.(50)

Ve son olarak,

Zorludur kadınların hilesi
Durmadan kaçarım korumak için kendimi
Yılanlar dolayıp bellerine
Mücevher yerine takarlar akrepleri.(51)

İslami düzen iki tehditle karşı karşıyadır: Kadınsız küfür ve kadının da dahil olduğu küfür.

Peygamber bir hadisinde şöyle demektedir:'*...Benden sonra ümmetim için kadınlardan daha büyük bir fitne ve fesad kaynağı olmayacaktır.*'(52)

Burada tuhaf olan nokta, Müslüman ve Avrupalı kuramların aynı sonuca varmalarıdır: Kadınlar toplum düzeni için yıkıcıdırlar; İmam Gazali'ye göre etkin oldukları için, Freud'a göreyse olamadıkları için!..

Çeşitli toplum düzenleri, din ile cinsellik arasındaki gerilimi farklı yollarla azaltmışlardır. Batı Hıristiyan deneyimi içinde cinsellik, özü itibariyle saldırıya uğramış, hayvansılıkla bir tutularak uygarlık düşmanı ilan edilmiştir. Birey iki karşıt ben arasında kalakalmıştır: Ruh ve beden, ego ve id. Uygarlığın zaferi, ruhun bedene, egonun ide, denetlenenin denetimsize olan zaferidir.

İslamiyet öz olarak bambaşka bir yol izledi. Yıkıcılık timsali ve düzensizlik simgesi olarak saldırıya uğrayan, aşağılanan cinsellik değil, kadın oldu. Kadın fitneydi, denetlenemezliğin özeti, cinsellikten gelebilecek tehlikelerin canlı temsilcisi ve cinselliğin şaha kalkmış boz-

guncu gücüydü. İslami kuramın temel içgüdüyü, Allah rızası ve toplum yararına kullanılması gereken bir enerji gibi düşündüğünü görmüştük. Bu tür bir cinselliğin olumlu, dirimsel işlevleri vardır. Müminlerin dünyadaki varlıklarını sürdürmelerini sağlar ki, toplumsal düzen için zorunlu koşul herşeyden önce varolmaktır. Cinsellik, cennette erkekleri bekleyen hazların bir öntadımıdır.(53) Bu şekilde, erkekleri cennete girmek için çaba göstermeye ve dünyada da Allah'a itaate özendirir. Ayrıca, zihni çalışma için cinsel doyum şarttır.

İslami yüceltme kuramı, Freud'un psikanaliz kuramınca temsil edilen Batı-Hıristiyan geleneğinden tümüyle farklıdır. Freud , uygarlığı cinselliğe karşı verilen savaşım olarak gördü.(54) Uygarlık, *'cinsel hedefinden yüz çevirip, cinsel olmayan toplumca değerli hedeflere sapmış olan cinsel enerjidir.'*(55) İslami kuram içinse uygarlık, doyumlu cinsel enerjinin bir ürünüdür. Çalışma cinsel bastırılmışlığın değil, mutlu ve uyumlu bir cinselliğin ardından gelir.

> *"Ruh üstüne düşeni yapmakta gönülsüz davranır; çünkü iş onun doğasına aykırıdır. Eğer ruha yükümlü olduğu işi bitirmesi yolunda baskı yapılırsa, isyan kaçınılmaz olur. Ama bazı zevkler aracılığıyla zaman zaman rahatlaması sağlanırsa ruh güçlenir, canlanır ve yeniden işe koyulur. Kadınla birliktelikteki bu rahatlama üzüntüyü kovar ve gönlü huzura kavuşturur. Dindar ruhların din açısından helal kılınan yollarla kendilerini oyalamaları tavsiye edilir."*(56)

Gazali'ye göre, Allah'ın insanlara verdiği en büyük hediye akıldır. Aklın en iyi kullanımı ise bilgiyi aramakla olur. İnsanın çevresini, dünyayı ve galaksileri bilmesi, Allah'ı bilmesi demektir. Bilgi (bilim), bir mümin için en iyi ibadet biçimidir. Fakat bir insanın enerjisini bilgiye adaması için beden içi ya da beden dışı gerilimleri azaltması, dış etmenlerin etkilerinden kaçınması ve dünyevi zevklere tutkun olmaması gerekir. Kadınlar, müslüman ümmetin üremesini ve cinsel güdünün yarattığı gerilimin defedilmesi işine yarayan tehlikeli tuzaklardır. Bu yüzden kadınlar hiçbir koşul altında duygusal yatırım nesnesi ya da dikkat odağı olmamalıdırlar. Zira müminler dikkat, bilgi arayışı, dü-

şünce ve dua şekillerinde yalnızca Allah'a yönelmelidir.

Gazali, bireyin dünyadaki görevini İslami tebliğ uyarınca aydınlanmak olarak görür. İnsanlık sadece erkeklerden oluşmuştur ve kadın güzelliğine rağmen insanlık dışıdır; üstelik insanlık için tehdit oluşturur. İslamda cinsel çeşitlilik, cins ayrımı ve bu ayrımın yan ürünleri biçiminde ifade bulur: Görücü usulü evlenme, oğlunun yaşamında annenin rolü ve evlilik bağının kırılganlığı... Bütün İslami toplum yapısı, bozguncu kadın cinselliğine bir karşı saldırı ve özsavunma gelgitine dayanmaktadır.

NOTLAR

(1) İbn Haldun, *The Muqaddimah, An Introduction to History*, çev. F.Rosenthal, Princeton, N.J.1969, s.160-161.

(2) Ibid., s.161.

(3) Ibid.

(4) Ebu Hamid al-Gazali, *İhya Ulum al-Din*, Kahire, trsz.

(5) Ibid., s.28.

(6) Ibid., s.25.

(7) Ibid.

(8) Ibid., s.27.

(9) George Peter Murdock, *Social Structure* (Toplumsal Yapı), New York1965, s.273.

(10) Ibid.

(11) Kasım Amin, *Kadınların Kurtuluşu*, Kahire 1928, s.64.

(12) Ibid., s.65.

(13) Gazali, *The Revivication of Religious Sciences* (Dini Bilimlerin İhyası), cilt 2, evlilik bölümü; ve *Mizan al-Amal*, Criteria for Action (Davranış Kıstası), Kahire 1964.

(14) Abbas Mahmud al-Akkad, *Women in the Koran* (Kuran'da Kadın), Kahire, trsz.

(15) Ibid., s.7; Tutarsızlığıyla göze çarpan 2. surenin 228. ayetine gönderme yapar. Ayetin tamamı aşağıdaki gibidir:

Kocaların onlar (kadınlar) üzerinde hakları olduğu gibi, onlar da kocaları üzerinde aynı haklara sahiptir; ve erkekler onlardan bir derece üsttedirler.

İkinci bölümün hiyerarşik içeriğini ortaya çıkarmak için cümlenin ilk bölümünde basit bir üslup oyununa sapıldığı kanısındayım.

(16) Ibid., s.24.

(17) Ibid., s.25. Akkad'ın geniş genellemelerinin ardındaki biyolojik varsayım, belirgin bir biçimde hatalıdır.

(18) Ibid., s.18.

(19) Ibid., s.26.

(20) A. Schultz, *The Problem of Social Reality/Collected Papers* (Toplumsal Gerçeklik Sorunu/Toplu Yazılar), cilt 1, Lahey, trsz., s.101.

(21) Ralph Linton, *The Study of Man* (Erkeğin İncelenmesi), Londra 1936, s.116.

(22) A. Schultz, *Toplu Yazılar*, s.9.

(23) S. Freud, *New Introductory Lectures on Psychoanalysis* (Psikanalize Giriş Dersleri), College edition, New York 1965, s.114.

(24) İbid.

(25) S. Freud, *Three Contributions to the Theory of Sex* (Cinsler Kuramına Üç Katkı), 2.Baskı., New York1909, s.77.

(26) S. Freud, *Psikolojiye Giriş Dersleri.*, s.114.

(27) Gazali, *Dini Bil.imlerin İhyası*, s.51.

(28) Una Stannard, *'Adam's Rib or Woman Within '* (Adem'in Kaburgası ya da Onun İçindeki Kadın), *Transaction*, Kasım-Aralık1970, cilt 8, *Special Issue on American Women* (Amerikalı Kadınlar Üzerine Özel Sayı), ss.24-36.

(29) Al-Gazali, *Revivication*, s.50. Kadına sadece normal boşalma değil, gece boşalması da ihsan edilmiştir ve erkeğin uykuda gördüğünü kadın da görür. (İbn Saad, *Kitab al-Tabakat al-Kubra*, Beyrut 1958, cilt 8, *On Women*-Kadmlar Hakkında-, s.858)

(30) S. Freud, *Sexuality and Psychology of Love* (Cinsellik ve Aşkın Psikolojisi), New York 1963, s.196-197.

(31) İbid., s.190.

(32) S. Freud, *Three Contributions.*, s.78.

(33) Ibid.

(34) Ibid.

(35) S. Freud, *New Introductory Lectures*, s.132.

(36) Al-Gazali, *Revivification*, s.50.

(37) Ibid.

(38) Ibid.

(39) S. Freud, *Three Contributions*, s.14.

(40) Ibid., s.15.

(41) Al-Gazali, *Revivification*, s.50.

(42) Ibid.

(43) S. Freud, *New Introductory Lectures*, s.116.

(44) Ebu Issa al-Tarmidi, *Sunan al-Tarmidi*, Medine, trsz., cilt II, s.413, B:9, H:1167.

(45) Ebu al-Hasan Müslim, *al-Cami' al-Sahih*, Beyrut, trsz., cilt III, Book of Marriage (Evlilik Kitabı), s.130.

(46) Al-Tarmidi, *Sunan al-Tarmidi*, s.419, B:16, H:1181. Bkz. al-Buhari, *Kitab al-Cami' al-Sahih*, Leyden, Hollanda 1868, cilt III, K:67, B:11.

(47) Al-Tarmidi, *Sunan al-Tarmidi*, s.419, B:17, H:1172.

(48) Edward Westermark, *The Belief in Spirits in Morocco* (Fas'ta Ruhlara İnanç), Abo, Finlandiya, 1920.

(49) Edward Westermark, *Wit and Wisdom in Morocco: A Study of Native Proverbs* (Fas'ta Zeka ve Akıl: Yerli Atasözlerinin Bir İncelemesi), Londra1926, s.330.

(50) Sidi Abdurrahman al-Macdub, *Les Quatrains du Majdoub le Sarcastique, Poete Mahrebin du XVIieme Siecle* (Alaycı Macdub'un Dörtlükleri, XVI. yy.'ın Mağripli Ozanı), derleyen ve çeviren: J. Scelles-Millie ve B. Helifa, Paris 1966, s.161.

(51) Ibid., s.160.

(52) Al-Buhari, *Kitab al-Cami al-Sahih*, Leyden, Hollanda, 1868, s.419, K:67, B:18.

(53) Al-Gazali, *Revivification*, s.28.

(54) S.Freud, *Civilization and Its Discontents* (Uygarlık ve Rahatsızlıkları),

New York, 1962.

(55) S.Freud, *A General Introduction to Psychoanalysis* (Psikanalize Genel Giriş), New York, 1952, s.27.

(56) Al-Gazali, *Revivification*, s.32.

2- Müslüman Toplumunda Kadın Cinselliğinin Düzenlenmesi

İnsanlık tarihinin, toplumlarda görülen geri dönüşlere ve duraklamalara karşın 'yabanıllık'tan 'uygarlık'a doğru devinen ilerici bir yapısının olduğu inancını farklı kültürlerden gelen tarihçiler yaygın olarak paylaşırlar. İslam dininin de ileri giden bir tarih görüşü vardır. MS 622, yani hicret yılı, uygarlık yılıdır. Hicretten önce barbarlık dönemi olan cahiliye yaşandı.(1) İslam'a göre, ilerlemenin olduğu toplumsal

boyutlardan biri de insan cinselliğidir.(2) Cahiliye dönemindeki cinsellik karışık, gevşek ve denetimsizken İslamiyet'e geçildiğinde kurallara bağımlı kılınmıştır. İslam'ın tek ve özel hukuku, suç ilan ettiği zinayı kanun dışı bırakmıştır. Fakat uygar bir cinsellik olarak müslüman cinselliğindeki özgün yön, onun temel çelişik yapısıdır: Eğer karışıklık ve gevşeklik barbarlığın imleriyse, o zaman İslam yalnızca kadın cinselliğini uygarlaştırdı; erkek cinselliği ise çokeşlilik nedeniyle karışıklığını, boşama nedeniyle de gevşekliğini sürdürdü.(3) Bu çelişki hem yedinci yüzyıl medeni hukukunda hem de çağdaş Fas yasalarında belirgindir.

Çokeşlilik

1957 Ağustos'unda, 2-57-1040 no'lu karar uyarınca, on erkekten oluşan bir heyet Müslüman Fas Kanunnamesi'ni, yani *Muduvana* veya *Şahsi Durum Yasası*'nı hazırlamakla görevlendirildi. Bu on erkek, temelini Kuran'daki ünlü bir ayetten alan çokeşliliği yeniden medeni kanun kapsamına aldı.

> ***Hoşunuza giden kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenin, adil olamayacağınızdan endişe ederseniz, tek kadın alın...***

Bu ayetin çarpıcı yanı, erkeğin çokeşlilik hakkını sınırlayan tek koşul mağiskül olarak, kanunun kolayca saptayamayacağı öznel bir duyguyu, yani adil olamama endişesini koymasıdır. Çokeşliliğin çağdışı kaldığını hiç kuşkusuz farkeden Faslı kanunkoyucular, çokeşlilik sözcüğünün hemen ardına 'yasaktır' sözcüğünü yerleştirerek ayetin dizgisini değiştirmişlerse de içeriğine dokunmamışlardır.

> *Madde 30: Adaletsizlik endişesi varsa, çokeşlilik yasaktır.*

Bu madde dördüncü suredeki 129. ayetin bir tekrarıdır: ***'Çok isteseniz de bütün kadınlarınıza eşit davranamazsınız.'***

Kuran'da çokeşliliğe bir neden gösterilmez. Gazali'ye göre ise ço-

keşliliğin temelinde içgüdüler vardır. Gazali'nin öne sürdüğü neden, İslami cinsellik kuramındaki çatlağı açıkça ortaya koyar ve bir İslam toplumu olan çağdaş Fas'ın çözmek zorunda olduğu bir soruna en etkili açıklamalardan birini getirir. Erkek, çokeşlilik sayesinde, yalnızca cinsel arzularını tatmin etmekle kalmaz; kadının gereksinimlerini dikkate almaksızın, onu işlemin bir aracısı olarak görüp aşırı bir doygunluğa ulaşır.

> *"Cinsel uyarılmanın aracısı bilindiğine göre, iş ilacın istenen yoğunluk ve miktarda uygulanıp ruhu gerilimden kurtarmaya kalır. Kişi az ya da çok kadın almaya kendisi karar verebilir. Çünkü erkek bir kadınla yetinemeyecek kadar güçlü bir cinsel arzuyla doludur. İffetini korumak için (zinadan uzak kalmak için), hepsi dördü aşmamak koşuluyla, ilk karısının üstüne diğerlerini alması önerilir."*

Çokeşliliğin nedeni, erkeğin ruhen ve bedenen gerilimden kurtulması için birden çok eşle ilişki kurmasının gerekmesidir. Başka bir yerde ise Gazali, kadın ve erkeğin cinsel güdüleri arasında fark bulunmadığını söyler. Böylece de kadınların İslami düzene olan gönülsüzlüğünün üstü örtük nedenini istemeden onaylamış olur.

Kadın ve erkekte benzer güdüsel yönelimler bulunduğu düşünülürse, erkek bu yönelimlerini dört eşle doyurma hakkına sahipken, kadın en fazla bir, çoğu zamansa çeyrek eşle yetinmek zorundadır. Mademki erkeksi cinsel güdünün doyurulması çokeşliliği gerektiriyor, bu durumun tersini düşündüğümüz zaman (dört kocalı kadınlar) kadın cinselliğine İslami bakışın çekirdeğini oluşturan kadının doymazlığı varsayımıyla karşılaşırız. Oysa İslamiyet, cinsel bakımdan bastırılmış sorunlu bir müminin, saldırgan bir toplum bireyi olacağını öngörür ki, bu durumda çok daha büyük cinsel baskı kurumları altındaki kadınlar daha büyük güvensizlik içindedirler.

Çokeşliliğin kadın ve erkek özgüvenleri üzerinde psikolojik bir etkisi vardır. Erkekler kendilerini öncelikle cinsel varlıklar olarak algılarlar ve evliliğin cinsel doğası ısrarla vurgulanır. Bundan başka, erkeğin

kadını cinsel nesne olarak aşağılamasının yolu çokeşlilikten geçer. Çokeşliliğin kadını aşağılamakta kullanılan bir araç olma işlevini Fas halk kültüründe açık olarak görürüz: *'Kadının burnunu sürtmek istiyorsanız eve bir diğerini getirin.'5*

Çokeşliliği onaylayan Kuran ayeti, aynı zamanda erkeğe *'sağ elinin aldığı kadar'* cariye edinme hakkı verir. Fakat çağdaş müminin parasal sıkıntılarını dikkate alan Fas kanunkoyucuları, yirminci yüzyıl başlarında yokolan kadın köleliğine değinmediler. (Büyükannem Şauya ovasından kaçırılıp Fez'de satılmış ve annemi daha sonra siyasi ve finansal olarak güçlenen toprak sahibi kentli burjuvazinin bir üyesine cariye olarak vermiş.) 1912 Fransız işgalinden sonra başlıca dişi köle talepleri bu gruptan gelirdi.

Boşama

Kuran'da çokeşlilikten bir kez sözedildiği halde boşama, uzun ve ayrıntılı ayetlere konu olmuştur. En çok bakılan ayetler ikinci suredir.

> ***227. Ayet: Boşanmaya karar verdiyseniz (unutmayın ki) Allah herşeyi duyan ve bilendir.***
>
> ***229. Ayet: Boşama iki kere telaffuz edilmelidir ve sonra bir kadın ya onuruyla alıkonulmalı ya da güzellikle serbest bırakılmalıdır.***

Yasal açıdan bakıldığında, erkeğin evlilik bağını koparmaktaki keyfiliğini en iyi dördüncü surenin 20. ayeti aydınlatır:

> ***Ve bir kadınla diğerini değiştirmek isterseniz, onlara verdiğiniz parayı ve hediyeleri geri almayın.***

'İstemek' ve 'değiştirmek' sözcükleri bir yargıç veya mahkemenin

onayı olmaksızın erkeğe evlilik akdini koşulsuz bozma hakkını veren İslami sözlü boşama kurumunun anahtar unsurlarıdır. Yedinci yüzyıldan kalma bir kuruma yeniden işlerlik kazandıran Fas hukuku, yargıcın görevini kocanın kararını kayda geçirmekle sınırlar.

Madde 46. Boşama sözle, yazıyla veya kocanın eğitimsiz ya da konuşma özürlü olduğu durumlarda, jestlerle yapılabilir.
Madde 80. Adullar (Müslüman mahkeme görevlileri) kendilerine başvurulduğu an bir boşama eylemini sonuçlandırırlar.

Çokeşlilik gibi boşamanın da içgüdüsel bir temeli vardır; fakat çokeşlilik erkeğin cinsel yönelimindeki yoğunluğu, boşama kurumu ise bu yönelimin kararsız yapısını düzenler. Boşama, bıkkınlık yüzünden erkeğin cinsel iştahını yitirmesini önler. Erkeği zinadan korumak için ona evlilik çerçevesi içinde yeni cinsel nesneler sunmayı hedefler.

Eğer Allah hikmet ve lütfuyla erkeğin yaşamını kolaylaştırıyorsa ve böylece erkek gönül huzuruna kavuşmuşsa, bu iyidir. Tersi durumda eş değiştirmesi önerilir.(6)

İslamiyet'in örnek kişiliklerinden biri olan peygamber torunu Hasan, bu öneriye harfiyen uymuştur.

"Hasan İbn Ali'nin bir evlilik müptelası olduğu rivayet olunur. 200 kadınla evlenmiştir. Bazen dört kadını birden boşayıp yenilerini aldığı olmuştur. Muhammed Hasan'a "Sen bedenen ve ahlak olarak bana benziyorsun" derdi. Bu evlenme eğilimi, Hasan'la Allah elçisi arasındaki benzerliklerden sadece birisidir."(7)

Boşamanın bu bir parça gülünç yanı Allah'ın bilgisi dahilindedir ve bir sözle evlilik bağını koparma hakkıyla donattığı kuluna şu uyarıyı yapar: ***'Davranışlarınızla Allah'ın vahiylerini maskaralığa dönüştürmeyin.'***(8)

Yalnızca erkeklere tanınan çokeşlilik ve boşama hakları, yedinci yüzyıl Arabistan'ı için bir yenilik sayılabilir. Tarihsel kanıtlar, İslamiyet

öncesi evlilik biçimlerinin çok daha çeşitlilik arzettiğini ve daha zayıf bir hukuksal yapıya sahip olduğunu ortaya koyar. Örneğin, kimi evliliklerde kadın eşini seçme ya da bırakma kararını verebiliyordu. Gerçekten de, muzaffer bir askeri lider ve başarılı bir devlet adamı olan Peygamber bile, bu özelliklerine rağmen kadınların özgür kararlarıyla karşılaşmıştır. Birçok kadından evlenme teklifi aldığı gibi birçoklarınca reddedilmiştir.

İslamiyet için Peygamber'in yaşamı basit bir tarihi belgeden öte bir şeydir. Allah kelamı olan Kuran'a göre, müminin yaşamını yönlendiren başlıca kaynak, onun düşünce ve eylemlerinin ayrıntılı öyküsü olmalıdır. Bir müslüman, kendi günlük sorunlarıyla uğraşıp onlarla başetmeye çalışırken onun hayatını örnek almalıdır. O, İslami ülkü doğrultusunda engellerin aşılmasına kılavuzluk eden bir ışıktır.

Kadının Kendi Yazgısını Belirleme Hakkı ve Peygamber'in Bu Konudaki Deneyimleri

Peygamber'in evlilik yaşamı, onun Arabistan'da geçirdiği değişimin simgesi gibidir. 62 yaşında öldü (İ.S. 570-632). Karısı Hatice'nin 620'deki ölümüne dek yirmibeş yıl süren ilk evliliğini 595 yılında yaptı. Ardından gelen oniki yıl boyunca yeni bir evlilik yaşamına başlayan peygamber oniki kadınla evlendi; üç evlilik girişiminde bulundu ve ona aşık olan ya da İslam usulünce kendilerini sunan birçok kadını da reddetti.(9)

Ona evlenme teklif eden ilk kadın Kureyş kabilesinin varlıklı ve etkin bir üyesi olan Hatice Bin Kuvalid'dir. Hatice zengin bir kadındı ve servetini Mekke'de filizlenen ticaret kervanlarına yatırmıştı. Muhammed'i kervanlarından birinin başına geçirmiş ve dürüstlüğünden etkilenerek ona evlenme teklif etmişti. Kırk yaşındaydı ve bu onun üçüncü ve son evliliği oldu. Peygamber'in, cariyesi Meryem'den olan İbrahim dışında, altı çocuğunun (dört kız ve çocuk yaşta ölen iki erkek) anası Hatice'dir.(10)

Kendilerini ona sunan kadınlar arasında teklifi reddedilen Umm Şarik ve Peygamber kabul ettiği halde kabilesi tarafından kararından caydırılan Leyla bin al-Katim vardır. Leyla'nın kabilesi, onun gururuna düşkün yapısının çokeşlilik törelerine uyum sağlayamayacağı konusunda Leyla'yı ikna etmiştir.

Bir kadının böyle bir girişimde bulunmasının hiçbir tören gerektirmediği, peygamber ile Leyla arasında geçen bir konuşmada canlandırılmıştır.

Peygamber başka bir adamla konuşurken Leyla geldi. Elini onun omuzuna koyana dek Peygamber onu farketmemişti.

'Kimsin?' diye sordu Muhammed.

'Ben Leyla Bin al-Katim. Kendimi sana sunmaya geldim. Benimle evlenir misin?' diye yanıtladı onu Leyla.

Peygamberin cevabı *'evet'* oldu.(11)

O zamanlar bir kadının, babasına ya da erkek akrabalarına danışmadan cinsel bir ilişkiyi başlatması sıradan bir hareketti. Her ne kadar Leyla'nın yakınları onu evlenmekten vazgeçirmişlerse de, bunu buyurarak değil, onun iyiliğini düşünen dostane bir yaklaşımda bulunarak yapmışlardır. Leyla mecbur kaldığı için değil, Peygamber'in karılarıyla başedemeyeceğine ikna olduğu için evlenmemeye karar verdi.

Hibe *(kadının kendini bir erkeğe vermesi)* töresi, Peygamber'in ölümünden sonra yürürlükten kaldırıldı.(12) Eğer Peygamber kadınlar tarafından özgürce seçilen son Arap erkeğiyse, onların reddettiği son erkek de odur.

Peygamber'le sonradan biten evlilikler yapmış birçok kadın oldu.(13) Üç evlilik de kadınların Peygamber'i boşamasıyla sona erdi. Bazı kaynaklar bu evliliklerin kadının üç kere reddetmesiyle bittiğini yazar. (Ki bu İslamiyetin erkeğin ayrıcalığı olarak kurumlaştırdığı boşama töresinin bir benzeridir; erkek 'Boş ol' sözlerini üç kez tekrarlarsa evlilik kesin biçimde sonlanır; bir veya iki kez söylediğinde ise yeniden başlatma hakkı erkekte olmak üzere askıda kalır.)

Kadın kendisini boşadığında yüzünü yeniyle örten Peygamber, ona derhal kabilesine dönmesini söyler ve odayı terkederdi. Görünen

o ki, hibe gibi boşama da törensiz yaygın bir davranış biçimiydi.

"Esma bin al-Numan odaya girince, Peygamber kapıyı örtüp perdeleri kapadı ve elini Esma'ya uzattı. Esma ona 'Senden Allah'a sığınırım' deyince, Muhammed hemen yeniyle yüzünü gizledi ve üç kez 'Allah seni korusun', dedi. Sonra odayı terketti ve etrafına onun kabilesine dönmesi için emir verdi.(14)

Müleyke bin Ka'ab ve Fatima bin al-Dahhak'la da benzer olaylar yaşadı."(15)

Müslüman kaynaklar, üç kadının bu davranışlarına çeşitli sebepler gösterirler. En yaygın açıklama, Peygamber'in kabilesinden olmayan bu kadınların kumaları tarafından aldatıldıklarıdır.(16) Peygamber'in Karaşit kabilesinden olan karıları (ki bu kadınların başı, hayat dolu, yorulmak bilmez Ayşe'dir) bu üç yeni kadının güzelliğini çekemeyip, öyle konuşmalarını ve bu şekilde Peygamber'in gözüne gireceklerini söyleyerek onları kandırdılar. Bu yoruma göre, böylesi bir aldatmacanın kurbanı olan üç kadın, Peygamber'in tepkisi karşısında şaşkına dönmüşlerdir.

Bu tür yorumlar, Peygamber'in terkedilmesindeki utanılası gerçeği süsleme gereği duyan Müslüman tarihçiler tarafından yapılmıştır. Farklı kabilelere mensup, farklı kişilikler taşıyan bu üç kadının rakipleri tarafından aynı hileyle aldatılacak kadar budala olduklarına inanmak oldukça güç olsa gerektir. Bir kez belki, ama ya üç kez? Başka bir kaynak, kadınlardan birinin ondan hoşlanmadığı için Peygamber'i reddettiğine üstü örtülü bir şekilde değinir.(17) Bu yorum bana daha akla yakın geliyor. Esma ve Mülayka güzellikleriyle nam salmışlardı. Üstelik gençtiler. Oysa Peygamber altmışında ve çokeşli bir adamdı. Esma gibi soylu bir kabilenin üyesi olan kadınlar için, Peygamber'in lider saygınlığı onu arzulanır kılmaya yetmemiş olacak. Fakat onların bu davranışlarına getirilen açıklamalar burada ikincil bir önem taşıyor. Bizim asıl ilgimizi çeken, Peygamber zamanında kadının kocasını reddedebilmesidir. Peygamber'in ürkek tepkisi (henüz odayı terketmesi)

bunun kanıtıdır.

Eğer kadın kocasını reddedebiliyor idiyse, bu kadının kendi yazgısında söz sahibi olduğunu gösterir. İslami toplum düzeni bu duruma şiddetle karşı çıkmış ve yalnızca erkeklerin eşlerini boşayabileceklerini ilan etmiştir.

Kadının kendi kaderini tayininden duyulan korku, Müslüman düzenin temelini oluşturur ve fitne ile yakından ilişkilidir. Eğer kadınlar baskı altına alınmazsa, erkekler onların dayanılmaz cinsel çekimine kapılarak zinaya sürüklenecekler ve sonuçta kaçınılmaz olan fitne ortaya çıkacaktır. Kadınlara ve cinselliğe yönelik İslami bakışın kökeninde, kadın cinselliğinin bizzat Peygamber'in de tecrübe ettiği kemirgen cazibesi yatar. Kadın cinsinin baştan çıkarıcılığından korkulması, İslam toplumunun kadına karşı geliştirdiği birçok savunma tepkisini beraberinde getirmiştir.

Kadının Dayanılmaz Çekimi Karşısında Peygamberin Tutumu

Peygamberin kadınlarla ilişkileri, karılarıyla çekişmeleri, sevdiği kadınlara yaklaşımı, İslami aile yapısının yasal dayanağını oluşturur. Kadınlarla ilişkilerinin çarpıcı taraflarından biri, kadınlara muamele konusunda ümmetine verdiği vaazlarla, kendi muamelesi arasındaki çelişkidir. Bu vaazlardan birinde erkeği evlenmeye özendiren sebepleri sıralar:

> *'Kadın dini, serveti veya güzelliği için nikah edilir. Dini bütün kadınlarla evlenin.'*(20)

Muhammed'in bazı evlilikleri, din ve kabile ittifakı gibi gerekçelerin doğurduğu siyasi düşüncelerle gerçekleşmiş olsa da, geriye kalan evliliklerinin nedeni kadın güzelliğidir.

Yahudi kadın Safiye bin Huyay'la yaptığı evlilik, kabile ittifakı

arayışından kaynaklanmaz. Zira o dönemde Yahudiler, Peygamber'in yenilgiye uğrattığı düşmanlarıydı. Ayrıca, halkının yenilmesiyle esir alınan Safiye'nin yağma payı olarak Muhammed'e düştüğü kesin değildir; çünkü Arap akınlarının töreleri uyarınca, yağma eşit olarak bölüşülürdü. Kayıtlar, Safiye'nin Dahya adında bir askere ayrıldığını, fakat kadının 'su götürmez' güzelliğini işiten Peygamber'in, Dahya'ya adam gönderip bedelini ödeyerek Safiye'yi özgür kıldığını ve ardından onunla evlendiğini yazar.(21)

Başka bir Yahudi hatun, Reyhana bin Zeyd'le evliliği de ittifak kurma niyetiyle yapılmadı. Safiye gibi o da halkının yenilgisinden sonra esir düşmüş güzel bir kadındır.(22) Ama Safiye'nin tersine, Peygamber'in onunla evlenip evlenmediği açık değildir; bazı kaynaklara göre cariye olarak alıkonmuş ve asla peygamber karısı olmamıştır.

Ünlü bir güzel olan Kıpti Marya, Mısır'dan Peygamber'e armağan verilmiştir.(23) Peygamber onunla cariye olarak ilişki kurmuş, ondan küçük yaşta ölen İbrahim adında bir oğlu olmuştur. Peygamber Marya'ya karşı öylesine güçlü bir arzu duyar ki, adalet ilkesini çiğnemekte sakınca görmez. Karılarından Hafsa, onu Safiye'nin odasında ve Safiye'nin gününde Marya'yla sevişirken yakalar. *'Ey Allah'ın elçisi, benim günümde, hem de benim odamda'*, diye haykırır Safiye. Diğer karılarının, özellikle gözdesi Ayşe'nin öfkesinden çekinen Muhammed, bu olayı gizli tutarsa bir daha Marya'ya dokunmayacağına dair Hafsa'ya söz verir.(24) Fakat Hafsa konuşur ve sözünü geri alması için Allah'tan Peygamber'e emir gelir. Muhammed böylece Marya'yla ilişkisini sürdürür.(25) Marya'nın Peygamber üzerindeki etkisini en iyi Ayşe'nin şu sözleri tanımlamaktadır:

> *"Marya'yı kıskandığım kadar kimseyi kıskanmadım. Çünkü o çok güzel, kıvırcık saçlı bir kadındı. Peygamber onun çekimine karşı koyamazdı. Başlarda o da bizimle yaşıyor, Peygamber bütün gününü onunla geçiriyordu. Ancak biz itiraz edince Marya korktu ve Allah'ın elçisi onu yasal eşlerinden uzak, güvenli bir yere taşıyıp karılarının baskısına rağmen onunla ilişkisini kesmedi."*(26)

Peygamber'in güzelliği için evlendiği bir başka kadın -burada ittifak arayışı da bir nedendir- Cuvariya bin al-Harit'tir. Ayşe'nin ifadesine göre *'Öyle güzeldi ki, onu bir kez gören aşık olurdu'*(27) Ayşe, bu evliliğin asıl nedeninin bedensel çekim olduğunu söyler.

> *"Cuvariya anlaşmak için geldiğinde Peygamber benim odamdaydı. Allahım, Peygamber'e doğru geldiğini görünce ondan nefret ettim. Peygamber'in de benim gördüğümü (onun güzelliğini) göreceğini biliyordum."*(28)

Peygamber'in kadın güzelliğine olan düşkünlüğüne bir örnek de, en güzel Arap kadınlarından biri kabul edilen Dubaa bin Amr'ın güzelliğidir. Bu kadının tüm bedenini örten çok uzun saçları vardır.(29) Onun güzelliğini duyan Peygamber, kadının oğluna gider ve annesini kendine ister. Böyle durumlardaki töre uyarınca, oğlan annesinin fikrini alması gerektiğini söyler. Bu birleşmenin sunduğu olanaklardan heyecana kapılan Dubaa oğluna, Peygamber'le evleneceğini, onun yasal arzusuna herhangi bir şart koşmanın saygısızlık olacağını söyler. Oğlan annesinin yanıtını Peygamber'e bildirmek için onun yanına gittiğinde, Peygamber evlenme konusuna hiç değinmez; çünkü o arada Dubaa'nın yaşının büyük olduğunu duymuştur.

Kadınların Peygamber üzerindeki karşı konulmaz kudretine verilecek en çarpıcı örnek, evlatlığı Zeyd'in karısı Zeyneb bin Cahş'a ansızın duyduğu kendi halkının törelerine göre rezalet olan- tutkudur.(30) Arap geleneğinde evlatlık alınan kimse ile öz oğul arasında fark gözetilmez, evlatlık bağına kan bağı kadar önem verilirdi. Üstelik Zeyneb, Peygamber'in öz kuzeniydi ve onu evlatlığı Zeyd ile kendisi evlendirmişti.

Bir sabah Zeyd'i görmek için onun evine gider. Yarı çıplak durumda kapıyı açan Zeyneb'e karşı dayanılmaz bir arzu duyar. Kapıya doğru seğirten Zeyneb ona kocasının evde olmadığını söyler. Peygamber'e içeri girmesi için ısrar ettiyse de onun dualar mırıldanarak uzaklaştığı-

nı görünce çok şaşırır. Olayı kocasına aktarınca, Zeyd babalığına giderek eğer karısıyla evlenmek niyetindeyse onu boşamaya hazır olduğunu söyler. Peygamber, Allah ona Zeyneb'le evlenmesini vahyedene dek bu teklifi geri çevirmiştir.

"... Sen ki Allah'ın günışığına çıkardığını aklında saklarsın ve sen Allah'tan korkman gerekirken insanoğlundan korkarsın. Öyleyse Zeyd usulünce Zeyneb'i boşadığında onu sana helal kılarız; Müminler için evlatlıkları karılarını boşadığı zaman bu kadınlarla evlenmelerinde vebal yoktur. Allah'ın buyruğu elbette ki yerine getirilecektir."(31)

Muhammed'in çağdaşları tarafından koparılan rezalet yaygarasını susturmak isteyen Allah, evlat edinme kurumunda kalıcı değişiklikler yapmıştır. 33. surenin dördüncü ayeti, evlat edinmenin bireyler arası akrabalığı ve yasal bağları gerektirdiğini yadsır. Fas hukukunda bu hüküm aynen geçer.

Madde 83. 'Evlat edinme ne yasal konum ne de ebeveyn hakları bahşeder.'

Burada üzerinde durulması gereken, İslam peygamberinde varolan gücün saldırganlıkla, fetih veya kadına karşı kaba güç kullanılmasıyla bir ilgisi olmadığı, aksine onun nezaketine dayandığıdır. Muhammed, böylesine incinebilir olduğu için herşeyden önce bir insandır ve insanlığıyla kuşaklar üzerinde bu denli güçlü bir etki bırakabilmiştir. Günümüzün Müslüman Akdeniz'inde tek saygıdeğer erkek rolü, Abbas Mahmud Akkad'ın tanımıyla, kadınların fatihi gibi davranan maço rolüdür. Oysa Peygamber maço olamayacak kadar nazik bir erkekti. O dünyadaki olağanüstü görevini saldırgan ve katı olduğu için değil, incinebilir olduğu ve bunu kabul ettiği, eylemlerinde bu yönünü dikkate aldığı için başarabildi. O altmışlarında öldüğü zaman henüz onaltısında olan Ayşe'ye duyduğu sevgiyi kabul etmesi, bunun en iyi kanıtıdır.(32)

Peygamber karılarına karşı adil olmaya çabalar, dönüşümlü sisteme uymaya özen gösterirdi. Ne var ki, sık sık onun şunları söylediği duyulurdu: *'Allahım ne kadar meyletmemeye çalışırsam çalışayım, senin olan gönlüme hakim olamıyorum.'* En çok Ayşe'yi severdi ve diğer karıları da bunu bilirlerdi.(32)

İslami evlilik yasalarının çoğu, kadının erkek üstündeki gücü esas alınarak konulmuştur. Erkeklerin karılarıyla doyuma ulaşma hakları vardır ki, başka kadınların çekimine kapılmasınlar. Kadınlar doyumlu olmalıdır ki, diğer erkekleri baştan çıkarmasınlar.

Cinsel Doyumun Gerekliliği

Zinanın önlenmesi için her iki cinsin de doyumlu olması gerekir. Örneğin 'korumak' anlamına gelen ***muhsan*** sözcüğü, yasal olarak evlilik ve iffet anlamlarında kullanılır. Çünkü evli kişi, evlilik içinde tatmin olarak zinadan korunabilir. Ceza kanununa göre, evli kimse zina yaptığında, zina yapan bekardan daha ağır cezaya çarptırılır.(33)

Zina kelimesi, yasak cinsel ilişki anlamına gelir (yasal evlilik veya cariyelik ilişkisi dışında kalan cinsel ilişkiler)(34).

Zina, hem bekar, hem evli insanların gayrımeşru ilişkilerini kapsar. İslamiyetten önce zina, dine karşı işlenmiş bir suç ya da günah gibi görülmezdi. İslamla birlikte, Allah'a, onun kurallarına ve yerleşik düzene karşı bir suça dönüştü. Zina, Müslüman erkeklerin vazgeçmesi gereken edimlerden birisiydi.

Din değiştiren kadınların Müslüman toplumuna kabul töreni, kadının bağlılık andı diye bilinen altı şartı yerine getireceğine söz vermesidir.

"Ya Peygamber! İnanan kadınlar sana gelip, Allah'a eş koşmayacaklarına (1), çalmayacaklarına (2), zina yapmayacaklarına (3), çocuklarını öldürmeyeceklerine (4), yalan söylemeyeceklerine (5), doğruda sana itaatsizlik etmeyeceklerine (6), and içerlerse, sen de onların bağlılığını kabul et ve Al-

lah'tan onları bağışlamasını dile." (35)

Zinaya karşı koruyucu önlem olarak, iki cinse de evlenmeleri önerilir. Cinsel bakımdan bastırılmış birey toplum için tehlikelidir. İslamiyet'in sofuluğa karşı oluşunun ve müminlerden dindar kadınlarla evlenmelerini istemesinin nedeni budur. Cinsel perhiz ve bekarlık hiçbir zaman özendirilmemiştir.(36) Kocasının ölümünden sonra yalnız yaşamaya karar veren Atika bin Zeyd, işi ona evlenme teklif etmeye kadar götüren Halife Ömer tarafından bu kararından vazgeçirilmiştir.(37)

İslami aile yapılanmasında, cinsel ilişki evlilik kurumu aracılığıyla toplumsallaşır. Tek yasal cinsellik, evli insanlar arasında yaşanabilir. Evlilik karı-kocayı cinsel olarak tatmin etmeli, onları başka arayışlardan uzak tutmalıdır. Evlilik kurumu, karılık ya da kocalık görevini yerine getirmeyen tarafı cezalandırır.

Kocasının sevişme isteğini geri çeviren kadın her iki dünyada da ceza görür. İmam Buhari, Peygamber'in şöyle dediğini ileri sürer: *'Her kim ki kocasıyla birleşmeyi reddeder, melekler sabaha dek o kadına lanet ederler.'*(38)

Her ne kadar meleklerin lanetine uğramak insanı tedirgin ederse de, kadının kocasının cinsel isteğine boyun eğmemesi durumunda daha etkili maddi yaptırımlar uygulanır. Şeriat kocaya, kendisini geri çeviren karısının iaşesini kesme hakkı tanımaktadır.1958 Fas Hukuku da kocanın bu hakkını saklı tutar.

> *Madde 123. Evlilik birliğini terkeden veya kocasıyla cinsel ilişkiye girmeyi reddeden kadın hamile değilse nafakasını almaya devam eder; ama eve dönmesini ya da evlilik yatağına girmesini emreden yargıcın sözünü yerine getirmeyen kadının nafaka hakkı askıya alınır.*

Erkeğin korunması için cinsel ilişkinin sürekliliği yaşamsal önemdedir. Daha önce gördüğümüz gibi, Peygamber başka kadınların haram cazibesine yenik düşmemek için hemen evine koşmuştur.

Adet gören kadının kirli(39) kabul edilmesine rağmen, içine gir-

mekten kaçındığı takdirde kocanın karısına yaklaşmasına izin verilmesinin altında erkeği koruma kaygısı bulunur. Gazali, kocanın adet gören karısından, göbekle diz arasını örtüp kendisini eliyle boşaltmasını isteyebileceğini söyler.(40)

Erkeğin kadının kaprislerine veya biyolojik durumuna karşı korunmasına paralel olarak, kadının doyumunu güvence altına alan birçok yasa konulmuştur. Her ne kadar, kadının boşanmak amacıyla yargıca sunabileceği nedenler sınırlıysa da, cinsellik bunlardan biridir. Kocasının iktidarsız olduğunu kanıtlayan kadın boşanma başvurusunda bulunabilir. Bu gibi durumlarda, Malik kadının bir yıl beklemesini şart koşarken(41), modern Fas yasaları, kocanın iktidarsızlığı hallerinde kadının serbest bırakılmasını öngörmektedir.(42)

Cinsel doyumsuzluk gerekçesiyle gerçekleşen bir başka boşanma türü, *ila*'dır. Eğer koca dört ay süresince karısıyla sevişmeyeceğine yemin etmişse, kadın boşanma talebini yargıca sunabilir.(43) Fas Medeni kanununun 58. maddesi, bu durumdaki kadına boşanmaya başvuru hakkı tanıyarak, *ila*'yı geçerli kılar.

Özgür kadın cinselliğinden duyulan korku dikkate alındığında, kadının doyuma ulaşmasının kaçınılmazlığı akla yakın geliyor. Birçok İslami aile kurumunun temelinde, kadının cinsel yazgısında söz sahibi olmasını engelleme çabası gözlenir.

Cinsel Uygulamaların İslamiyet Öncesine Ait Kalıntıları

Cahiliye dönemi kadının özgür iradesini anımsatan iki boşanma usulü, İslami evliliklerde de varlığını sürdürmüştür.

Aradaki tek fark, kadının kararını yargıca onaylatma zorunluluğunun getirilmesidir. ***Tamlik*** ve ***Kuhl*** uygulaması, kadınların evlilik akidlerinde önceden sahip oldukları özgürlükle, yeni İslami düzen arasındaki uzlaşmalardır.

Tamlik, kadına rızasını alarak kocasını boşama hakkı tanır. *'Seni bo-*

şuyorum' cümlesi burada, *'Seni, senin rızanla boşuyorum'* biçimini alır.

İmam Malik bu usulün mantığını şöyle açıklamaktadır: *'Eğer bir adam karısına, kaderini tayin hakkı tanımışsa (mallakaha amraha), kadının her türlü kararı, yasal olarak bağlayıcıdır.'*(44) Kadın onu terketmeye karar verdiyse kocanın yapacağı bir şey yoktur. Malik, karısına verdiği hakkın kadın tarafından kullanılışını elemli bir hayretle izleyen Müslüman bir kocayla kadı arasında geçen bir konuşmayı hikaye eder.

"Adam: Karıma kaderini tayin hakkı tanıdım ve o beni boşadı. Ne düşünüyorsunuz?
Kadı: Karının yaptığı yasalara uygundur.
Adam: Lütfen bana bunu yapmayın. (Bana karşı karımla birlik olmayın.)
Kadı: Ben yapmadım; bunu yapan sensin."(45)

1958 Fas Kanunnamesi, *'koşula bağlı boşanmayı geçersiz'* kabul ederek *Tamlik* usülünü yürürlükten kaldırdı.(46) ***Tamlik*** boşanmayı kadının kararına bağlıyordu. Başta erkekte kadına geçirilen yazgı belirleme hakkı olmak üzere, *Tamlik* usulünün kapsadığı mekanizma ve kavramlar ilgi çekicidir. Kadının özgürlüğünü kocanın denetiminden alıp, eşler arasında bir pazarlık konusu yapar.

Kuhl, sözlük anlamı olarak *'alarga etmek'* demektir. Yasal olarak özgürlüğünün bedelini ödemek isteyen kadının, kocasına belli bir miktar para vermesi durumudur. İmam Malik, Peygamber döneminde bu usulün uygulandığından sözeder.(47) Kadının özgürlüğünün satın alınması, genellikle kadının hatalı olduğu boşanmalarda görülür. Kocayla kadının ailesi arasında miktar belirlenip, bahtsız kocaya ödenir.

Schacht'a göre Kuhl bir tür *'çıkar takası'* dır.(48) Bu uygulamada her iki taraf da birşeyler elde etmiş olur: Kadın kavuşurken, erkeğin kaybı karşılanır. Ne var ki, böylesi bir uygulama kolayca bir işkence aletine dönüşebilir. Eğer kadının kendine ait bir serveti varsa ya da varlıklı bir aileden geliyorsa, kocası onun hayatını öyle çekilmez bir hale getirir ki, onu özgürlüğünü satın almak zorunda bırakabilir.

Bu tür davalar sıkça görülüyor olmalıydı ki, Malik, kadına kocası

tarafından zulmedildiğinin tespiti halinde, yargıcın kocayı tazmin etmeden kadını serbest bırakabileceğini belirtir.(49) Fas kanunnamesinin 58. ve 61. maddeleri *Kuhl* usulünü kurumlaştırır. 63. maddede ise, kadının hiçbir baskı ya da zorlama olmaksızın boşanma talebinde bulunması hallerinde kocanın tazmin edileceğini vurgular.

Tamlik ve *Kuhl* İslamiyet öncesi kadının cinsel yazgısında söz sahipliğinden arta kalan yöntemlerdir. Oysa Müslümanlık öncesine ait birçok cinsel uygulama, İslami evlilik kuralları tarafından çiğnenmiştir. Örneğin, cahiliye kadınlarının boşanır boşanmaz evlenmelerinde bir sakınca görülmezdi. Birinci kocadan hamileyse, doğan çocuk ikinci kocasının sayılırdı.(50) Biyolojik babalığın bir önemi yoktu. İslam içinse aslolan biyolojik babadır ve kadın eski kocasından hamile olmadığı kesinleşene dek, yani boşanmanın üzerinden birkaç ay geçmeden yeni bir evlilik yapamaz.

İDDA-Müslümanlıkta Babalığın Güvence Altına Alınması

Arabistan'ın ilk babalık tanımlarından biri olan *'Çocuk yatağa aittir'* atasözü, aynı zamanda Müslüman babalık inancını açık bir biçimde dile getirir. Oysa cahiliye döneminde, evlilik süresince doğan her çocuk o anki kocanın kabul edilir, biyolojik babalık aranmazdı. Bu gelenek, kadının evli bulunduğu koca tarafından hamile bırakıldığını varsayarak, doğacak çocuğu kocaya verirdi.

İslam dinine göre, bir müminden hamile olan kadının evlilik çerçevesinde bile olsa başka bir müminle ilişkiye girmesi, dine saygısızlık olarak nitelendirilir: ***'Her kim Allah'a ve Ahiret'e iman etmişse, kendi spermının başka bir adamın çocuğunu ıslatmasına izin vermez.'***(51)

Hamile bir kadın, çocuğunu doğuruncaya kadar yeni bir evlilik yapamaz: ***'Onlardan (kadınlardan) çocuk taşıyanlar için bekleme süresi, yüklerini boşaltana kadardır.'***(52)

Dul veya boşanmış kadını yeniden evlenene dek birçok adet görmeye zorlayan İslamiyet, *idda* usulünü kurumlaştırarak, biyolojik ba-

balığı sağlama alır.(53) Dullar için dört ay on gün, boşanmışlar için dört ay bekleme süresi öngörülmüştür.(54)

İdda, Kuran'da geçtiği ve Malik tarafından uyarlandığı biçimiyle Fas kanunlarında yer alır. Madde 72, hamile kadının doğurmadan evlenmesini yasaklar. Madde 73 ise boşanmış kadının, boşanmayı izleyen üç adeti beklemesini şart koşar. Babalık sistemindeki açıkları kapatmak amacıyla özel durumlar için konmuş özel ölçüler de bulunmaktadır.

Adetten kesilen kadınlar bile yeni bir koca aramadan önce üç ay beklemek durumundadırlar (Madde 73). Müslüman toplumunun havai eğilimlere sahip evlilik pazarını ve bu pazarın rekabetçi ortamını (keyfi boşanmanın bir sonucu olarak, nüfus rakamlarının belirttiğinden çok daha fazla sayıda zevce adayı bulunur) gözönüne alırsak, gençliğin böylesine ödüllendirildiği bir toplumda yaşayan menapozlu orta yaştan kadınlar için *idda* yönteminin nasıl katı bir yaptırım olduğunu daha iyi anlarız.

Düzensiz adet gören ya da hiç aybaşı olmayan kadınlar bakımından *idda*'nın yaptırımcı yönü daha bir belirginleşir. Burada Kuran'la Malik okulu arasındaki önemli bir fark ortaya çıkmaktadır. Kuran, adetten kesilmiş(55) ya da düzensizlik çeken kadınlar için üç ay bekleme süresi koymuşken, İmam Malik, bu iki grubu oniki ay beklemeye mahkum eder.(56) Fas Kanunnamesinin 73. maddesi aynen şöyledir: *'Adeti gecikèn veya düzensiz olan kadınlar, ya da bir adetini onu izleyen diğerinden ayıramayanlar, oniki aylık idda süresini beklemek durumundadırlar.'*

İslamiyet öncesi Arabistan'ının ahlaki değerlerinde devrim yapan yeni İslami toplum düzeni, erkek-egemen bir yapıdadır. Çokeşlilik, boşanma, zina yasağı ve babalık teminatı, bir yere kadar kadın iradesine bağlı olan bir aile yapısından, tümden erkek denetimindeki bir aileye geçmek amacıyla tasarlanmıştır. Peygamber, İslamiyet'in oturması için, erkek-egemen bir aile yapısı kurmanın yaşamsal önem taşıdığını gördü. Kadın ve erkeğin evlilik içindeki benzer gevşek ve değişken cinsel eylemlerine karşı şiddetli bir mücadele başlattı.

NOTLAR

(1) Ignaz Goldziher, *Muslim Studies* (İslam Araştırmaları), Chicago,1967, *What is meant by al-Jahiliya* (Cahiliye Ne Anlama Geliyor), s.201.

(2) Al-Buhari, *Kitab al-Cami al-Sahih*, s.428, K:67, B:31.

(3) *Al-Hayat al-Cinsiya İnda al-Arab* (Arapların Cinsel Yaşamı), Beyrut1958. Bu kitapta Dr. Salah al-Din al-Munacid, İslamın, cahiliye döneminin cinsel hoşgörü adetine kısıtlama getirmediğini göstermeye çalışır. Ona göre, İslam yalnızca öncenin cinsel uygulamalarını yasaya bağlayıp düzenlemiştir. Bana öyle geliyor ki, Dr. Munacid sadece erkek cinselliğini dikkate alıyor.

(4) Al-Gazali, *Rev.*, s.30.

(5) E. Westermark, *Wit and Wisdom in Morocco*, s.329.

(6) Al-Gazali, *Rev.*, s.30.

(7) Ibid.

(8) Kuran, sure 2:231.

(9) Al-Buhari, *al-Cami al-Sahih*, s.426, K:67, B:35.

(10) İbn Hişam baskısı, *Sirat al-Nabi*, yazar: İbn İshak, Kahire 1963, s.121. Muhammed'in bütün erkek çocukları, tomurcuğa yeni çıkmış ümmet için veraset konusunda dikenli bir sorun yaratarak küçükken öldüler. Sözde birleşik topluluk, ihtilaflar ve bu konuda gösterilen şiddet yüzünden bölündü.

(İbn Saad, *Kitab al-Tabakat al-Kubra*, cilt 8, 'Kadınlar Hakkında', Beyrut1958, ss.154 ve 155.

(12) Ibid., s.201.

(13) Ibid., s141.

(14) Ibid., s.145.

(15) Ibid., s141 ve s.148.

(16) Ibid., s.145.

(17) Al-Buhari, *al-Cami al-Sahih*, s.459, K:68, B:3.

(18) Ibn Saad, *al-Tabakat*, ss.145,148.

(19) Al-Buhari, *al-Cami al-Sahih*, s.459, K:68, B:3.

(20) Al-Tarmidi, *Sunan al-Tarmidi*, Medine, trsz., s.275, B:4, H:1092.

(22) Ibid., s.129.

(23) Ibid., s.212.

(24) Ibid., s.213.

(25) Kuran, sure 66, 3.

(26) Ibn Saad, *al-Tabakat*, s.212.

(27) Ibid., s.117.

(28) Ibid.

(29) Ibid., s.153.

(30) Ibid., s.101.

(31) Kuran, sure 33, 37.

(32) *Sunan al-Tarmidi*, s.404, B:40, H:1149. Ayrıca bkz. al-Gazali, *Rev.*, s.48. Peygamberin en genç karısı Ayşe ile ilişkisi üzerine, bkz. Nabia Abbot, *Aishah, the Beloved of Mohammed* (Muhammed'in Gözdesi Ayşe), Chicago,1942.

(33) J. Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, s.125; Ayrıca bkz. Malik,*al-Muwatta*, s.11.

Muhammed döneminde hapis cezası uygulanırdı:

> ***İçinizden karıları zina yapan olursa, o dört hemcinsini tanık yapsın. Eğer onlar bunu doğrularlarsa, o zaman kadınları ölene dek veya Allah onları doğru yola döndürene dek eve hapsedin.*** **(Kuran, sure 4:15.)**

Yeni İslami yasa ise 24. surenin, 2 ile 10. ayetlerinde vahyolunur. Hapis cezası kırbaç cezasına çevrilmiştir:

> ***Zina yapan kadın ve erkek yüz kırbaçla cezalandırılır.***

(34) *Encyclopedia of Islam* (İslam Ansiklopedisi), ilk baskı, Leyden, Hollanda1934, *'zina'*

(35) Kuran, sure 60:12. Kadınların İslamiyete biat etmesini sağlayan ittifakın içyüzünü anlamak önemlidir. Soylu bir Mekkeli kadın olan Hind Bint Utba'nın şöyle tepki gösterdiği anlatılır:

'Peygamber: Zina yapacak mısın?'

'Hind: Hiç özgür bir kadın zina yapar mı?'

Peygamber: Çocuklarını öldürmeyeceksin (kız çocukların bebekken öldürülmesini kasteder), değil mi?'

'Hind: Ya Muhammed, sen bizim çocuklarımızın hayatını korudun mu? Hepsini Bedir'de katleden sensin.' (Müslümanların Muhammed'in kendi kabilesine saldırdıkları Bedir Savaşı'ndan sözediyor.)

(İbn Saad, *al-Tabakat*, s.9.)

Hind'in zinayla ilgili yanıtı ürkünç olmakla birlikte muammalıdır. Ya Hind zinayı kendisi gibi soylu bir kadının yapamayacağı kadar aşağılık bir eylem olarak düşünmüş, ya da özgür doğan bir kadın olarak kurduğu hiçbir cinsel ilişkinin onu düşürmeyeceğini ima etmiştir. Müslüman yorum birinci anlamı dikkate alırken, Gertrude Stern ikinci olasılığa meyleder (*Marriage in Early Islam*, Londra1939, s.9).

Hind, yeni inancı koşulsuz ve eleştirmeden kabul edecek gayretli müslümanlardan biri gibi görünmüyor. Çocukların katledilmesiyle ilgili yanıtından da anlaşılacağı üzere Hind, peygambere eleştirel bir gözle bakar. Kendi kabilesine savaş açarak akrabalarını öldüren bir liderin ondan istenmeyen çocukları öldürmemesini isteme hakkını bulmasına karşı çıkmıştır.

(36) Kuran, sure 24:32; ayrıca bkz., al-Buhari, al-Sahih, ss.410-411, K:67, B:1,2,3. Ayrıca Müslim, *al-Cami'al-Sahih*, ss.128,129,130; ve al-Gazali, *Rev.*, s.22.

(37) G. Stern, *Marriage in Early Islam*, s.94.

(38) Al-Buhari, *al-Sahih*, s.445; K:67, B:85.

(39) Kuran, sure 2:222

(40) Al-Gazali, *Rev.*, s.50.

(41) Malik, *al-Muvatta*, s.33.

(42) Madde 154, *Code du Statut Pers.*

(43) Malik, *al-Muvatta*, s.19. Bkz. Kuran, sure 4:34; ve al-Buhari, *al-Cami'al-Sahih*, s.447, K:67, B:93.

(44) Malik, *al-Muvatta*, s.19.

(45) Ibid.

(46) Madde 152, *Code du St. Pers.*

(47) Malik, *al-Muvatta*, s.23.

(48) J. Schacht, *İsl. Huk.*, s.164.

(49) Malik, *al-Muvatta*, s.23.

(50) M. Watt, *Muhammed Medine'de*, ss.273-274.

(51) Al-Tarmidi, *Sunan al-Tarmidi*, s.339; B:33, H:1140.

(52) Kuran, sure 65:4.

(53) Kuran, sure 2:226, 228, 234.

(54) İslamiyet öncesi Arabistan'ında boşanmış kadınlar için idda yoktu; sadece dul kadınlar yeniden evlenmeden önce bir yıl beklemek zorundaydı. Bkz. Al-Bağdadi, *al-Muhabbar*, s.338.

Yazar, ikinci kocanın evinde doğmuş tüm çocukları onun kabul etmesi için yeterli süre olmadığını, ilk kocaya ait çocukların da ikinciye maledildiğini söyler.

(55) Kuran, sure 65:4.

(56) Malik, *al-Muvatta*, s.30.

3- İslamiyet Öncesi Evlilik ve Cinsellik

Arap kaynakları tarafından belgelenen ilk Müslüman toplulukların evlilik uygulamaları, İslamiyet öncesi Arabistan'ında yürürlükte olan cinsel uygulamalar hakkında oldukça aydınlatıcıdır. Fakat Arap belgelerinin içerdiği bilgi bolluğu, verilerin incelenmesindeki yetersizliği de gün ışığına çıkarır.

İdeolojik önyargılar, cüretkar analiz girişimlerini genellikle engellemişlerdir. Bu sorunlarla uğraşan tarihçiler, yüzyıllarca tektanrılı ataerkilliği öylesine benimsemişlerdi ki, sonradan İslam'ın kemikleştirdiği sistemin başlardaki karmaşasını tasarlamayı bile olanaksız gördüler. Önemli olan İslamiyet öncesi Arabistan'ında egemen sistemin ataerkil ya da anaerkil olması değil, İslamın varolan cinsel uygulamalardan hangilerini yasaklayıp, hangilerini teşvik ettiğini saptamaktır. İslam'ın cahiliyeye dönük seçici tutumunun izini sürerek, yeni dinin cinsler arası ilişkilere bakışını kavrayabiliriz. Benim amacım da budur.

Öyleyse temel nokta, kadın ya da erkek egemenliği değil, Müslü-

man ailenin nereye kadar, İslam-öncesi ailenin bir uzantısı olduğudur. Acaba eski aileye özgü ilke ve uygulamalarda köklü bir kopuştan sözedilebilir mi?

Yazdıkları döneme bağlı olarak, çeşitli tarihçilerin bu konudaki fikir ayrılıkları ilginçtir. İslam'ın ilk birkaç yüzyılının tarihçileri, çağdaş meslektaşlarına göre, çok daha açık ve esnek bir yaklaşım içindedirler. Buhari *(Sahih)*, İbn Habib al-Bağdadi *(Kitab al-Muhabbar)*, İbn Saad *(Kitab al-Tabakat)* gibi erken İslam tarihçileri için Müslüman aile, önceki uygulamalardan kesin bir kopuşun sonucudur. İslam'ın desteklediği ataerkil evlilik, açıkça ataerkillik karşıtı olan birçok birleşme biçimleriyle karşılaştırılır: Çocuğun biyolojik babaya ait olmadığı birleşmeler (kadının birden çok cinsel eşe sahip olduğu çokeşli evlilikler de dahil olmak üzere) ve kadının artık kocasını içeri almak istemediği çadırının örtüsünü indirmek gibi basit bir hareketle evlilik bağını kopardığı ve isterse kocasını gönderme hakkına sahip olduğu birleşmeler, bu biçimlerden sadece ikisidir. Fakat tüm bu uygulamalar, etraflıca belgelendikleri halde, sonradan İslamiyet tarafından yasaklanmıştır.

Çağdaş Arap tarihçilerinin kendi katılıkları nedeniyle, salt inceleme düzeyinde bile olsun, kabul etmekten kaçındıkları, kadına kendi yazgısında söz sahipliği hakkını tanıyan törelerin bir zamanlar varolması gerçekten büyüleyicidir. Bu konudaki en uç isim, Salah Ahmed al-Ali'dir. Kadının cinsel yazgısında belirleyici olduğunun, kesin ve su götürmez olduğunu kanıtlayan İslamiyet öncesi cinsel töreler hakkında sayısız kanıt toplamasına karşın (Oryantalistlerin ortaya çıkardığı çalışmalar, dokümanlar ve Arap belgeleri üzerindeki engin bilgisi de dahil) Salah Ahmed, bedevi toplumunda erkeğin, kadın, ergin olmayan çocuklar ve ev halkı üzerinde güç ve yetke sahibi olduğu ataerkil bir düzenin hüküm sürdüğü konusunda ısrarlıdır.(1) Onun savına göre, *mut'a* ve *mubada'a* evlilikleri, İslam öncesi dönemin sapkın uygulamalarıdır *(Bkz., bu bölümün ileri sayfalarında, İslam-öncesi evlilikler hakkındaki Buhari yorumları)*.(2)

Aynı kaynakları okuduğum halde, İslam-öncesi bu uygulamaların istatistik sıklığına dair veya İslamiyet öncesi toplumun bu evliliklere

olan ahlaki yaklaşımı hakkında açık bir bilgi bulamadım. Erken tarihçiler İslam'ın, temelde ataerkil olan dini ilkelerle çelişen tüm evlenme törelerini kınadığını belirtiyorlar. Öyleyse, kısaca bu töre ve uygulamaların neler olduğuna bir göz atalım. İslam tam olarak neleri yasakladı? Okuduğum tarihsel kanıtlara göre, İslamiyet kadına cinsel kaderini tayin hakkı veren tüm uygulamaları yasaklamıştır.

İslami evlilik, mutlak erkek egemenliğine kutsal onay mührünü vurmuştur. Erken İslam evliliği üzerine bir veri kaynağı da İbn Saad'ın *Kitab al-Tabakat al-Kubra* adlı eserinin sekizinci cildidir.(3) Kitap bir bütün olarak, erken Müslüman toplumunu sınıflar. *Kadınlar Üzerine* adını taşıyan sekizinci cilt, Peygamber'in çevresine katılan ilk kadınlar hakkında özyaşamsal bir derlemedir. Kitabın ilk bölümü, Peygamber'le kan ya da evlilik bağı olan kadınları anlatır: Peygamber'in kuzinleri, teyzeleri, kızları ve karıları. İkinci bölüm ise din değiştiren 574 kadının yaşam öykülerinden oluşur.

1939'da Gertrude Stern, erken İslam toplumundaki evliliği değerlendirmek amacıyla, İbn Saad'ın kitabını sistematik olarak inceleme girişiminde bulundu.(4) Bulgularını yorumlamak ya da özel bir kurama uydurmak çabasında değildi. Çalışması daha çok, evlilik usullerinin tam bir betimlemesine dayanır: Nişan, izin, vasilik, çeyiz, zina ve evlilik bağının kopması. Durağan bir evlilik kurumuna rastlamadı. *'Çarpıcı özelliği genelde gevşek evlilik bağları ve düzenleyici bir sistemden yoksunluk'* olan bir cinsel ilişkiler çeşitliliğinden bahsetmektedir.(5)

> *"Hiçbir sözleşme ya da yasal gözetimin bulunmaması, kadının koca mirasından yararlanmayışı, kolay boşanma usulleri, idda'nın bulunmayışı gibi etkenlere bağlı olan İslam öncesi olgular dikkate alındığında, sabit bir evlilik kurumunun bulunmadığı ve evlilik bağlarının bağlayıcı sayılmadığı sonucuna varılır."*(6)

Gertrude Stern'in nesnellik kaygısının ve sıkı bir veri incelemesinin biçimlediği çalışması etkileyici olmasına karşın, *'sabit bir evlilik kurumundan yoksun'* olunduğu savı yanıltıcı ola-

bilir. Bunun hem sabit bir evlilik kurumu bulunmadığı gibi bir anlamı vardır; hem de Stern'in sağlam olduğunu düşündüğü evlilik modellerinin benzeri bir evlilik kurumuna rastlamadığı anlamına gelebilir. Aradaki anlam farkı çok büyüktür. Onun tanımından anlaşıldığına göre, İslami evliliğin karmaşık yasal yöntemlerini andıran, titizlikle düşünülmüş ve kurallara bağlanmış sabit bir kurum yoktur.

İbn Saad'ın yaşam öyküsel verilerine göre, Bizans'a kadar uzanan ticari ilişkilerin kentsel merkezi olan Mekke'de olsun, Peygamber'in hicret ettiği Medine'de olsun, çokeşliliğe rastlanmaz. Stern şöyle yazar:

"İslamiyet döneminde anlaşıldığı gibi, bir erkeğin bir sürü kadınla evlenip onları aynı çatı altında ya da ayrı ayrı evlerde oturtması anlamında bir çokeşliliğin İslam öncesi Medine'sinde uygulandığına dair güvenilir bir kanıt yoktur. Üstelik, soykütüklerinden derlediğim kadarıyla, çerçevesi çizilmiş bir çokeşlilik sisteminin izine de rastlanmaz."(7)

Mekke için de aynı sonuca varır:

Mekkeli erkeklerin aşiret kadınlarıyla evlenme anlaşmaları yapması olasıdır; fakat bunlar ya geçici evliliklerdir ya da kadın aşiretinde kalır. Medine örneğinde olduğu gibi, burada da erkeğin, aynı anda birden çok kadını alıkoyduğuna ilişkin kanıt bulunmamaktadır.(8)

Gertrude Stern burada İslam öncesi evliliklerin incelenmesinde genellikle gözden kaçan yaşamsal bir ayrıntıya dikkat çeker: Evliliğin kadın-egemen karakteri.(9) Kadın-egemenliğinden kaynaklanan çokeşlilik, erkek-egemen çokeşlilikten tümüyle farklıdır. Kadın-egemen çokeşlilik, kadının çok kocalılık hakkıyla yanyana bulunabilir.

Peygamber'in büyük dedesi Haşim böyle bir evlilik yapmıştı. Bu birlikteliğin meyvesi olan Peygaber'in dedesi Abdul Muttalib'i annesi büyüttü.(10) Mekkeli olan Haşim, Medine'ye bir yolculuk sırasında, Salama bin Amr'a evlenme teklif ederek bu birleşmeyi gerçekleştirdi. Salama ona Abdul Muttalib'i doğurdu. Haşim, çocuğu annesiyle bırakarak Mekke'ye döndü. Haşim'in ölümünden sonra erkek kardeşi, ar-

tık bir ergin olan çocuğu almak için Medine'ye gitti. Amca ve Salama arasında üç gün süren görüşmelerin ardından, çocuğun kaderini belirleyecek olan amca, çocuğa ancak annesi izin verirse onunla gelebileceğini söyler. Salama şöyle anlatılır:

"Doğuştan asil olduğu ve halkı arasında yüksek bir konumda bulunduğu için, ancak kendi kendisinin efendisi olacağı ve istemezse kocasını bırakabileceği koşuluyla evlenirdi."(11)

Müslüman tarihçiler, cinsel yazgının tayiniyle, kadının yüksek toplumsal konumunu ilişkilendirirler.(12) Al-Bağdadi'nin kitabı, *Kitab al-Muhabbar*'ın bir bölümü, evlendikten sonra tam bir özerklik içinde olan, kocalarının yanında kendi istekleriyle kalan ve böyle davranabilmelerini, bulundukları saygıdeğer konuma *(Kadrihinna)* ve yüksek sınıfa *(Şarafuhunna)* borçlu olan kadınlara ayrılmıştır. Salama bin Amr'ın başında olduğu bir soylular listesi de ektedir. Peygamber'in yaşam öyküsünü anlatan *Sira*'nın yazarı İbn Hişam, Salama'nın davranışına geçici evlilik dışında bir neden aramaya çalışır; çünkü bu tür evliliklere *Sira*'nın yazıldığı dönemde fahişelik olarak bakılırdı.

Peygamber'in babası Abdullah da Amine bin Vahab ile geçici bir evlilik yapmıştır.

"Abdullah Abdul Muttalib, Amine bin Vahab'la evlenince, onunla üç gün kaldı. Aşiretinin yanında kalan bir kadınla evlenen adam töreye uymak zorundaydı."(13)

Amine doğal olarak kendi yakınlarıyla kaldı. Abdullah bir Mekke yolculuğu sırasında öldüğü zaman, Amine Peygamber'e yedi aylık hamileydi. Çocuk annesi ölene dek onunla kaldı. Peygamber annesini kaybettiği sıralar altı yaşında idi. Ancak annesinin ölümünden sonra babasının akrabaları onun bakımını üstlendiler.(14)

Kadınların kocalarından bağımsız olmaları ve kendi kaderlerindeki belirleyicilikleri, ancak halkları tarafından desteklendikleri durum-

larda mümkündü. Bu bağımsızlık, Muhammed döneminde gitgide yayılan ataerkil eğilimlere karşın varlığını sürdürdü. O dönemde kölelik ya da satın alma yoluyla yapılan evlilikler yavaş yavaş yerleşmekteydi.(15)

Kölelik veya satın alma yoluyla gerçekleşen evlilikler erkeğe özgü bir çokeşlilik yapısına işaret eder. Bu, Peygamber döneminde ortaya çıkan yeni bir fikirdi ve alışılmadık bir uygulama olduğu için, bu konuda Peygamber'in yaklaşımları bile oldukça tutarsızdır. Kendisi onüç kadın aldığı halde, damadı Ali ikinci bir kadın almak istediğinde (Peygamberin kızı Fatma ünlü bir güzelliğe sahip değildi), ona şiddetle karşı çıkmıştır.

> *Ali İbn Ebu Talib'e izin vermeyeceğim ve yineliyorum ki kızımdan boşanmadıkça Ali'nin başka bir kadın almasına izin vermeyeceğim. O benim bir parçamdır ve onu yaralayan beni de yaralar.*(16)

Peygamber, bir kadın için kocasını paylaşmanın incitici olduğunun farkında gibidir. Peygamber'in siyasi destekçileri Ansarlar, çokeşliliği küçültücü buldukları için, kızları Leyla bin Katim'in Peygamber'e varmasına engel olmuşlardır.(17) Leyla'nın çok gururlu olduğunu ve kıskanıp Peygamber'in evinde huzursuzluk çıkaracağını, sonuçta da onun dostlarıyla arasının açılacağını ileri sürmüşlerdi. Üçüncü örnek, Peygamber'in karısı Reyhana'yı, çok kıskanç olduğu ve ortaklarıyla onu paylaşmaya katlanamadığı gerekçesiyle boşamasıdır. Reyhana kendine hakim olmayı başarınca onunla yeniden evlenir.(18) Çokeşliliğe karşı en büyük başkaldırı Peygamber'in büyük torunu Amine'den gelmiştir. Evleneceği zaman tüm denetimi elinde tutmakta ısrarlı davrandı ve Zeyd bin Ömer'le evlenmeden önce şu koşulları ileri sürdü: Başka bir kadına el sürmeyecek. Kendi parasını harcamasını engellemeyecek ve aldığı kararlara karşı çıkmayacak. Tersi durumlarda kocasını terkedebilecekti.(19)

Kadınların İslamiyet'e Direnişi

Amine, kadınların Peygamber gelmeden önce çok daha mutlu oldu-

ğunu itiraf eder. Ona, kendisi bu kadar neşeli olduğu halde kızkardeşi Fatma'nın niye böyle asık suratlı olduğu sorulduğunda gülerek şöyle demişti: *'Çünkü o -Fatima, Peygamberin kızı- Müslüman büyükannesinin adını taşıyor; bense İslam gelmeden önce ölen dinsiz büyük-büyükannemin adını taşıyorum'*(20).

Bu fikir bazı şiddetli ve kanlı olaylar tarafından, örneğin ünlü Hadramut Fahişeleri olayı ya da erken Müslüman kadınların, cinsel ilişkileri başlatma ve bitirmede hareket serbestisi kazanmak için daha barışçıl direniş eylemlerinde bulunduğu olaylar tarafından da doğrulanır.

Peygamber'in 632 Haziranı'nda ölümünün ardından, Arabistan yarımadasını yaygın bir din karşıtlığı hareketi sardı ve aşiretler, ilk halife Ebu Bekir'e vergi ödemeyi reddettiler.(21) Hareket sert önlemlerle bastırıldı; İslam ile karşıtları arasında bir yıl süren çatışmalar, sonunda İslam'ın zaferiyle noktalandı. Bu dinsizlik hareketlerinden biri de Peygamber'in ölümünü eğlenti düzenleyerek kutlayan bir grup kadın tarafından başlatılmıştır. Olay, İbn Habib al-Bağdadi'nin *Kitab al-Muhabbar*'ında şöyle anlatılmaktadır:(22)

> *"Hadramut'ta, Kinda ve Hadramut'tan gelen ve Allah'ın elçisinin ölmesini isteyen altı kadın vardı. Ölüm haberini alınca ellerine kına yakıp, tef çaldılar. Yirmi küsur Hadramut fahişesi de onlara katıldı ve birlikte çalıp söylemeye başladılar."*(23)

Halife olayla ilgili iki mektup aldı. Mektuplar, bu kafir kadınların cezalandırılmasını isteyen iki erkekten geliyordu. Bunun üzerine halife, Kinda valisine misilleme emri veren şu satırları yazdı:

> *"Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla.*
> *Ebu Bekir'den Al-Muhacir ibn Ebi Ümeyye'ye.*
> *Aşiretleri dinden döndüğü halde dinine sadık kalan iki Allah kulu (ki adil olanları Allah ödüllendirecek ve diğerlerini günahkarların kaderiyle lanetleyecektir) bana başvurarak, Yemen halkından bazı kadınların Allah elçisi-*

nin ölümünü dilediklerini ve bunlara Hadramut'lu fahişelerin ve Kinda'lı şarkıcı kızların katıldığını, ellerine kına yakıp eğlendiklerini, tef çaldıklarını, böylece Allah'a ve onun elçisine karşı geldiklerini bildirdiler. Mektubum sana ulaştığında, atların ve adamlarınla birlikte bu kadınların üstüne yürü ve hepsinin bileklerini kes. Eğer onları korumaya veya seninle onlar arasına girmeye kalkan olursa, o kişiye çok büyük bir günah işlemekte olduğunu söyle; eğer pişmanlık duyarsa, pişmanlığını kabul et; eğer pişman olmazsa onunla görüşmeyi kes ve saldırıya geç. Allah hainleri korumaz. Bununla beraber sanıyorum ve hatta eminim ki, hiçbir erkek bu kadınların kötü davranışını savunmayacak ve bu kadınları tıpkı sineğin kanatlarını yolar gibi, Muhammed'in dininden söküp atma görevinden seni alıkoymayacaktır."(24)

İslamiyet'le bu bir grup kadın arasındaki gerilimi çıkar çatışması biçiminde yorumlarsak, hangi çıkarların tehlikede olduğunu incelemek zorundayız. İlk halife tartışmasız bir kimliğe sahipken, bu kadınların kimler olduğu bilinmemektedir. Müslüman belgeler, onları fahişelikle suçlar. Fakat bu tuhaf bir fahişeliktir. Müslüman tarihçi al-Bağdadi bu kadınlardan onikisi hakkında bilgi verir: Aralarında iki büyükanne, bir anne, yedi gençkız vardı; onikiden üçü aşiret üyesiydi ve dört kadın da Yemen'e krallar veren Kinda kraliyet aşiretinin mensubuydu.(25) Müslüman valinin kuvvetlerine direnen bazı erkekler de aynı aşirettendiler. Yaşlı analar, genç kızlar, soylu kadınlar, soylu evlerin sakinleri olan bu kadınların fahişelikle ne gibi bir ilgileri bulunabilir? Ve niçin Güney Arabistan'ın uzak köylerinde çalınan tef, güçlü Müslüman askeri düzenini bu kadar ürkütmüştür?

A. F. L. Beeston, kadınlarla İslamiyet arasındaki çelişkiyi, eski din ile yenisi arasındaki çatışmanın bir simgesi gibi görür.(26) Dinsel fahişeliğin uygulandığı eski tapınakların putperest rahibeleri olan bu muhaliflerin, yeni din yüzünden konumlarından olduğunu düşünür.

Kitap iki noktayı aydınlığa kavuşturur. Bir; kadınlar kendi konumları tehlikeye düştüğü için İslamiyet'e karşı çıktılar. Bu konum, her ne olursa olsun, İslamiyet'in onlara sunduğundan daha avantajlıy-

dı. İki; bu kadınlarla İslamiyet arasındaki çatışma, cinsel temelliydi. Halifenin kendi muhaliflerini fahişe diye nitelemesi, kendileri ne olursa olsun, yaptıklarının orospuluk olarak kabul edilmesi, İslamiyet'in öncenin uygulamalarını kınadığının bir göstergesidir. Hadramut Fahişeleri olayı, İslam'ın, cahiliye dönemi Arabistan'ında varolan cinsel uygulamalara karşı duruşudur.

Müslümanlık Öncesinde Anaerkil Eğilimler

Robertson Smith, altı ve yedinci yüzyılların Arap akrabalık tarihinde bir geçiş aşaması olduğuna işaret eder. İslamiyet'in ortaya çıktığı dönemde, iki eğilime bağlı olarak, cinsel birleşmeler çeşitlilik arzetmekteydi: Smith'in ***sadıka*** evliliği(27) adını verdiği anaerkil eğilim ve ***ba'al*** ya da topluluk evliliği adını taktığı ataerkil eğilim.(28) Peygamber zamanına dek(29), yanyana yaşayan bu iki sistem, çap bakımından birbirinin karşıtıydı. Sadece bağlı oldukları akrabalık yasalarıyla değil, kadınların konumu dolayısıyla belirlenen toplumsal ilişkiler ağında da birbirlerinden temel farklarla ayrılırlardı.(30) Bu iki sistem arasındaki farklar şöyle özetlenebilir.

	Anaerkil Eğilim	Ataerkil Eğilim
Akrabalık Kuralı	Çocuk anasının sülalesine aittir.	Çocuk babasının sülalesine aittir.
Babalık Kuralı	Biyolojik babalık önemsizdir döl sahibinin evladı üstünde hiç-bir hakkı yoktur.	Biyolojik babalık önemlidir; çünkü döl sahibi aynı zamanda toplumsal babadır.
Kadının Cinsel Özgürlüğü	Geniş; kadının iffeti toplumsal	Sınırlı; çocuğun yasallığı için

	olarak işlevsiz.	kadının iffeti ön koşuldur.
Kadının Konumu	Korunma ve yiyecek için aşiretine bağımlı.	Korunma ve yiyecek için kocasına bağımlı
Evliliğin KurulduğuYer	Kadın-egemen	Erkek-egemen

Sadıka evliliği, *(sadık: dost, sadıka: kadın dost)* doğan çocuğun kadının aşiretinde kaldığı bir birleşmedir. Kadınla erkeğin anlaşarak başlattığı bu birliktelik, kadının evinde gerçekleşir ve kadının kocasını bırakma hakkı saklıdır. *Ba'al* türü birliktelikte, çocuk babanındır. Koca hem babadır, hem de kadının *ba'al*'i, yani sahibidir.

> *"Bu tür evlilikte kocasını izleyen kadın, onun kanından olan çocuklar doğurur; kendini yönetme hakkını yitirir. Kocası onun üzerinde mutlak hakimdir ve boşama hakkı yalnızca kocaya aittir.*(31)

Robertson Smith, İslamiyet'in, anaerkil birleşmeleri *zina* olarak görüp, erkek-egemen bir evlilik kurumunu destekleyerek, anaerkillikten ataerkilliğe geçişi hızlandırdığını düşünmektedir.

> *"Elbette bir istisna olmayan Mekke'de de Arap usulü ba'al evliliği, köle etme ya da satın alma yoluyla gerçekleşirdi. Kocanın evlilik hakları, ona karısı üstünde mutlak egemenlik kurdururken, kadının elden çıkarılması kararı efendisinin keyfiyetindeydi. Tüm bunlar, İslamiyet için de geçerli olup; şeriat kuramına göre evlilik, kocanın babaya ödediği bedel karşılığında, kadının sahipliğini satın aldığı ve koca haklarının devredilemez olduğu bir alışveriştir. Ve böylece İslamiyet, eski yasanın en gaddar özelliklerini yumuşatmış görünse de, temelinde eski hakimiyet ilişkisi yatan bir evlilik sistemini kalıba dökerek, dişi cinse kalıcı bir itaat damgası vurmuştur."*(32)

Sadıka evliliği, kadının evine, yani kocasını ağırladığı çadıra kesin egemen oluşuyla simgelenen cinsel bakımdan özgür bir birlikteliktir.

> *"Cahiliye döneminin kadınları ya da bunlardan bazıları, kocalarını bırakma hakkına sahipti ve bu şu biçimde gerçekleşirdi: Birlikte yaşadıkları çadırın girişi, sözgelimi doğuya dönükse, kocasını bırakmak isteyen kadın girişi batıya alır, bunu gören koca bırakıldığını anlardı."*(33)

Bu tür bir evliliğin kadın-egemen olduğu açıktır; çünkü kadın bağlı olduğu aşiretiyle kalırdı. Bu terketme usulü, simgesel olarak, *'Kadın, kocasıyla arasına perde çekti'* sözleriyle dile getirilirdi. Muhammed ibn Beşir'in karısı da onunla arasına bir perde çekip gözden kayboldu.(34)

İslam-öncesi cinsel uygulamalar, en iyi Müslüman gelenekçi Buhari tarafından tanımlanmıştır:

> *İbn Şihab, İbn Zübeyr'in Peygamber karısı Ayşe'den alıp kendisine aktardığı bilgiye dayanarak, Ayşe'nin cahiliye dönemi evliliklerini dört bölümde topladığını söyler:*
> *1. Erkeğin, vasisi olduğu kadını veya kızını, başka bir erkeğe, mehir parası karşılığında nişanlayıp evlendirmesi ki, bugün olan budur.*
> *2. Bir diğer evlilik türünde, koca adetten temizlenen karısını herhangi bir erkeğe gönderip onunla sevişmesini ister ve o erkekten hamile kaldığı anlaşılana dek karısına el sürmez. Kadının hamile olduğu ortaya çıkınca, isterse onunla ilişkide bulunabilir. Böyle davranmasının nedeni erkeğin çocuk sahibi olmayı istemesidir. Bu tür evlilikler Nikah al-İstibda adıyla anılır.*
> *3. Aynı kadınla, on erkekten azının cinsel ilişkide bulunduğu evlilik türüdür. Eğer kadın hamile kalır da doğurduğu çocuğu bu erkeklerden birine gönderirse, hiçbiri çocuğu geri çeviremezdi. Kadın onları biraraya toplayıp: 'Sizler yaptıklarınızın sonucunu bilirsiniz. Ben bir çocuk doğurdum ve (içlerinden birine dönerek) o senin çocuğundur', derdi. Çocuğun kendisine ait olduğu söylenen erkek, çocuğu reddedemezdi.*
> *4. Burada ise bir kadın ve onun koynuna giren birçok erkek sözkonusuydu. Bu kadınlar baghaya, yani jahişeydiler. Kapılarına bayrak asarlar, kim*

isterse buyur ederlerdi. Kadın hamile kalıp doğurursa, topluca bir fizyonomiste gidip çocuğun en çok benzediği adamı saptar ve onu baba ilan ederlerdi. Bu duruma itiraz etmek mümkün olmazdı. Doğruyu vazeden Muhammed, bugün görülen evlilik dışında, tüm bu cahiliye dönemi evliliklerini yürürlükten kaldırdı.(35)

Buhari'nin tanımından çıkan tabloda, çok çeşitli evlilik ve cinsel birleşme biçimleri yanyanadır. Bu dört evlilikten üçünde biyolojik babalık önemsiz olduğu için, kadının iffeti gibi bir kavram da sözkonusu edilemez.(2,3,4) İkisiyse çok kocalı evliliklerdir.(3,4)

Buhari'nin başka bir yerde bahsettiği, diğer bir evlilik türü, *mut'a*, yani geçici, zevk evliliğidir.

"Kadınla erkek birlikte yaşamakta anlaşırlarsa, üç günlük bir evlilik yapar ve bu süreyi isterlerse uzatır, istemezlerse ayrılırlardı."(36)

Tarmidi bu tür ilişkinin pratik yönüne değinir.

Erken-İslamiyet döneminde, hiçkimseyi tanımadığı bir kente gelen adam, kalacağı süreye göre değişen bir ücret karşılığında bir kadınla evlenir, kadın onun eşyalarına göz kulak olur ve ona bakardı. Yasaklayıcı adet inene kadar bu böyle sürüp gitti.(37)

Başka bir gelenekçi olan İmam Müslim, mut'anın hedefini şöyle tanımlar.

"Mut'a geçici bir evlilikti. Adam kadına, 'Belli bir para karşılığı, bir süre için seninle kalacağım' derdi. Buna mut'a (zevk) adı verilirdi. Çünkü, burada üreme ve diğer evlilik beklentilerinden değil, cinsel zevkten hareket edilirdi. Kitap ve sünnet mut'ayı kanun dışı bıraktı."(38)

Erken İslami döneme ait bu uygulama, Şii tarikatına mensup müslümanlarca halen sürdürülmektedir.(39)

Geleneksel Müslüman evliliğiyle karşılaştırıldığında *mut'a*, İslamiyet'in cinsellik ülküsündeki iki temel kuralı çiğnemektedir. Öncelikle *mut'a*'nın geçici ve kişisel yapısı, evliliğin başlatılması ve sona erdirilmesinde kadına erkeğin sahip olduğu özgürlüğü aynen tanır. İslami evlilik, bu hakları erkeğe saklamış, kadının rızasını vasisine tabi kılmıştır. Dahası bu uygulama, biyolojik döl sahibinin toplumsal baba olma gerekliliğini dayatan temel İslami babalık yasasıyla çelişmektedir. Robertson Smith için,

> *"Mut'a kısaca, anadan hısımlık yasasına uyan evlilik türünün son kalıntısıdır ve İslamiyet, 'orospuluğun kızkardeşi' ilan ettiği mut'ayı yasaklar. Yasağın nedeni, erkeğe yasal haklardan (örn., miras hakkı) yararlanan bir çocuk edinme şansını vermemesidir."(40)*

Kadın cinsel haklarının İslamiyet öncesi kültürdeki görüntüsü, kadın cinselliğinin yasalılık kavramına bağlı olmadığını gözler önüne sermektedir. Çocuklar annenin aşiretine dahildi. Kadının birden çok erkekle aynı anda veya ardı ardına ilişkiye girme ya da ilişkiyi bitirme özgürlüğü vardı. Kadın ya *mut'a* evliliğinde olduğu gibi geçici bir süre boyunca erkeğe bağlanır, ya da köyüne uğrayan göçmen kabilelerden ve ticaret kervanlarından olan birçok kocayı farklı zamanlarda ağırlardı.(41) Koca gelip geçici, belli bir sülalenin üyeleri olan kadın ve çocuk kalıcıydı.(42)

Kadın egemen geçmişin dilsel mirası Arapça'da yaşamaya devam ediyor. *Rahim* akrabalık ilişkilerinde en çok rastlanan sözcüktür. ***Batın*** (karın) sözcüğü, teknik terim olarak sülale anlamında kullanılır.(44) ***Umma*** sözcüğü, (Ümmet: Genelde topluluk,İslamiyet'ten sonra Müslüman topluluk.) köken olarak ***umm***'dan (anne) türemiştir. Salama Musa'ya göre, aynı zamanda kadının üretken aygıtı anlamında kullanılan *haya* (yaşam) sözcüğü, erkeğin payı cinsel zevkten ibaretken, kadında hayat verme yeteneğinin bulunduğu yolundaki eski Arap inanışının bir yansısıdır.(45)

İslami Evliliğin Cahiliye Toplumu Üzerindeki Etkileri

Eğer evliliği, *'toplumsal yapının yeniden düzenlenişi'* ve toplumsal yapıyı da, *'bireylerin kurumsal ilişkilerle denetlenmesi'* gibi düşünürsek, o zaman evlilik sistemine getirilen herhangi bir değişikliğin eşliğinde geniş boyutlu sosyo-ekonomik değişimlerin de geleceği çok açıktır. Akrabalık ilişkilerindeki bir değişim, eski sosyo-ekonomik yapıların yerinden olması ve yeni birimler üstünde yükselen yeni şebekelerin belirmesi demektir.

Montgomery Watt, altı ve yedinci yüzyıllar boyunca süren geçiş aşamasının sosyo-ekonomik temellerini inceler. İslam'ın aşiretler arasındaki yaygın başarısını (Muhammed 613 yılında vazetmeye başlamış, 632'de öldüğü zaman birçok aşiret İslam'a dönmüştü) aşiret sisteminin dağınık yapısından kaynaklanan huzursuzluğa bağlar. Aşiretlerin geleneksel ortak paylaşımcılığını aşındırmaya başlayan yaygın ticaret ekonomisinin yükselişinden ötürü güvensizlik ve hoşnutsuzluk gitgide artmaktaydı. Yeni ticari ittifaklar tarafından kışkırtılan tüccarlar, geleneksel aşiret üyeleriyle çatışma halindeydiler(49) Mekke gibi, büyümekte olan kentsel yerleşim bölgelerinde gözlenen eski-yeni çatışması oldukça şiddetliydi. Geleneksel ittifaklara yönelik saldırılar, aşiretin en zayıf üyelerine ekonomik güvencesizlik getiriyor, onları içe kapanmaya zorluyordu. Topluluk mallarının mülkiyetini yönetmesi beklenen sorumlu üyeler ise bireysel çıkarlarının peşine düşmüşler, zayıfı kollamayı adeta unutmuşlardı.(50) Eski dayanışma ağının dağılmasından en çok etkilenenler, miras yoluyla (51) kurumsal olarak mal sahibi olamayan kadın ve çocuklar oldu. Miras, çarpışmalara katılıp yağmadan pay alan sağlıklı, yetişkin erkeklerin ayrıcalığıydı.

Fakat kadınların miras hakkı olmaması, kimi Müslüman yazarların sandığı gibi mal edinememeleri anlamına gelmezdi.(52) Kadınların korunması ve refahı, bir aşiretin saygınlığının özü ve onurunun simgesiydi.(53) Birçok İslami kurumun, aşiret komünalizminin dağılmasıyla su yüzüne çıkan yeni gereksinmelere cevap verdiği, böylesi bir dağı-

nıklıktan kaynaklanan güvensizliği yoketiği ileri sürülegelir. Örneğin, çokeşlilik bu kurumlardan birisi olarak gösterilir.(54) Boşanmış, dul ya da evlenmemiş yetim kadınların kaderiyle ilgilenen Peygamber, kimsesiz kadının erkek akrabası tarafından değil, kocası tarafından korumaya alındığı bir tür sorumluluk sistemi yaratmayı düşündü. Çokeşliliğin, birçok Müslüman erkeğin ölümüne yol açan Uhud bozgunundan sonra kurumlaştırılması, bu kuramı doğrulamaktadır.(55)

Dahası Peygamber aşiret dayanışmasının yıkılmasının ardından çaresiz kalan kadınları yeni dayanışma birimlerinde toplayarak, onların, İslamca zina olan geçici cinsel ilişkilere sığınmasını önlemiş olacaktı. İşte İslamiyet'in dehası burada saklıdır. Aslında birbiriyle çelişen dayanışmacı ve kendine yeter eğilimleri birleştirerek, bunları Arabistan'da o zamana dek bilinen en bağlı toplum düzeninde eritme başarısını gösteren İslami kurumlar takdire değer bulunmalıdır. Komünal eğilim, *Pax İslamica* (İslami kurtuluş) savaşımına kaydırılmış, kendine yeter eğilimler ise yeni ittifaklara ve mülkiyetin el değiştirmesiyle kadının cinsel özgürlüğünün sıkı denetim altına alınmasını sağlayan yeni usullerin yuvası 'aile kurumunda' ifadesini bulmuştur.

Watt, *ümmet*'in birçok önermesiyle aşirete benzediğini öne sürer. *Ümmet* içindeki sorumluluk sistemi, kısas kanunu ve kan davası gibi aşiret ilkelerinin çok benzeridir. *'Ümmetin askeri saygınlığı adına, bir Müslüman öcünü almadan asla ölmemelidir.'*(56)

Tek farkla ki *ümmet*, aşiretler arası husumetten kaynaklanan kabile kavgacılığını yeni bir amaca, kutsal savaşa yöneltti.(57) Eski aşiret ittifakı yerini, ondan hem biçim hem içerik bakımından tümüyle farklı olan bir ittifaka bıraktı. Bu yeni biçimin adı *ümmet*'ti ve burada temel birim olan kabilenin yerini birey doldurdu. Artık bireyler arasındaki bağ akrabalık değil; çok daha soyut bir kavram olan dini inanç birliğiydi.

Birkaç onyıldan daha kısa bir sürede, büyümekte olan Arap ticaret yolları ve merkezleri için engel oluşturan putperest eğilimli göçer kabileler, Allah iradesine koşulsuz teslimiyeti gerektiren *ümmet*'e boyun eğdirilmişlerdi. Sonuç olarak, kabilelerin yağma arayışı, iç saldırılar-

dan ortak düşmana çevrilmiş, kutsal savaş için yönlendirilmişti. Zengin Bizans ve Pers İmparatorlukları henüz İslam'ın ismini bile duymamışken, Araplar'ın eline geçtiler. (İran hicretten yirmi yıl sonra, 642'de fethedildi; Konstantinopol ise ilk kez 670'te kuşatıldı.)

Aşiret döğüşkenliğinin Müslüman toplumu hizmetinde kullanılmasına koşut olarak, kendine-yeter eğilimler de, aynı şekilde aile yapısı içinde eritiliyordu. Bu yönlendirici mekanizmalardan birisi, müminlerin bencilliğinin dışavurulmasma izin veren babalık ve meşruiyet kavramlarıdır.

> *"Gitgide ataerkilleşen bir toplumda, her erkeğin kendi çocuklarıyla özel olarak ilgilenmesi ve mallarının varisi olmalarını istemesi doğaldı. Kadın-egemen bir ailede ise bir adamın mülkiyeti, kızkardeşinin oğluna geçerdi."*(58)

Erkeğin mallarını oğullarına devretmesi için önce oğula sahip olması gerekir. Öncenin sistemlerinde, biyolojik babalığa önem verilmez, kadınların cinsel davranış örneklerine bağlı olarak kimin kimden olduğu bilinmezdi. İslamiyet bu engeli iki biçimde aşmıştır. Öncelikle, *zina* ilan ederek geçmişin cinsel uygulamalarını yürürlükten kaldırdı ve *idda* kurumuyla babalık üzerinde sıkı denetim kurdu. *İdda*, biyolojik babalığa karşı İslam öncesi kayıtsızlığının ve erkekler için *idda* öngörülmediğine göre, kadın cinsel haklarına getirilen İslami kısıtlamanın en iyi kanıtıdır.

İdda kurumu, kadının işbirliği olmaksızın, babalığın belirlenmesi zor olduğundan, kadını bu güçten yoksun etme saplantısının bir belirtisidir. Allah her ne kadar kadından bağlılık andı içmesini istiyorsa da, onun işbirliğine gereksinim duymaz. İkinci surenin 228. ayetinde şöyle yazar:

> ***Onlar için, Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemek caiz değildir; tabii onlar inananlardan olurlarsa...***

Kadınları hedef alan kesin buyruklara rağmen, bekleme süresiyle Allah'ın kadınları denetleme kararı vermesi, onlardan ilahi emre uymalarını ummadığını gösterir. Kadınların zora koşulmadan işbirliği yapmayacakları beklentisi, Allah'ın niçin erkeklere kadını denetleme görevini verdiğini açıklar. Erkek kadının cinsel ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz; Müslüman düzenin polisi olarak, kadın akrabalarının terbiye ve gözetiminden de sorumludur.

Watt, toplumdan ayrı bir polis gücünün Araplarca tanınmadığına dikkat çeker.(59) Birey, katı bir onur yasasının itkisiyle, komünal hedefe yönelik toplumsal ölçülerle içiçe geçmiş edimlerde bulunur. İslamiyet'te işlemekte olan mekanizma aynıdır; şu farkla ki, erkeğin yükü daha ağırdır. *Ümmet* ona efendisi, dolayısıyla da sorumlusu olacağı kişisel bir alan bahşeder: *'Erkek ailesinin koruyucusu ve mesulüdür...'*(60)

Sonuç

Peygamber'in yarattığı toplumsal düzen, yani tektanrılı erkek egemen devlet, ancak aşiretlerin ve aşiret ittifaklarının *ümmet*'e dönüşmesiyle varolabilirdi. Peygamber, kabileden çok daha uygun bir toplumsallaştırma birimi olan aile kurumunu keşfetti. *Ümmet*'in ortaya çıkması için sıkı denetlenen ataerkil ailenin gerekli olduğunu gördü.

Peygamber'in dinsel bakış açısı, kişisel deneyimleri, karşı çıktığı toplum yapısı, İslami toplum biçiminin yerleşmesine katkıda bulundu. Müslüman toplum yapısının ardındaki varsayımlar -erkek egemenliği, fitne korkusu, cinsel tatmin gereksinimi, erkeğin Allah sevgisi- ondört yüzyıldır Müslüman ülkelerde kadın-erkek ilişkilerini belirleyen özel yasaları meydana getirdi.

Bugün, herşeye rağmen çağdaşlaşmayla birlikte, sadece ekonomik yapılarda değil, toplumsal ilişkilerde de temel değişimler olmaktadır ve bu değişimler toplumsal bir düzen olan İslamiyet'in özsel ilkelerine meydan okumaktalar.

Diğer yönlerinin yanısıra, çağdaşlaşmanın sarıp sarmalayan yönü-

nü dikkate alırsak, Arap-Müslüman ülke ekonomilerinin dünya pazarıyla bütünleşme sürecine eşlik edecek olan dağınıklık, ayaklanmalar, çatışma ve çelişkilere karşın, bu bütünleşmeden en fazla etkilenecek alanlardan birisinin ev yaşamı, aile içi ilişkiler ve özellikle de cinsler arası ilişkiler dinamiği olduğunu söyleyebiliriz.

Arap-Müslüman ekonomileri dünya pazarıyla bütünleşmede oldukça uzun yol katettiler. Samir Amin, *Günümüz Arap Ekonomisi* adlı eserinde, Arap dünyasının Üçüncü Dünya'da çok özel bir yer işgal ettiğini ve çağdaş dünya sistemine en iyi uyum sağlamış bir üçüncü dünya bölgesi olduğunu göstermektedir.(61) Bu ekonomik bütünleşmeye düşünsel bütünleşmenin de eşlik etmekte olduğu kanısı, yaygın olmasa da kabul görmektedir. Bir Arap erkeği, Fransa, İsveç ya da Amerikan fabrikalarında üretilen bir araba satın alıyor ve parasını ödediği bu arabayı özel malı olarak görüyor. Aynı adamın, simgesel sermayenin ithaline yaklaşımı çok daha belirsizdir. Bugün Arap dünyasındaki çatışmalar, Batı'nm simgesel sermayesine dönük bu tutumla; özellikle siyasi, toplumsal veya ekonomik olsun tüm güncel tartışmaları biçimleyen otantiklik kavgasıyla ilgilidir.

Batı simgesel sermayesinin ithal edildiği en belirgin alanlardan biri, toplumsal ilişkiler alanıdır. İnsan hakları, medeni kanun ve ilişki modellerinin yapısı gibi liberal kavramlar bu alana girerler. Siyasi parti, ticaret birliği, parlamento gibi kavramlarsa, öncenin sömürgeci Avrupa ülkelerinin bir zamanlar sömürgeleri olan Arap toplumlarına ihraç ettikleri ideolojik mallardır. Aslında Arap milliyetçi hareketi, şiddetli bir Batı-karşıtlığı düşüncesinde ithal fikirlerin yer aldığı, yabancı korkusu kaynaklı bir mücadele ortamında tuhaf bir Truva atını andırır.

NOTLAR

(1) Salah Ahmed al-Ali, *Muhadarat fi'l-Tarık al-Arab*, Bağdad,1960, cilt1, s.136.

(2) Ibid., s.141.

(3) Ibn Saad, *al-Tabakat*, Beyrut 1958, cilt 8.

(4) G. Stern, *Marriage in Early Islam*, Londra, 1939.

(5) İbid., s.73.

(7) Ibid., s.62.

(8) Ibid., s.66.

(9) Al-Bağdadi, *al-Muhabbar*, Beyrut, ss.310. Arap erkekleri erkek egemenliğine karşı gibi görünüyorlardı.

(10) İbn Hişam baskısı,*Sirat al-Nabi*, yazar: İbn İshak, Kahire 1963, cilt I, s.89. Bkz., İbn Saad, *al-Tabakat*, cilt I, s.89.

(11) İbn Hişam, *Sirat*, s.89.

(12) Al-Bağdadi, *al-Muhabbar*, s.398.

(13) İbn Saad, *al-Tabakat*, cilt 8, s.85.

(14) Ibid., s.100-118.

(15) Peygamberin torunu Sakine Bin al-Hüseyin birçok kez evlenip, hoşuna gitmeyen kocalarını boşadı. Bkz., Al-Bağdadi, *al-Muhabbar*, s.438.

(16) Al-Buhari, *al-Sahih*, s.453, K:67, B:109.

(17) Ibn Saad, *al-Tabakat*, s.337.

(18) Ibid., s.130.

(19) Ebu al-Farac-al-İsfahani, *Kitab al-Aghani*, Beyrut 1909, cilt XVI, s.102.

(20) Ibid., s. 93.

(21) Sir John Glubb, *A Short History of the Arab Peoples* (Arap Halklarının Kısa Tarihi), New York 1970, s.43.

(22) Al-Bağdadi, Haydarabad1942.

(23) A. F. L. Beeston'ın kendi makalesi *'The So-Called Harlots of Hadramaut* (Şu Hadramut Orospuları)'nda yaptığı çeviri, *Oriens* V, 1952, s.16.

(24) Ibid., s.18.

(25) Ibid., s.20.

(26) Ibid.

(27) W. Robertson Smith, Kinship and Marriage in Early Arabia (Erken Arabistan'da Akrabalık ve Evlenme), Boston 1903, s.94.

(28) Ibid., s.92.

(29) Ibid., s.156.

(30) Ibid., s.172.

(31) Ibid., s.92.

(32) Ibid., s.121.

(33) Al-İsfahani, *al-Aghani*, 27'de geçen yapıtın yazarının çevirisi, s.80.

(34) Al-İsfahani, *al-Aghani*, cilt16, s.80.

(35) Al-Buhari, *al-Sahih*, s.428, K:67, B:36. M. Watt çevirisi, s. 378-9.

(36) Ibid., s.423, K:67, B:31.

(37) Al-Tarmidi, *Sunan al-Tarmidi*, s.395, B:27, H:1130.

(38) Müslim, *al-Cami'al-Sahih*, ss.130-1.

(39) Müslüman dünyası iki kampa bölünmüştür: Sünniler ve Şiiler. Sünniler Kuran'a ek kabul edilen ve neredeyse Kuran kadar yetkin olan gelenekleri, yani sünneti izlerler. Şiiler ise Muhammed'in müridi, kuzeni ve damadı olan Ali'nin taraftarıdırlar. Sünnetin yetkinliğini reddeder ve ümmetin liderliğinin Ali'ye ve oğullarına (Peygamberin kızı Fatma'nın oğulları) geçtiğine inanırlar. İlk üç halifeyi zorba kabul ederler. Hindistan ve İran'da çoğunluktadırlar. Fakat müslüman dünyasının diğer bölgelerinde de etkileri hissedilmektedir.

(40) W. R. Smith, *Kinship in Early Arabia*, s.85.

(41) Ibid., s.94.

(42) Temel aile biriminin ne olduğuyla ilgili (Ana-baba-çocuk üçlüsü mü, ana-çocuk ikilisi mi) çekişme için R. Briffault ve B. Malinowski arasındaki konuşmaya bakınız: *Marriage, Past and Present* (Geçmişte ve Günümüzde Evlilik), Boston 1956.

Bölüm III: *'What is a Family?* (Aile Nedir?)' Bu çekişmenin alaycı bir derlemesi de Robin Fox'un *Kinship and Marriage* (Akrabalık ve Evlilik) adlı eseridir. New York 1967, bölüm 1: *Kinship, Family and Descent* (Akrabalık, Aile ve Soy).

(43) W. R. Smith, *Kinship in Early Arabia*, s.177.

(44) İbid., s.38.

(45) Salama Musa, *Kad. Erk. Oy. Değ.*, s.20.

(46) W. R. Smith, *Kin. in Earl. Ar.*, II, IV ve V. bölümler.

(47) A. R. Radcliffe-Brown and Daryll Forde, *African Systems of Kinship and Marriage* (Afrika Evlilik ve Akrabalık Sistemi), Londra 1950, s.43.

(48) M. Watt, *Muhammad at Medina*; and *Muhammad at Mecca*, Londra 1953.

(49) M. Watt, *Muhammad at Medina*, s.290.

(50) Ibid., s.261.

(51) Ibid., s.290 ve s.388.

(52) Bu sav hem gelenekçiler, hem de yenilikçiler tarafından kullanılan bir klişedir. Kasım Amin, İslamın kadınları yerleştirdiği konumu savunurken bu sava yüklenir. Bu klişe, Al-Mehdi al-Hacavi'nin kitabı, *al-Mar'a bayna al-Şaria val-Kanun*'unda belirgin bir biçimde kullanılır. Kazablanka, trsz.

(53) Edouard Fares, *L'honneur chez les arabes avant l'Islam: Etude de Sociologie* (İslam öncesi Arapların onur kavramı: Sosyolojik İnceleme), Paris 1932, s.79.

(54) M. Watt, *M. at Medina*, s.276.

(55) M. M. Pickthall, *The Meaning of the Glorious Koran*, giriş, s.79.

(56) M. Watt, *M. at Medina*, s.265.

(57) Ibid., s.145.

(58) Ibid., s. 273.

(59) Ibid., s. 271.

(60) Al-Buhari, *al-Sahih*, s.440, K:67, B:81; ayrıca s.447, K:67, B:90.

(61) Samir Amin, *L'Economie arabe contemporaine* (Çağdaş Arap Ekonomisi), Paris 1980, s.16.

Bölüm II

Modernliğin Kadın Erkek Dinamikleri Üzerindeki Anomik Etkileri

4- Modern Durum: Fas Verileri

Gazali'nin Müslüman evliliği hakkındaki fikirlerine dayanan geleneksel Müslüman kadın cinselliğinin kuramsal modelini kısaca özetledim. Şimdi ise onun Müslüman ailesi tanımını, bu ailede görülen tarihsel değişimleri değerlendirmek için değil, çizdiği ideal aile tipiyle karşılaştırarak bugünkü durumu anlamak için kullanacağım. Modern ka-

dın-erkek dinamiklerine yön veren eğilimleri saptamak için, topladığım verilerden çıkarsanan Fas gerçekliğiyle Gazali'nin ideal ailesini kıyaslayacağım.

Fas verilerimi 1971 yazında topladım. Başta gelen hedefim kadın-erkek ilişkilerinde oluşan değişiklikleri keşfetmenin yolunu bulmaktı. Rastgele elli kişiye, (yaklaşık yarısı erkek, yarısı kadındı) *'Son onyıllarda, aile ve kadının durumunda meydana gelen en belirgin değişiklik sizce nedir?'* diye sordum.

Görüştüğüm hemen herkes, şu veya bu şekilde, cinsel ayrımcılığın ortadan kalktığı noktasında birleşti. *"Kadınlar korunurlardı"*, *"Kadınlar her yere gitmezdi"*, *"Kadınlar evde otururlardı"*, *"Eskiden daha fazla düzen vardı"*, *"Kadınlar sıkı denetim altındaydılar"* gibi farklı ifadelerle karşılaştım. Fakat dipte yatan düşünce hep aynıydı. Bu yüzden dikkatimi, kadın-erkek dinamiklerinin en çarpıcı boyutuna, cinslerin mekan kullanımına yönelttim.

Bir kısmı geleneksel ve modern aile yaşamını (kadının ev dışında bir işe sahip olup dış dünyaya özgürce katıldığı aile yaşamı), diğer kısmı ise cinsel etkileşime bağlı olarak günümüz Fas toplumunun gerilimlerini tanımlayan iki ayrı veri tabanı kullandım. İlk kısım verileri toplamak için kadınlarla uzun görüşmeler yaptım. İkinci kısım veriler içinse, hergün Fas TV'sinin dini danışma servisine dertli vatandaşlardan gelen yüzlerce mektuptan ödünç alabildiğim 402 tanesini kullandım.

Araştırmamın kuramsal niteliği ve araştırdığım konunun alanından ötürü (cinsel ayrımın ortadan kalkması), gözlem sahamı elden geldiğince daraltmaya özen gösterdim. Fas nüfusunun sayıca az bir bölümünü oluşturan kentli küçük burjuvazi ile ilgili verileri seçtim. Oranının düşüklüğüne karşın, diğer Arap-Müslüman toplumlarda önemli bir siyasi güce sahip olan bu grubun aynı gücü Fas'ta da sergileyeceğini düşünüyorum.

Araştırmama uygun düşen farklı kategorilerden kadınlarla (geleneksel ve modern), herbiri yirmi-otuz dakika süren görüşmeler yaptım. Daha sonra bu kadınların bir kısmıyla,1971 yazı boyunca, herbiri

iki-altı saat arası süren ve duruma göre (gürültü düzeyi, ruhsal durum, küçük çocukların bakımı, vb.) iki ila altı seanslık söyleşiler gerçekleştirdim. Modern ya da geleneksel diye ikiye ayırdığımız kategoriler yaş, eğitim, meslek gibi konulardaki farklılıkları kapsamaktadır. Aşağıda yer alan 1 ve 2 no'lu tablolarda, söyleşi yaptığım ondört kadının medeni durumu ve yaşları gözönüne alınarak geleneksel ve modern kadınlar arasındaki farklar sıralanmış; geleneksel kadınların bakımını üstlenen erkeklerin ve modern kadınların işleri ayrıca belirtilmiştir.

Modernleşme eğilimlerini daha yakından incelemek için, geleneksel anneleri modern kızlarıyla birlikte görüşmeye aldım. Fakat bu tür bir kombinasyonu ancak dört kez gerçekleştirebildim. Bu kadınlar, tablolarda aynı büyük son harflerle belirtilmiştir. Söyleşiler, bir 'dedikodu' alışverişi havasında, dolaysız olarak yapıldı.

Okuyucunun tanımladığımız bireylere aşinalığını arttırmak için birkaç görüşmeden alıntılar yaptım. Her bölümde bu söyleşilerden edindiğim izlenimleri mümkün olduğunca aktarmaya çalıştım. Örneğin, sohbetine doyum olmayan Fatiha F. ile yaptığım söyleşi, onun durumunda en özgün biçimine ulaşan ana-oğul-gelin ilişkisindeki çelişkileri sergilemesi bakımından *Kaynana Bölümü*'nün ana kaynağı olmuştur.

Bu görüşmeler, modern ve geleneksel kadınların yaşamları arasındaki iki temel farkı günışığına çıkartıyor. Geleneksel kadınlar, hayatları boyunca çok katı cinsel ayrımcılığa maruz kalmışlar;. modern kadınlar ise bu ayrımcılığı sadece namus kavramı çerçevesi içinde ergenlik döneminde yaşamışlar. Şu anda ise bunun etkisini çok fazla hissetmiyorlar.

Bir diğer temel fark ise, gündelik yaşantılarında en yoğun ilişkide bulundukları kişinin geleneksel kadınlar için kayınvalideleri, modern kadınlar için kocaları olmasıdır.

Bu farklılıklardan anlaşılacağı üzere, cinsel ayrımcılık kurumu ile geleneksel ailenin kocanın annesini yerleştirdiği konum arasında sıkı bir bağ vardır. Fakat danışma servisine gelen mektupların içerik analizini yapana dek bu bağlantının doğası hakkında hiçbir fikrim yoktu.

Danışma Mektupları

İncelediğim dörtyüz mektup, devletin kurup işlettiği danışma servisine gönderilen binlercesine örnek oluşturmaktadır. Eğlence programlarının yanısıra topluma dönük birçok konuyu ele alan bu yayında, örneğin, terketme gerekçesiyle boşanma ilamı verilen davalar radyodan duyurulmakta ve böylece eğitimsiz olan Faslılar bu bilgilere ulaşabilmekteler.

TABLO I

	GELENEKSEL KADIN	MODERN KADIN
EĞİTİM	Cahil	Okumuş
İŞ	Evkadını	Ev dışında çalışıyor
CİNSEL AYRIM	Çok katı	Çok gevşek
EVLİLİK	Görücü usulü	Kadın eşini kendi seçiyor
YAŞ	II.Dünya savaşından önce doğmuş	II. Dünya savaşından sonra doğmuş (Mil liyetçi etkilerle okullara kızların da alındığı dönem.)

TABLO II

GELENEKSEL KADINLAR

	Medeni Durum	Yaş	Bakımım Üstlenen	Erkeğin İşi
Halima H.	Dul	60	Oğul-	Devlet Memuru

Hayat H.	Evli	40	Koca-Devlet Memuru
Fatiha F.	Evli	45	Koca-Devlet Memuru
Kenza	Evli	50	Koca-Emekli Devlet Memuru
Tamu T.	Dul	48	Kardeş- Öğretmen
Kata	Evli	48	Koca-Elektrik Şirketinde Çalışıyor.
Salama	Dul	60	Oğul-Zirai Tekniker
Marya M.	Boşanmış	55	Oğul-Subay

MODERN KADINLAR

	Medeni Durum	Yaş	İş
Fayza F.	Evli	22	Laborant
Mona M.	Evli	26	Öğretmen
Tahra T.	Bekar	25	Tıp Öğrencisi (part-time çalışıyor ve bursu var.)
Tama	Boşanmış	30	Halkla İlişkiler Görevlisi
Lamiya	Boşanmış	30	Muhasebeci
Safiya	Bekar	25	Sekreter

Müslüman toplumundaki bireysel özgürlük dikkate alındığında, danışmanlık hizmetlerinin ne denli önem taşıdığı anlaşılır. Allah ile kul arasında ne kurumsal bir aracı, ne de ruhban sınıfı bulunur. Her aklı başında yetişkin, kendi fikir ve eylemlerinden sorumludur. Ahlaklı bir mümin olmak için, herşeyden önce buna niyet etmek, yani kendi davranışlarını ilahi yasaya göre ayarlamak durumundadır. Eğer birey ilahi yasa hakkındaki bilgisinden kuşkuluysa, bu konuda yetişmiş insanların rehberliğine başvurur. Radyodaki ücretsiz danışma programını yöneten Kadı Mulay Mustafa Alaoui, herhalde ülkenin en gözde danışmanıdır. Konularına göre mektupları ayırıp hergün ayrı bir konuya

yanıt vermeye çalışıyor.

Arap mektupları genellikle, 'Falan şehrinden bay veya bayan filanca' diye başladığı için, mektubu gönderenlerin cinsiyetini ve oturduğu yeri belirlemek mümkündür. Ayrıca mektupların çoğunda medeni hal ve yaş da belirtilmektedir. Tablo 3'te mektup sahiplerinin bir analizini bulabilirsiniz. Elyazısının okunamadığı veya eksik bilgi veren mektuplar, içerik analizinin dışında bırakıldılar.

Konularına göre sınıflandırılan mektupların çoğu ailevi sorunlarla ilgiliydi. *'Evlilik Öncesi Gerilimleri'* başlığı altında sıraladığım bazı değişken örnekler aracılığıyla içeriklerine göre mektupları sınıfladım.

Değişken 9: Gencin Evlenme Kararı

1. Aşık olmak
2. Kendi seçtiği kişiyle evlenme arzusu
3. 1 ve 2 beraber.

Değişken 10: Anababanın Tutumu

1. Çocuklarının seçimine müdahale
2. Çocuklarının seçimine şiddetli karşı çıkış
3. Kendi seçtikleri biriyle evliliğe zorlama
4. 1 ve 2
5. 1 ve 3.

Değişken 14: Çocuklarının Evlilik Tasarılarına Anababanın Yaklaşımı

1. Beddua
2. Beddua tehdidi
3. Açık çekişme, erkek ailesi
4. Açık çekişme, kız ailesi.

Seçtiğim konulardan anlaşılacağı gibi, Modern Fas'ın çekişmeli sorunlarından biri de eş seçimini kimin yapacağıdır. Çocuk, istediği eşle mi, yoksa anababasının beğendiği biriyle mi evlenecektir? Mektup-

lara göre, anababalar çocuklarının eşlerini seçme hakkını kendilerinde görürken, gençler bunun tersini düşünüyor. Evliliğe dair geleneksel İslami fikirler, genç kuşakların arzu ve esinleriyle çelişiyor.

Verilerden çıkan ve benim katıldığım sonuç ise, İslami kadın cinselliği kavramı ve İslam'a göre kadının toplum içindeki konumu, hala Müslüman ailesinin temel unsurlarını belirlemektedir. Cinsel ayrımın rolü, görücü usulü evlilik, annenin oğlunun yaşamındaki belirleyiciliği gibi olgular, evlilik birimi çerçevesinde dahi heteroseksüel çifti dışlayan sistemin birer parçasıdırlar.

Öte yandan modernleşme, cinsleri birbirine yakınlaştırıyor. Eş seçme bağımsızlığı ve çekirdek ailenin devingenliği, modernliğin dayattığı kavramlardır. İdeolojiler arasındaki bu kutuplaşma, hem danışma mektuplarında, hem de kadınlarla yaptığım görüşmelerde gözlenen kargaşa ve sıkıntıyı doğurmaktadır.

Benim bu araştırmadaki alçak gönüllü hedefim, modern Fas toplumunda su yüzüne çıkan yeni kadın-erkek dinamiğine dair gerçeği tüm çıplaklığıyla ortaya dökerek okuyucuyu rahatsız etmek değil. Çıplak gerçeği kesinlik peşinde olanlara bırakıyorum. Kanımca, kuşkunun peşine düşenler daha hızlı ilerler ve daha iyi yaşarlar. Eğer okuyucuyu cinsler arası ilişkiler hakkındaki önyargı ve klişelerinden kuşkulanmaya teşvik edebiliyorsam, umulanın ötesinde başarı göstermiş olacağım. Niteliksel analizin amacı, Rabat'taki nüfus sayım dairelerinde herkesin ulaşabileceği istatistiksel doğrularla okuyucuyu boğmak değildir. Tersine bu tür bir analiz sizi kesinliklerden kurtarmalıdır. Pek çok yaşayan ölü, elbette ki buna pek de hoş gözle bakmayacaktır.

TABLO III

MEKTUP YAZANLAR HAKKINDAKİ BİLGİLER
CİNSİYET (369 MEKTUP)

	SAYI	YÜZDE
KADIN	160	43

ERKEK	209	57

COĞRAFİ KÖKEN (298 MEKTUP)

	SAYI	YÜZDE
BÜYÜK KENTLERDEN	210	70
DİĞER YERLERDEN	88	30

MEDENİ DURUM (175 MEKTUP)

BEKAR	46
DUL	4
EVLİ	48
AYRI YAŞAYAN	2

YAŞ (107 MEKTUP)

ERGENLİK ÇAĞINDAKİLER (20 yaşın altı)	45
GENÇ YETİŞKİNLER (20-25)	39
YETİŞKİNLER (25 yaş üzeri)	8
YAŞLILAR (Mektubu yazanlar kendilerini böyle tanımlamışlardı.)	8

Dahası, kuramsal alanda olsun veya özel bir konuda olsun, bir araştırmacı olarak hata yapma hakkım olduğunu iddia ediyorum. Okuyucu bana katılmayabilir; farklı sonuçlara varabilir. Önemli olan karşı cinse nasıl yaklaştığımızı ve bu yaklaşımın siyasi sonuçlarını tartışmaktır. *'Siyasi'* demekle demokratik altyapıyı (parlamentolar, partiler, sendikalar, vb.) kastetmiyorum; söylemek istediğim, bize en yakın olan, en çok şey paylaştığımız insanlarla kurduğumuz ilişkiler; diğer

bir deyişle, evimizi paylaştığımız kişilerle olan ilişkilerimiz... Demokratik olmayan bir aile yaşamı sürdüren kişinin, demokrasiyi parti örgütünde ve meclis salonlarında araması boşunadır.

Demokratik kadın-erkek ilişkilerini aydınlatmak zorunludur. Bu temel sorun hepimizi ilgilendiriyor; Müslüman toplumunda yaşamakta olan benim gibi bir kadın içinse yaşamsal bir önemi var...

5- Verilerin Ortaya Çıkardığı Cinsel Kuralsızlık

Cinsler arası ilişkilerde bir kuralsızlık, derin bir karışıklık ve normdan yoksunluk dönemi yaşanmaktadır. Geleneksel adetler, yasal veya toplumsal kabullere girmeyen bir çoğunluk tarafından gün be gün çiğneniyor. Bu geleneklerden birisi, evlilik ya da kan bağı bulunmayan kadın ve erkek arasındaki etkileşimi sistematik olarak önleyen cinsel ayrımdır. Cinsel ayrım, tüm toplumsal mekanı dişi ve erkek diye ikiye böler.

Kadın ve erkeğe ayrılmış alanların çakışması sınırlıdır; ancak bir törenler silsilesi sonucunda gerçekleşebilir. Arkadaşını evinde yemeğe çağıran bir adam, kendi kapısını yumruklar ve kadınlara yüksek sesle **'yol vermelerini'** *('amlu trik')* emreder. Bunun üzerine kadınlar, yabancının geçmesi için avluyu terkedip karanlık köşelere sinerler. Konuk, selamlık bölümünde evsahibiyle birlikte kalır. Tuvalete gitmek isterse,

'amlutrik' töreni tekrar sahneye konarak farklı cinslerin karşılaşmasını engelleyen *tabu* yerine getirilmiş olur.

Yakın zamana dek türbe ziyareti, hamamlar ve doğum, ölüm ve evlenme nedeniyle akraba gezmeleri gibi vesilelerle sınırlanmış olan kadının erkek mekanlarına girmesi de aynı törenlere tabidir. Peçe, erkeğe özgü üstün mekanlar olan sokaklarda kadın görünmezliğinin bir simgesidir.

Görüşmelerimden çıkarsadığım sonuç şu ki, ellilerindeki kadınlar cinsel ayrımı hayatın bir parçası olarak görürken, otuzlarındaki kadınlar için bu bir tercihten öte bir anlam taşımıyor. İster kanunlar düzeyinde olsun, ister ideolojik temel olarak bakılsın, kadının erkek mekanlarına girme hakkı kurumlaşmış, hatta kabul görmüştür.

Kuralsızlık, ideoloji ile kadının erkek mekanlarını gittikçe daha fazla kullanması, peçesiz dolaşması ve kendi hayatını belirlemesi gerçekliği arasındaki uçurumdan kaynaklanıyor. İdeoloji, inanç ve uygulama arasındaki çatlakların ortaya çıkardığı kuralsızlık, danışma servisine gelen şu mektupta açıkça kendini gösteriyor.

Kazablanka, 18 Mayıs 1971 *Mektup 88*

Değerli Profesör Mulay Mustafa Alaoui'ya,
Efendim,

Şimdilerde insanların çoğu denizde yüzmeye gidiyor. Yaz ayları boyunca kumsallara akın ediyorlar. Erkek, kadın, oğlan ve kızlar orada birbiriyle karşılaşıp kaynaşıyorlar. Üstelik Hıristiyan ve Yahudilerle de karışık halde bulunuyorlar. Herkes herkesin çıplaklığına bakıyor. Müslüman toplumda bu mümkün müdür? Bu soruyu daha önce de sormuş, fakat yanıtını radyoda duyamamıştım. Mektubum elinize geçmemiş olabilir mi?

Cinsel ayrımın ortadan kalkması, heteroseksüel etkileşimi yoğunlaştırırken, toplum bu tür etkileşimler için bir model oluşturmaktan çok uzaktadır. İzleyen mektuplarda bu durumun doğurduğu kuşku ve sıkıntıyı göreceğiz.

Taza, 13 mart 1971 *Mektup 46*

Din Bilgini Mulay Mustafa'ya

Efendim,

Genç bir adama aşıktım. Beni öpüp okşamak istedi. İsteğine karşı çıkmadım. Bunu bir kız arkadaşımın teşvikiyle yaptım, ama cinsel ilişkide bulunmadık. Bir süre sonra benimle ciddi olmadığını farkedip ondan ayrıldım. Ve kendime bir daha böyle günah işlemeyeceğime söz verdim. Benim yaptıklarım İslamca yasak mı, değil mi? Bu günahı silmek için ne yapabilirim? Sağolun! Çok sağolun!

Rabat, 14 haziran 1971 *Mektup 100*

Bayan K...'dan, değerli Prf. M. Mustafa'ya,

Size selamlarımı yolluyorum,

Evlenmemiş bir gençkızın, nişanlı olmadığı ve onunla evlenmeyi düşünmeyen bir adam tarafından öpülmesi günah mıdır? Elinizden geldiğince ayrıntılı olarak soruma yanıt verirseniz minnettar olacağım. Çok teşekkürler, efendim.

402 mektubun içerik analizinden anlaşıldığı üzere, mektup sahiplerinin en çok ilgilendiği konuların başında cinsellik (aşk, evlilik, sapkın eğilimler, vb.) geliyor. Mektupların çoğu, dini bakımdan cinsel edimlerinin günah olup olmadığını sormaktadır. Kadın, erkek karışık bir plajda çıplak yüzmek (bir kadın peçesizse çıplaktır), kocası dışında bir erkek tarafından öpülmek gibi gelenekce tasvip görmeyen edimler, soruların konusunu oluşturuyor. Cinsler arası artan etkileşim, Fas toplumu için henüz alışılmadık bir olgudur. Geleneksel, mutlak cins ayrımı, ülkenin birçok bölümünde etkili olmaya devam ediyor.

Kırsal Bölgelerdeki Cinsel Sorunlar

Bazı kırsal bölgelerin taranması(1) sonucunda elde edilen görünüm şudur ki, genç erkekler kadınlara ulaşamamakta ve toplum ölçü-

lerince sapıklık olarak nitelendirilen cinsel davranışlarda bulunmaktadırlar. Bir anket sonuçlarına göre:

> %14'ü mastürbasyon yaptığını ve oğlancı olduğunu itiraf etmiştir.
> %20'si eşcinsel ilişkide bulunduğunu, %34'ü ise maddi güçleri yettiğince, en yakındaki kasabanın genelevine gittiklerini söylemişlerdir.(2)

Fas gençliğinin cinsel hayatını bütün olarak inceleyen derin araştırmaların bulunmaması, genel sonuçlara varmamızı engelliyor. Fakat cinsel ayrımın kır kökenli gençlik için hala bir gerçeklik olduğu su götürmez.

Elli milyon olan Fas nüfusunun yaklaşık üçte ikisi, kırsal alanlarda yaşıyor.(3) Nüfusun %56'sının yaşı yirmiden küçük.(4) Kırsal bölgelerde yaşayan insanların %87'si yirmibir yaşının altında ve bunların %78'i şehirde yaşamanın hayalini kuruyor. Şehir hayali kurmalarına gösterdikleri nedenlerden birisi, şehir kadınlarının ulaşılabilir olması...

> *Şehirde istemediğin kadar kız vardır.*
> *Genelevler sadece şehirlerde bulunur.*
> *Şehirdeki kadınlar açık başla gezer, kısa elbiseler giyerler; onlarla şansınızı deneyebilirsiniz.*

Köylerde şiddetli bir denetimle cinsel ayrım körüklenir.

> *Oniki yaşından büyük bir kızla köyü terketmeye kalkarsanız, otuzdan fazla insan peşinize düşer. Sizi taşlamaya ve bağırıp çağırmaya başlarlar. Şehre benzemez; çok dikkatli olmanız gerekir.*(6)

Heteroseksüel karşılaşmalara getirilen kısıtlamalar nedeniyle, kırsal kökenli Fas erkeği kadına sadece cinsel gereksinim penceresinden bakıyor. Evlilik içinde olsun olmasın kadın, cinsel tatmine ulaşmak için

hayvanlardan ya da diğer erkeklerden daha uygun bir araçtır.

Onyedi yaşıma gelince ne yaptığımın farkına vardım. Hayvanları ve eşcinsel ilişki kurduğum erkekleri bıraktım; çünkü enerjime zarar veriyorlardı. B... şehrinde orospular olduğunu öğrendim. Param olmadığı zamanlar bile geneleve gitmek için bir şey çalmakta tereddüt etmem.(7)

Genç erkeklerin çoğu iğrendikleri cinsel ilişkilerde bulunmaktan ötürü incinmişler. Bir iş bulur bulmaz evlenmeyi düşlüyorlar; ama bu oldukça güç. İşsizlik oranı başdöndürücü boyutlara ulaşmış durumda.(8) 1971 nüfus rakamlarına göre(9) işsizlikten en çok 15-24 yaş grubu etkileniyor. Bu gruptan ilk olarak iş arayanların %83'ü iş bulamıyor.(10) Parası olan yaşlı erkeklerin kızları tekellerine alıp birçok genç kızla evlenmeleri onları rahatsız ediyor.

Köyde bir gençkıza aşık oldum ve o da bunu biliyordu... Kentten bir subay gelip sevdiğim kızı götürdü. O zaman ben de, ne saklayayım, hayvanlara geri döndüm.(11)

Geleneklerin yoğun olarak yaşandığı kır toplumlarında evlenmemiş ergin kız yoktur. Malika Belgitti'nin yaptığı bir araştırmaya göre, kırsal alanda henüz ergin kızların %50'sinin evli olduğu ortaya çıkmaktadır. %37'si ise ergenliklerinin ilk iki yılında evlendiriliyorlar. Kırsal toplumun gençler arasındaki cinsel aşkı önleme biçimi kızları erken yaşta evlendirmektir.

Görüşmelerime göre, geleneksel yapı için en ideal evlilik yaşı onüçtür. Erken evlenme kadın hayatının saygınlığını arttıran bir durumdur. Sadece çirkin, çekici olmayan kızlar geç evlenirler. İstisnasız kadınların hepsi, ilk adetlerini görmeden, yaklaşık onüç yaşında evlenmişler. Birinin sözlerinin doğruluğunu sınama şansını elde ettim. Onun çocukluk arkadaşına F. Hanım'ın ne zaman evlendiğini sordum.

Size yalan söylemiş! Evlendiği zaman çok yaşlıydı. Ailesinin başına dert

olmuştu. Çirkin olduğunu farketmediniz mi?
Sizce kaç yaşında evlendi?)
Vallahi en azından yirmisindeydi!.. Siz onunla görüşürken orada olmak isterdim. Kendini övmeye cesaret edemezdi. Ya siz buna nasıl inandınız?
Kimse ona güzel demezdi; yaşlı olduğunu söylemeyin bana! Gençliğinde de böyle çirkindi.

Kentte yaşayan Faslı kızlar çok daha geç evleniyorlar. Hükümetin 1966'da yaptığı bir aile planlaması araştırması, kentli kızlar için ideal evlenme yaşının ergenlikten çok daha geç olduğunu gösteriyor.

İdeal Evlenme Yaşı	Erkek için	Kız için
Erkeklere göre	23	17
Kadınlara göre	25	19

Kentli genç erkekler, kendi yaşıtları olan kadınları bulma şansına sahipken, kırsal yerleşimlerde tüm gençkızlar kocaya verilmiş oluyorlar.

Kentlerdeki Cinsel Sorunlar

Kazablanka, 1971 *Mektup 89*

Ben onbeş yaşında bir lise öğrencisiyim. Lütfen bana akıl verin. Benim sorunum şu: Bizim evde çalışan bir hizmetçi var. Çocuk doğuramıyor; kısır bir kadın. Sık sık onunla beraber oluyor, evine gidiyordum. Sonunda onunla yatmaya başladım. Yani onunla zina yapıyorum. Bunu birçok kez yaptım. Lütfen bana bir akıl verin. Kendimi kurtarmam için ne yapmam lazım?

Kazablanka, 16 ocak 1971 *Mektup 169*

Yirmibir yaşında bir erkeğim. Çözemediğim bir sorunla karşı karşıyayım. Yakınımızda 35 yaşında çocuklu bir dul oturuyor. Ona yakınlaştım ve olanlar oldu. Allah affetsin. Sonra ondan ayrıldım. İlişkimizin üzerinden iki sene geçti. Şimdi ona annem ya da kızkardeşim gözüyle bakıyorum. İlişkimiz saygılı, kardeşçe bir havaya büründü.

Şimdi konuya giriyorum. Bu kadının şimdiye dek büyükannesiyle yaşayan onyedi yaşında bir kızı var. Annesinin yanında kalmaya başladı. Önceleri ona hiç dikkat etmemiştim, ama sonra onun bana olan ilgisini farkettim. Bir gün bana beni sevdiğini itiraf etti; ben de ona karşılık verdim.

Ne var ki annesiyle aramda geçenleri unutamıyorum. Ona olan sevgimle, ondan kaçma arzusunun arasında ikilemdeyim. Onu çok seviyorum. Tam bana göre bir kız. Bir keresinde benden evlenme sözü aldı.(14) Dahası annem de onu çok beğeniyor. Ne yapacağımı şaşırdım. Bu evlilik dinen uygun mudur?(15)

Birçok mektup, kentlerde yaşayan genç erkeklerin yaşıt kızlar aradıklarını ve nişanlanmayı başardıktan sonra bir öpücükle yetinmediklerini göstermektedir.

Kazablanka, 17 Mayıs 1971 *Mektup 180*

Efendim,

Ben yirmiüç yaşındayım. Ondokuz yaşında bir kızla karşılaştım. Ona aşık olup ailesinden istedim. Yeterli param olmadığı için evlenmeden önce bir süre beklemek durumunda kaldık.

Fakat bir gün cinsel arzumuza yenik düştük ve ben onun namusunu kirlettim. Tüm bunlar nikahtan sonra oldu. Anabasına söyleyemiyoruz; çünkü henüz düğünümüz olmadı. Bizim yaptığımız dinen yasak mı? Gelin de en az benim kadar sıkıntılı; çünkü düğüne kadar ailesiyle kalmak zorunda.

Ne yazık ki, bütün genç erkekler onun kadar talihli değil. Kendi

seçtikleri kızla evlenme arzuları aileleri tarafından anlayışla karşılanmıyor. Kısacası, kent merkezlerindeki cinsellik, çocuğun büyükleriyle çekişme içinde olduğu bir cinselliktir. 402 mektubun %20'si bu konuda yazılmıştır. Gençliğin eğilimlerini, anababalarının tutumunu ve çelişkinin nasıl çözümlendiğini bu mektuplarda bulabilirsiniz. Bu konuların ve yaş, cinsiyet ve kentin boyutu gibi değişkenlerin incelenmesi, çelişkinin genel biçimini çizmektedir.

Anababanın Aşk Evliliğine Karşı Çıkışı

Çatışma, anababanın görücü usulü evlilikte diretmeleri ve gencin buna karşı çıkarak, aşık olduğu biriyle evlenmek istemesinden çıkıyor. Büyükler kızları ya da oğullarının eşini seçme hakkının kendilerinde olduğuna inanıyorlar. Faslı gençler ise, kendi eşlerini kendilerinin seçmesi gerektiğini ileri sürüyorlar. Gencin yaşı küçüldükçe, aşık olduğu eşi almakta olan ısrarı şiddetleniyor. Bu konuda yazılmış mektupların %70'i ergenlik çağındaki gençlerden, % 30'u ise yirmi, yirmibeş yaş arası kişilerden geliyor.

Agadir, Haziran 1971 *Mektup 5*

22 yaşında bir erkeğim. Bir babam var; annemi çocukken kaybettim. Babam annemin ölümünden sonra yeniden evlendi.1961'de teyzemin kızına evlenme teklif ettim. (Çocuk yaşta nişanlanmalar artık görülmüyor, fakat iki genç arasındaki çekim çok güçlüyse, genç adam bunu etrafına ilan eder ve kimse kuzinini elinden alamaz.) Onu çok sevdiğimi bilen babam bu evliliğe karşı çıktı. Bu yılki yaz tatilinde onunla evlenmeye karar verdim. Babam düğünümde bulunmayacağını ve bu evliliği engellemek için elinden geleni yapacağını söyledi. Benim senelerdir sevdiğim kızı bırakıp, karısının ailesinden kendi seçtiği, benimse hiç görmediğim bir kızla evlenmemi istiyor.

Bu sorunu nasıl çözebilirim? Sevdiğim kızla evlenebilir miyim? Baba-

sının rızasını almadan evlenen benim yaşımdaki bir insan için din ne der? Allah ne der? Babamı benim evliliğime karşı çıkmaya teşvik eden üvey annemdir.

Fez, 8 Haziran 1971 *Mektup 6*

Bir şirkette memur olarak çalışıyorum. Köyde benden uzakta yaşayan bir babam var. Bir kızla karşılaştım ve birbirimize evlenme sözü verdik. Haberi babama bildirmek için mektup yazdım. Onun da benim kadar sevineceğini düşünüyordum; ama öyle olmadı. O beni köyden biriyle evlendirmek istiyor. Bunu yapamam; çünkü onsuz bir hayat düşünemiyorum ve ondan ayrılırsam bu sadece benim açımdan değil, Müslüman ümmet ve Müslüman dini açısından da sakıncalar doğuracaktır.

Bizim ve dinimiz için en uygun olanın ne olduğunu lütfen söyler misiniz?

Genç erkeklerden gelen aşk protestoları, genç kadınlarda da yankısını buluyor. Çift haklarının en ateşli savunucuları, sevgi hakkındaki mektupların %70'ini yazan genç kadınlardır.

Mektup 7

Onbeş yaşındayım. Bir adam gelip beni ailemden istedi. Kötü huyları ve kaba davranışları var. Sigara içmek, esrar kullanmak gibi kötü alışkanlıklara sahip. (Batılı turistlerin düşündüğünün aksine, esrar içmek Fas'ta utanç verici görülür.)

Anam babam beni ona verdiler. Ben kabul etmedim ve bu adama varmayacağım. Ama işin kötüsü evlilik anlaşması yapılmak üzere olduğu halde, benim bilmemi istemiyorlar. (Anlaşmayı vasinin yaptığını hatırlayın) Başka bir kızı yerime geçirip sahte bir anlaşma yapmaya niyetliler. Böylece ben kurban olacağım. Eğer anlaşmayı yaparlarsa kendimi öldürmeye kararlıyım. Bu zalim insanlardan kurtulmak için canıma kıyacağım. Din, kızını zorla, sahte anlaşmalarla veren aileler hakkında ne diyor? Ne derse desin, evlenmektense ölmeyi yeğlerim.

Bununla beraber, erkeklerin %80'i sevdikleriyle evlenmekte ısrar ederken, kızların sadece % 20'si bunu dile getirme cesaretini gösteriyor. Bunun nedeni, ne kadar modern olsalar da Faslı gençkızların büyükanneleri gibi evlenme teklifinin erkekten gelmesi gerektiğine inanmalarıdır. Fas yasasına göre, bir kadını evliliğe teslim eden kişinin kendisi değil de, bir erkek vasinin olması gerçeğini gözönüne alırsak, bu beklentinin akıllıca ve gerçekçi olduğunu anlarız.

Kızların evlenme teklifinde bulunmamalarını, erkeklere nazaran aileleriyle daha az çatışmaya girmelerine bağlayabiliriz. Anababa, çocuk arasındaki çatışmanın bunalıma dönüştüğü ondört vakanın on tanesi erkek çocuklu ailelerde görülmüştür.

Anababanın çocuklarına karşı kullandıkları en büyük silah beddua-dır. Allah onlara çocuklarını kutsama ve onlara beddua etme hakkını tanımıştır.(16) Anababa lanetinin yıkıcılığı üzerine birçok atasözü ve deyiş vardır:

Anababasının alını alanları evliyalar bile kurtaramaz ama evliyaların lanet ettiğini anababa kurtarabilir.

Anababalarmm ahını alan kişiler her girişimlerinde başarısızlığa uğrarlar: Evlilikleri bozulur; evleri yanar; işleri iflasa gider. Yani bu insanlar dünyada kötü talihe, ahirette ise cehenneme mahkum olurlar. Sonuçta, aileler çocuklarının evliliğinde genellikle sözsahibidirler. Bazı gençler ailelerinin duasıyla, sevgililerinin rızası arasında kendilerini kötü hissettiklerini, bazılarıysa aileye isyan etmek isteseler de bunu yapamayıp felç olduklarını ifade ediyorlar. Kimileri ise daha ileri gidip ailelerinin iradesine karşı hareket etmeyi planlarken, bir kısmı da aileyi onları terketmekle ya da kendini öldürmekle tehdit ediyor.

Aile otoritesi biçiminde, Fas toplumunun, gençlerin aşk evliliğine yönelik bu olumsuz tutumunun altında ne yatıyor? Yoksa aşk evliliği, İslam'ın kadını erkek egemenliğine boyun eğdirip iki cins arasındaki sevgiyi yasaklayarak cinselliği toplumla bütünleştirme girişimini hedef alan bir saldırı gibi mi algılanmaktadır?

Kırsal nüfus araştırmalarından ve benim kent insanı hakkında topladığım verilerden çıkan cinsel davranış örnekleri, ana çekişme noktasının heteroseksüel ilişki olduğunu göstermektedir. Toplum sistematik olarak cinsler arası aşka karşıdır. Kırsal alanda gençler zaten buna imkan bulamamakta, kentlerde ise aşklarını sürekli kılamamaktadırlar.

Köylerde genç erkeklerin kızlara yaklaşması çok sıkı ve görünen o ki, etkili denetim altındadır.(17) Kentte ise iki cinsin yakınlaşması daha az kısıtlamaya tabidir. Gençler birbirlerini sevme fırsatını bulup evlenmeyi istiyorlar. Bu aynı zamanda kentlerde cinsel ayrımın kalktığı biçiminde yorumlanabilir mi?

İslam'ın temel direklerinden birisi, cinselliğin toplumca denetimi demek olan cinsel ayrım çatırdıyor. Bana kalırsa, cinsel ayrımın yıkılmasıyla birlikte, İslami düzenin uygarlık düşmanı ilan ettiği genel anlamda kadınla erkek, özel anlamda ise karı-koca arasındaki sevgi ortaya çıkacaktır.

NOTLAR

(1) P. Pascon ve M. Bentahar, *'Ce que disent 269 Jeun Ruraux'*, *BESM*, Ocak-Haz.1969, XXI, ss.112-3.

(2) Ibid., s.75.

(3) *Population Legale* (Yasal Nüfus), İstatistik Bürosu, Rabat, s.XI

(4) *Recensement General de la Population et de l'habitat* (Genel Nüfus Sayımı ve Yerleşim),1971, cilt1, s.5.

(5) Pascon and Bentahar, *'269 Jeunes Ruraux'*, s.63.

(6) Ibid., s.76.

(7) Ibid.

(8) A. Agouram ve A.Belal, *Bilan de l'economie marocaine depuis l'Independence* (Bağımsızlıktan bu yana Fas ekonomisinin bilançosu), BESM 33, no.116, s.11.

(9) Yeni nüfus sayımı seksenlerin başında yapılmıştır.

(10) Genel Sayım, 1971, cilt1, s.9.

(11) Pason ve Bentahar, '*269 Jeunes Ruraux*', s.75.

(12) Malika Belghiti, *Les Relations feminins et le Statut de la Femme dans la famille rurale.* (Kadınsı İlişkiler ve Kırsal Ailede Kadının konumu), BESM Derlemesi, Rabat1970, s. 24.

(13) *Enquete d'opinion sur la planification familiale en milieu urbain* (Kentsel ortamda aile planlaması üzerine anket),

Sağlık Bakanlığı, Rabat1966, s.12.

(14) Ahd bağlayıcı bir sözsel vaaddir. E.Westermark, *Ritual and Belief in Morocco* (Fas'ın Töre ve İnançları) adlı kitabında ahd mekanizmasının tanımını yapar, Londra 1926, cilt I, s. 564.

(15) Kuran damat ile kaynanası arasındaki cinselliği ensest kabul eder. Sure 4:23.

(16) Anababa bedduasının temel tanımı E. Westermark tarafından yapılmıştır; *Wit and Wisdom.*

(17) Bu araştırma yapıldıktan dokuz yıl sonra, kırsal toplumun dağılması daha da ilerlemiş görünüyor. Fahişelik dramatik bir biçimde yaygınlaştı. Kendisini müslüman olarak tanımlayan bir toplumda bu toplumsal çelişkinin keskinliğinin bir işaretidir. Fahişelik, insan hayatının iki temel öğesini, ekonomik ve cinsel öğeleri çakıştıran anahtar bir olgudur.

6- Karıkoca

Cinsler tarafından bölüşülen mekanlar, Müslüman Fas toplumuna çocuklar veren tek heteroseksüel ilişki biçimi olan evlilik biriminin işleyişini incelemekle daha iyi anlaşılabilir.

Gazali'ye göre bir mümin için en ideal eş,'*Güzel, uysal, iri kara gözlü ve uzun saçlı, beyaz tenli ve kocasına aşık, ondan başkasını gözü görmez*' olanıdır.(1)

Gazali, Arapça'daki '*aruba*'(2) sözcüğünün, kocasına aşık kadın anlamında olduğunu açıklar. Cennete müminlere vaadedilen kadınlar için kullanılan sıfatlardan birisi de bu sözcüktür.(3) Peygamber'in, kocasını seven ve ona itaat eden kadını Allah'ın bir armağanı gibi gördüğünü söyler Gazali. Evlilik biriminin çatışmalı yapısını gözönüne alırsak, güçler dengesini temel almış böylesi bir evliliğin, hoşnutsuz ve kocasına asi bir kadın yaratacağını anlarız. O zaman da Gazali'nin ide-

al kadını bir mucizeden öte olamaz.

Çatışmalı Evlilik

Görüşme yapılan bütün kadınlar, karıkoca anlaşmasının tüm engelleri ortadan kaldıran mucizevi bir olgu olduğundan bahsettiler.

'Karıyla koca arasında anlaşma varsa, bütün dertler hallolur. Büyük sorunlar kolayca çözülür. Anlaşma yoksa herşey bir bunalıma dönüşür.' Fatiha F.

'Biz hiç kavga etmedik. Kocam bana hep bir konuğa davranır gibi saygıyla davrandı; ben söylemeden gerekenleri yapar. Örneğin, ben o gün evi temizlemeye karar vermişsem, kendi kendime koltukları kaldırıp yerleri sileceksem, hemen dışarı koşup bana bir veya iki yardımcı tutar. Saygı olduğu zaman evlilik Allah'ın bir armağanıdır.' Hayat H.

'İsteklerimi asla geri çevirmedi. Ben de onun dileklerini yerine getirmek için elimden geleni yaptım. Bana hala aynı saygıyla davranıyor. Bana bağırdığını hiç duymadım. Bana saygılı davrandı ve ben de ona bir kral gibi davrandım. Allah'a şükür. Umarım kızlarımın talihi de bana benzer.' Kenza.

Bir kocanın saygı ve sevgisi mucize gibi görülüyor. Bu durum, sanırım, kadının yasal olarak saygı ya da sevgi beklentisi içinde olamazlığından kaynaklanmaktadır. 1957 Fas Kanunu'nda sıralanan karşılıklı hak ve görevler şunlardır:

Madde 36. Kocanın Karısı Üzerindeki Hakları

1. Sadakat
2. Uygun ölçülerde itaat.
3. Evlilikten doğan çocukların mümkünse emzirilmesi.
4. Evin bakım ve idaresi.

5. Kocanın anababasına ve yakın akrabalarına hürmet.

Madde 35. Kadının Kocası Üzerindeki Hakları

1. Barınma, tedavi, giyim ve yiyecek gibi konularda kanunun öngördüğü gibi mali destek.
2. Çokeşlilik durumunda, diğer kadınlarla eşit muamele görme hakkı.
3. Anababasını ziyaret izni ve kabul gören ölçüler uyarınca onları kendi evinde ağırlama hakkı.
4. Kendi mallarının yönetim ve tasarrufunda tam bağımsızlık. Kocanın karısına ait mallar üzerinde denetim gücü bulunmamaktadır.

Kocanın karısına karşı hiçbir ahlaki ödevinin bulunmadığına dikkatinizi çekerim. Dahası, kadının hakları olduğu ileri sürülen 2. ve 4. şıklar onun özgürlüğüne getirilen birer kısıtlama (3. şık gibi) ya da onun kocası üzerindeki kişisel hakkında bir sınırlamadır (2. şıktaki çokeşlilik). Karının kocasından beklentisi emirlerdir; koca da kadından itaat bekler. Bu bir güç ilişkisinden başka birşey değildir. Gazali'nin tanımladığı gibi, toplum düzeninin istediği kocanın karısını sevmeden yönetmesidir.

'Bazı ruhlar bir kadına duydukları tutkulu aşka esir düşerler. Bu çılgınlıktır. Bu çiftleşmenin neden yaratıldığını bilmemektir. Egemenlik ve efendilik yokoldukça hayvanlık düzeyine düşüş başlar. Tutkuyla seven bir erkek, isteklerin en çirkini olan(4) ve utanılması gereken çiftleşme isteğini duymaz olur ya da bu isteğin sadece özel bir nesneyle (özel bir kadın) doyurulacağına inanır. Bir hayvan nerede olsa cinsel arzusunu tatmin ederken, bu tür bir adam (seven adam), cinsel iştahını ancak sevgilisiyle doyurur. Böylece rezalet üzerine rezalet biner, esaret esareti kovalar. Akıl yönetmek ve boyun eğdirmek için yaratılmışken, o kendi aklını iştahının emrine verir.'(5)

Kocanın karısına hükmetmesi kuralı Fas halk kültüründeki, bazıları Peygamber ve müritlerine atfedilen sayısız deyiş ve atasözünde dile gelmiştir.

Karınızın fikrini alın, ama kendi bildiğinizi yapın.
Karınızın fikrini alın, ama onun tersini yapın.
Karınızın sözlerini asla dinlemeyin.(6)

Kocanın karısına hükmetmesi, onu dövme hakkına sahip olmasıyla daha bir belirginleşir. Kuran son çare olarak dayağa başvurulabileceğini söyler. Karısı isyan eden adama ona çıkışması ve onu yatağından ayırması öğütlenir. Ancak bu önlemler yetersiz kalırsa, koca karısına boyun eğdirmek için onu dövebilir.(7) Kocaların aşırıya kaçacağı düşünülerek, karılarına karşı çok yumuşak olan Peygamber tarafından dayağa kısıtlamalar getirilmiştir.

Karılarınızı köle döver gibi dövmeyin, unutmayın ki gecenin sonunda onlarla çifleşeceksiniz.(8)

Aileler, kötü muamele ve dayak korkusu yüzünden, kızlarını aynı bölgede yaşayan bir kocaya vermeyi tercih ederler.

Modern Fas'ta kadın kendisini döven kocasına karşı dava açabilir. Fakat dayak yediklerini bedenen kanıtlayamazlarsa başvuru hakları yoktur. Ancak gözle görülür, dayanılmaz bir kötü muamele boşanma sebebidir.(9)

Fas toplumunda yargıçların kadından taraf olduğu duyulmamıştır; bu demektir ki, koca karısını dövme ayrıcalığına sahiptir. Geleneksel Fas toplumunda, kadının kocasına duyduğu bedensel aşkı ifade etmek için kullanılan açık bir davranış modeli bulunmazken, aynı kadının kocasına olan nefretini dile getirmek için başvurduğu yaygın bir davranış biçimi bulunur: *Karh.* Birkaç gün evli kaldıktan sonra kadın kocasından hoşlanmamışsa, onun *harcat karha* yani 'nefret dolu' olduğu söylenir. Bu adet haline gelmiş davranışlarla ifade edilir; görüşme-

lerden anladığım kadarıyla, genellikle kocayla aynı mekanı paylaşmamak (koca girer girmez odayı terketmek) ya da onunla resmi havada konuşmak bu tür davranışlara birer örnektir. Kadının *karha* olması, ilgili aileler ve kişilerce felaket olarak nitelendirilir. Kadının, evliliğin doğası gereği kocasına bağlanmaktansa onu reddetmesi, evlilik bağının kopmasıyla sonuçlanır. Onüç yaşında evlenen bir kadının tecrübesine dayanarak söyleyebilirim ki, kızlarını görücü usulüyle evlendiren aileler, düşünülenin aksine, evliliğin yürümemesi durumunda, kızlarının yazgısıyla yakından ilgilenmektedirler. Karhayı tecrübe etmiş olan kadınlar yeniden evlenirler ve yaşadıklarını unutmaya çalışırlar. Bir görüşmemde bu tür bir olaya tanık oldum.

'Zehra ve Hamid'in babaları aynı değil.'
'Ne demek istiyorsun? O zaman Hamid'in babası kim?'
'Benim ilk kocam.'
'Hayat öykünü anlatmaya söz verdin ve bu kadar önemli bir şeyi atladın, ha!'
'Gerçekten unuttum. Önemli de değil. Bu konuda konuşmak istemiyorum.'
'Ne kadar sürdü?'
Bizim komşumuzdu. Karısı ölünce anam babam beni onunla evlendirdiler. Dahşuşa'ya(10) girer girmez ondan nefret ettim. Bir buçuk yıl sürdü. Zamanımın çoğunu annemlerde geçirdim. Kendini bana sevdirmek için elinden geleni yaptı, ama bana yaklaştığı zaman işler daha da kötüye gidiyordu. Hamile kalana dek bu böyle sürdü. Sonra onu gördüğüm zaman titremeye başladım. Kaçışımı planladık. Babam şehirden uzakta oturan amcamın yanında kalmamı sağladı. Yargıç olaya müdahale etti. Babam kocamın ailesine şorfaları (Peygamberin doğrudan temsilcisi olduklarını düşünen ve öyle olduklarına inanılan insanlar) göndermeye başladı. Sonunda, zavallı babacığım özgürlüğümü satın almaya karar verdi ve kurtuldum!'
Tamu T.

İmam Gazali evliliğin kadın için kölelik olduğunu teslim eder; çün-

kü kadın, *'Allah'ın emirlerini çiğneyen çok iğrenç bir şey istemedikçe, istisnasız kocasının her buyruğuna boyun eğmek zorundadır.'* (1)

Niçin Fas toplumu kocayı bir sevgiliden çok bir efendi rolüne soyunmaya özendirir? Yoksa kadınla erkek arasındaki sevgi Müslüman düzen için yaşamsal önemde olan bir şeyi mi tehdit etmektedir? Cinsel doyumun bir müminin ahlaklı olması için önkoşul olarak görüldüğünü biliyoruz. Uyum içinde dışavurulduğu ve bastırılmadığı müddetçe, cinsellikle İslamiyet arasında bir çelişki, uyuşmazlık yoktur. İslam olumsuz ve toplum-karşıtı olarak kadını ve onun fitne yaratma gücünü görür. Cinslerin kaynaşması ve karıkoca arasındaki gerçek sevgi üstesinden gelinmesi gereken tehlikelerdir.

Samimiyetin Engellenmesi

Cinsel edim pis kabul edilir. Eşler arasında duygusal uzaklık yaratma amacını güden birçok tören ve büyülü sözlerle çevrilmiştir. Böylece iki insanın kucaklaşması en temel işlevine, yani üremeye indirgenmiş olur. Birleşme sırasında erkek, kargaşa ve akılsızlığın simgesini, doğanın din karşıtı gücünü ve şeytanın müridini, kısacası kadını sarmaktadır. Sertleşme sırasında duyulan korku, Gazali'ye göre tam bir özdenetim yitimidir(13) ve 113. surenin 3. ayetinde karanlığa benzetilir:

De ki: Şafağın Tanrı'sına sığınırım,
Yarattığı kemlikten
En koyu karanlığın kötülüğünden.

Birleşme sırasında erkeğin kafasında Allah'ın varlığının sürmesi için, kadınla tam bir bütünleşmenin önüne geçen törenler vardır. Birleşme yeri de dince belirlenmiştir: Çiftler başlarını Mekke yönünün tersine çevirmek durumundadırlar. *'Saygısızlık yapmamak için Kutsal Emanet'le yüz yüze gelmemeliler.'*(14) Bu mekansal yönlendirme, Allah

ile kadın arasındaki husumetin bir simgesidir. Mekke Allah'ın yönüdür. Birleşme sırasında erkek kutsal bölgede olmadığını hatırlamak için dualar okumalıdır.

"Kocaya Allah'ın adını zikredip, yüksek sesle 'Allah tektir' demesi, 'En büyük olan Allah'tır' ve 'Allah'tan başka tanrı yoktur' diye tekbir ve tahlil getirerek, 'Allah'ın adıyla, yüce ve kudretli Allah'ım, eğer benden bir çocuk yaratacaksan, onun iyi bir döl olmasını ihsan et' diye dua etmesi önerilir."(15)

Erkeğin bedensel ve ruhsal bakımlardan tamamen kadınla özdeşleştiği boşalma anında içinden söylemesi gereken sözler ise şunlardır: *'İnsanı bir su damlasından yaratan Allah'a şükürler olsun.'* (17)

Evlilik birimi, geçici cinsel kucaklaşmadan daha ağır tehlikeler arzeder; bedensel aşk, çok daha kuşatıcı, çok daha bütünlüklü bir şeye dönüşme potansiyeline sahiptir. Erkeğe, yalnızca *'Allah'tan beklenen'* bolluğu veren bir duygusal bağa evrilebilir.

"Aşk ilişkisi, sevgi arayışı içindeki ruhların doğrudan birbirleriyle kaynaşması sonucu eşsiz bir doruğa ulaşır... Dini kardeşlik ilkeleri, bu tür bir ilişkiye kökten karşıttır. Bu ahlak yapısına göre, olgun aşkın verdiği bu dünyasal iç huzuru, dünyaüstü tanrıya dönük tapınma eylemiyle yarışır..."(18)

Allah kullarından eksiksiz sevgi ister; müminlerinin tüm duygusal bağlılıklarının kendisine adanmasını şart koşar.

Onlar ki Allah'a eş koşup, kendilerini onlara (tapınma nesnelerine) adarlar ve onları Allah'ın gerçek inananları sevdiği gibi severler.(19)

Ya da:

Duygusal bağlılık insanın kalbini ikiye böler; oysa Allah insanın

bedeninde iki kalp yaratmadı.(20)

Müslüman tektanrıcılık, yedinci yüzyıl Arabistan'ında önceden varolan dinsel bir uygulamaya, *'ortaklık'* kavramına karşı şiddetli bir mücadele başlattı. Putataparlığın beraberinde görülen tanrısal olanın çeşitli biçimlerde vücut bulması olgusu, birçok tanrı ve tanrıçanın *'ortaklık'*ı, en yaygın inançtı. Allah diğer tanrılar arasında ibadet edilen bir tanrıydı o kadar. İslamiyet, Allah'ın tekelini tehdit eden öteki Arap tanrılarını tasviye etmek zorunda kaldı. Müslüman inancının açılış cümlesi şöyledir: ***"Allah'tan başka tanrı yoktur."*** (Bu konuda bkz., İbn Hişam'ın *Sira*'sı ve İbn al-Khali'nin *Kitab al-Asnam*'ı, ve İslamiyet öncesi Arabistan'da görülen dinler üzerine yapılmış diğer araştırmalar.)

Müslüman Tanrı kıskançlığıyla bilinir. Mümin'in kendisine duyduğu bağlılığı engelleyen ne olursa olsun, kıskanır.(21)

Evlilik birimi gerçek bir tehlike olduğu için, iki yasal yolla zayıflatılmıştır: Çokeşlilik ve boşama. Bu iki kurumun da temelinde çiftin psikolojik yapısını hayret verici biçimde tanıyan önermeler yatar.

Halk kurnazlığı, çokeşliliğin erkeğin değerini arttıran bir araç olduğunu gayet iyi bilir. Erkek bunu, kendisinde herhangi bir iyileştirmeye gitmeden, birçok kadını rekabete sokarak başarır.

Tamu bir hazine sandığıdır (Tamu, bir kadın ismidir.)
Ayşe ise o sandığın anahtarı...

Bu anlamda bir çokeşlilik, evlilik birimindeki duygusal bağın güçlenmesini önlemeye yönelik bir girişimdir ve karıkocanın birbirlerine yaptıkları sevgi yatırımlarının yoksullaşması sonucunu verir.

"Çokeşliliğin bariz sonucu, kadının erkeğe sahip olmayıp, onu bir ya da daha fazla kadınla paylaşmasıdır. Bu ne anlama gelir? Bir kere koca, karılarının hiçbiri için özel bir duygu beslemez. Onun bütün yumurtaları aynı sepettedir. Karıları açısından durum daha bulanıktır. Çokeşliliğin karıkoca duygusallığını azaltan bir etkisi olduğunu düşünüyorum.

Üstelik bu durum, her iki taraf için de geçerlidir. Kadın kocasına yapacağı duygusal yatırımın çoğunu diğer ilişkilerine yöneltir."(23)

Çokeşliliğin kadınlar için anlamı,1924'ten 1950'ye kadar bir Faslı'nın hareminde cariye olarak yaşayan altmış yaşındaki Salama tarafından şöyle açıklanıyor:

'Onun gözdesi konumuna yükseldiğim için mutluydum; ama bu durumun getireceği tehlikelerden korkuyordum.'(24)
'Ne tür tehlikeler?'
'Bir sürü, en korkuncu da Hicar.'(25)
'İçinizden birini hicar etti mi?'
'Evet. Zehra'yı etti. Onunla bir kez beraber olduktan sonra bir daha yüzüne bakmadı. Zehra'nın durumunu gözümün önüne getiriyordum. Beni her çağırışında, "Acaba bu son çağırışı mı?" diye kendime sorardım. Zehra'dan farkım yoktu. Zehra çoğumuzdan daha güzeldi. Peki beni neden seçsindi. Şafakta gözüm açık, hep bunları düşünürdüm.'
'Kıskanır mıydın?'
'Şaka mı ediyorsun? Kimi ve niye kıskanacakmışım? Hiç hakkımız yoktu. Yasal eşi de dahil olmak üzere, onun üzerinde kimsenin hakkı yoktu. Herşeyden önce hepimiz eşittik. Demokrasi!'

Ekonomik sorunlar altında ezilen Müslüman toplumlarda harem nadir görülen bir şey haline geldi. İstatistik olarak çokeşlilik yokolsa da(26), monogam evliliklerde bile varsayımlarıyla ayakta kalmayı sürdürüyor. İşte size görüşmelerden bir örnek:

'İkide bir başka kadın alacağını söylüyor. Her sabah beni bununla tehdit ediyor. Artık kaygılanmıyorum. Bize bakmaktan aciz. Hiçbir şey yapamaz. Bu modern kadınlarla nasıl başedecek? Ancak bir sirk çıkar ortaya. Yine de böyle konuştuğu zaman inciniyorum ve ben de onu incitmek istiyorum.' Marya M.

Her ne kadar Müslüman çokeşlilik erkeğe tanınan bir ayrıcalık ise de, erkeğin bu imtiyazını istediği an istediği kadınla ilişkide bulunarak

kullanmasını engelleyen karışık bir kurumsal ayrıntı bulunur.

'Çokeşli erkeğin karıları arasında eşitlik gözetmesi ve diğerlerinin zararına birine meyletmemesi zorunludur. Yolculuğa çıkarken içlerinden birini yanına almak istiyorsa, Peygamber'in yaptığı gibi aralarında kura çekmeli ve bir kadını nöbetinden yoksun etmişse, başka bir gece bunu telafi etmelidir. Bu bir dinsel görevdir...

Yüksek bir adalet duygusuna sahip olan Peygamber, o gün sırası gelmeyen herhangi bir eşiyle yatmak istediği zaman, nöbet sistemini bozmamak için diğer karılarıyla da beraber olurdu. Ayşe'nin ifadesine göre (Peygamber'in en genç ve en çok sevdiği karısı), Peygamber böylesi bir görevin üstesinden bu şekilde gelirdi. Anas, Peygamberin dokuz karısını bir sabahta ziyaret edebildiğini yazar.'(27)

Peygamber'in cinsel girişimciliği, onun çarpıcı kişiliğinin bir parçası olarak kabul edilir. Kırk erkeğin cinsel gücüne sahip olmak gibi bir mucize gösterdiğine inanılır.(28)

Sıradan müminin Peygamber örneğine ulaşması beklenemez. Pragmatizm İslami bir nitelik olup, bir sabahta dokuz kadını tatmin edemeyen ortalama erkeğin nöbeti gelmeyen kadınla birleşmekten sakınmasını tavsiye eder. Bu bir bolluk içinde darlık ilkesini sağlama alma yoludur. Yalnızca erkeğin duygusal potansiyelini dağıtmakla kalmaz, kadınların değiştirilebilirliğini de vurgulamış olur. Erkeği arzulamadığı kadınlarla ilişkiye zorlayarak, kendi karısı bile olsa, diğer kadının çekiminden kurtarır.

Çokeşliliğin temel varsayımlarını boşama kurumunda da bulabiliriz. Çokeşlilik gibi, boşama da bir erkek ayrıcalığıdır. Erkek ağzından çıkan basit bir cümleyle cinsel eşlerini değiştirebilir: *'Seni boşuyorum'*. Fakat bu da erkeğin lehine gibi görünüp, onun zararına işleyen bir bumeranga benzer.

Fez, Temmuz 1971 *Mektup 1*

Allah'a Şükürler Olsun.
Büyük İslam Alimi Mulay Mustafa 'ya,
Başıma gelen bir felaket konusunda size akıl danıştığım için çok mutluyum. Öyle bir derdim var ki, çözemiyorum. Çok öfkeli olduğum bir anda karımı boşadım. Yalvarırım bana karımı geri almanın bir yolunu gösterin. Onu çok derinden ve yoğun olarak sevdiğimi itiraf ediyorum.
Saygılar.

Fas kanunlarında, kızgınlık ya da sarhoşluk durumunda gerçekleşen boşamanın geçersiz olduğu belirtilir. Bu kanun Faslılarca bilindiği halde, yukarıdaki mektubu yazan koca, sözlerin böylesine ölümcül bir önem taşıdığı bir toplumda yaşamaktan dolayı, yeni teminatlara gereksiniyor. Kocanın endişesi, kadında gayrımeşru yaşama korkusu biçimini alır.

Kazablanka, *Mektup 2*

Kocamla kavga ettik ve o beni boşadı. Ona geri döndüm, ama kocam yeniden birleşmemiz için gerekli işlemleri yapmadı. Onunla kalmaya devam etmeli miyim, yoksa ailemin yanına mı döneyim?
Üç çocuğum var ve kocam sürekli yemin ederek beni boşuyor. Sonra da evliliğimizin yasallaşması için gerekeni yapmıyor. Onunla çok genç evlendiğimi eklemeliyim. Bu duruma son verip ailemin yanına mı döneyim?

Boşama hem kadın hem erkek açısından bir tuzak olduğu gibi, boşamaya tanık olan ailenin diğer üyelerini de bağlar. Eğer erkek yeniden evlenmenin koşullarını yerine getirmemişse, kendilerini zina yapanlarla birlikte yaşıyormuş gibi algılarlar.

Beni Mellal Vilayeti, 14 mayıs 1971 *Mektup 4*

Bay ... adına bu sorunu size yazıyorum.

Bir adam karısına üç kez üstüste onu boşadığını söylüyor. Bu sıradan bir yanlış anlama. Karısından çocukları var. Kadın hala onun evinde kalıyor. Adam onunla yatmıyor veya yanına gelip konuşmuyor. Ama bir baba olarak bütün sorumluluklarını yerine getiriyor: Kadın ve çocukların gereksindiği parayı veriyor.

Bu adamın cahil olduğu, dini konularda hiçbir şey bilmediği dikkate alınırsa, karısını geri almasının dinen bir yolu bulunur mu?, diye babası size soruyor.

Fas usulü boşanmanın çarpıcı yönü, kocanın evliliğe son verme arzusu üzerinde hiçbir denetimin bulunmamasıdır. Yargıç sadece bu kararı kayda alır; itiraz edemez.

Müslüman aileye içkin olan dayanıksızlık, psikiyatrist ve pedagoglar tarafından çocuk gelişimi için korkunç olarak tanımlanır. Bu dayanıksızlık, ek çelişki ve gerilimleri beraberinde getiren modernleşmeyle birlikte artmıştır. Geleneksel ailede kocanın iznine tabi olan kadının evden dışarı çıkması sorunu, modernlikle birlikte karıkoca arasında tam bir çatışma sebebi haline gelmiş görünüyor. Geleneksel heteroseksüel davranış modelleri, geleneksel ideoloji, halk sağduyusu ve kanunlar modernleşmenin tehdidi altındaki kocanın hak ve ayrıcalıkları için bir şey yapamıyorlar.

NOTLAR

(1) Al-Gazali, *Rev.*, Kahire, trsz., s.39.

(2) Ibid.

(3) Kuran, sure 78:32.

(4) Cinsel perhiz geleneksel İslam için yabancı bir kavramdır. Gazali'nin Revivification'ı yazmak için 1095'ten 1115'e dek inzivaya çekildiği varsayılır.

(5) Al-Gazali, *Criterion for Action*, Kahire1964, s. 317.

(6) E. Westermark, *Wit and Wisdom in Morocco*, s. 329. İlk iki atasözü ikinci halife Ömer'e dek uzanır. Bkz., Gazali, *Rev.*, s.44.

(7) Kuran, sure 4:34. Bkz. Gazali, *Rev.*, dövme üzerine, s.49; J.Schacht, *İsl. Huk. Gir.*, s.166; ve Y. Linant de Bellefonds, *Traite de Droit Musulman Compare* (Karşılaştırmalı Müslüman Hukuku), Lahey ve Paris 1965, s. 294.

(8) Al-Buhari, *al-Sahih*, s.448, K:67, B:93; Tarmidi, *Sunan al-tarmidi*, s.415, B:11, H:1173.

(9) Madde 56, *Code du Statut Personnel.*

(10) Dahşuşa, çok kalabalık evlerde evli çiftlerin mahremiyetini vurgulamak için gerdek odasına kurulan çuhadan simgesel bir çadırdır.

(11) Gazali, *Rev.*, s.56.

(12) Kuran, sure 4:43.

(13) Gazali, *Rev.*, s.28.

(14) Ibid., s.50.

(15) Ibid., s.49.

(16) Sandor Frenczi, *Thalassa, A Theory of Genitality* (Dalassa, Bir Üreme Kuramı), New York1968, s.17.

(17) Gazali, Rev., s.50. Kuran, sure 25:54. Birleşme esnasında bir müslümanın söylemesi beklenen sözleri, Buhari'nin *al-Sahih* isimli eserinde bulabilirsiniz; s.439, K:67, B:66; ve Tarmidi, *Sunan al-Tarmidi*, s.277, B:8, H:1098.

(18) Max Weber, *Religious Rejections of the World and Their Directions*, From Max Weber, çeviri: H. Gerth ve C. W. Mills, New York1958, s.347.

(19) Kuran, sure 2:165.

(20) Kuran, sure 3:4.

(21) Tanrı'nm Kıskançlığı Üzerine, bkz., Buhari, *al-Sahih*, s.451, K:67, B:107, 106, ve Tarmidi, *Sunan al-Tarmidi*, s.417, B:14, H:1178.

(22) E. Westermark, *Wit and Wisdom*, s.329.

(23) W. Stephens, *The Oedipus Complex, Cross Cultural Evidence*, New york1962, s. 6.

(24) Bir cariyenin efendisi ya onu ev işleriyle sınırlar ya da sevgilisi konumuna yükselterek, ondan doğacak çocukların meşruiyetini ve miras hakkım tanır.

(25) Hıcar: Eğer bir adam cariyesini artık çekici bulmuyorsa, onunla olan sözsel ilişkisini dahi kesebilir ve onun kovulması, çocuklarının harem içindeki durumuna da yansır. Hıcar olan dişi nesne, gözde ve sevgili olarak konumu-

nu yitirir; diğer kadınlar ve cariyelerce aşağı görülür. Ona genellikle kötü gözle ve bahtsızlık alameti olarak bakılır.

(26) Fas'ın 1952'deki oranı henüz çok düşüktü -% 6,6. O zamandan bu yana daha da düşmesi olasıdır. Bkz. W. Goode, *World Revolution and Family Patterns*, New York 1963, s.103; ayrıca R. Patal, *Society, Culture and Change in the Middle East*, Philedelphia 1962, s. 92-3.

(27) Gazali, *Rev.*, s.48.

(28) İbn Saad, *al-Tabakat*, cilt 8, s.192; ayrıca bkz. Buhari, *al-Sahih*, s.412, K:67, B:4.

(29) D. J. L. Roland, *Developpement dela Personalite et Incidences de l'Environnement au Maroc* (Fas'ta Kişilik Gelişimi ve Çevrenin Etkileri), Maroc Medical, Aralık 1964, s. 269-272.

(30) M. Achour, *Vue Particuliere du Probleme de l'Environnement en Fonction du Milieu Scolaire Marocain* (Fas Okul Ortamı İçinde Çevre Sorununa Özel Bir Bakış), Maroc Medical, Aralık 1964, s.329.

7- Kayınvalide

Geleneksel bir evlilikte kaynana, karıkoca yakınlaşmasının önünde duran engellerden biridir. Ana-oğul arasındaki sıkı bağ, Müslüman evliliğin anahtar etkeni sayılabilir. Anneleriyle çok yakın ilişki içinde bulunan oğullar, kendi erkekliklerinden, özellikle de kadının kurnazlığından endişe duymaktalar.

Psikoanalitik kuram, bireyin annesiyle olan ilişkisinin karşı cinsle kurduğu ilişkileri belirlediğini ortaya koyar.(1)

Philip Slater'ın çalışmasında olduğu gibi, kültürler arası incelemeler, toplumların bu ilişkiyi etkili bir biçimde kullanmanın farklı yollarını bulduğunu göstermektedir. Slater, ana-oğul ilişkisine verdikleri öneme göre toplumları ikiye ayırır.

Toplumlar, ana-oğul ve karıkoca ilişkilerini vurgulama tercihleri bakımından iki kutup arasında seyrederler. Her toplum kendini sürdürme devrini özgün modeller aracılığıyla gerçekleştirir.(2)

Zayıf evlilik bağının kurumlaştığı toplumlarda ana-oğul ilişkisinin özel bir öneme sahip olduğunu ileri sürer. Müslüman toplumlarda evlilik bağının zayıf olması ve erkeğin karısına duyduğu sevginin hoş karşılanmamasının yanında, oğulun sevmesine izin verilen tek kadın annesidir ve bu sevginin ömürboyu süren bir minnete dönüşmesi özendirilir.

Annesi onu zahmetle taşıdı; zahmetle doğurdu. Onu taşımak ve memeden kesmek otuz ayını almıştı. Oğul kendi gücüne erişip kırk yaşına geldiği zaman, Allahım şükranlarını nasıl sunacağını bana göster, dedi.(3)

Oğulun anasına duyduğu minnettar sevgi birçok ayete konu olmuştur.(4) Dahası bu sevgide zaman sınırlaması yoktur. Başlangıcı, ortası ve törensel sonu olan, yetişkin erkeğin karısıyla gireceği heteroseksüel ilişkiye yol veren bir süreç ise hiç değildir. Tersine, birçok toplum için erkeğin annesinden çıkması anlamındaki törenlerle kutlanan evlilik, müslüman toplumda, annenin oğlu üstündeki iddiasını güçlendiren bir ayine dönüşür. Evlilik erkeğin yaşamını sevgi ve cinsellik olarak ikiye ayıran Oidipus komleksinin kurumsallaşmasıdır.(5) Erkek cinsel ilişki kuramayacağı bir kadını sevmeye şartlandırılırken, cinsel ilişkide bulunduğu karısına fazla ilgi duymasına set çekilir.

Oğluna Eş Seçiminde Annenin Baskın Rolü

Geleneksel kadınlarla yaptığım görüşmelerden anladığım kadarıyla, evlilik girişiminde bulunan, erkeğin kendisinden çok annesidir. Resmi olarak baba olması beklenen evladın yeni ailesi hakkındaki kararlar, anne tarafından alınır.

'Yine bir gün avluda oturuyorduk ki, kapı vuruldu. Sonradan kaynanam olacak olan babamın kuzeni bir teyzem gelmişti.
Tetuan'dan buraya oğlu için kız bakmaya gelmişti... Onüç yaşındaydım.
Beni gördü; babamla konuşup beni istedi ve gitti.
İki ay sonra geri geldi ve benim evlilik anlaşmam imzalandı.'
'Kocam tanımış mıydın?'
'Hayır. Onunla hiç konuşmamıştım.'

Başlık parası ve evlilik anlaşmalarındaki mali kararlardan sorumlu olan kayınpederin görüntüde abartılı bir rolü vardır. Oysa cinsel ayrımın yaşandığı bir toplumda, evlilikle ilgili bilgilere ulaşan kişi olarak başrolde anne vardır.

Gelini görüp onunla konuşan, onun bedenini en iyi bilen annedir. Fas toplumunda sadece bir kadın diğerini çıplak görüp onun sağlığı hakkında bilgi edinebilir. Bu da yıkanma ve arınma ayinlerinin yanısıra çeşitli işlevleri olan hamamda gerçekleşir. Hamam yoğun bir iletişim merkezi, aile sırlarını açığa vuran bir bilgi ofisidir.

Geyyessa (Kasiyer) ve *Teyyeba* (masaj, su taşıma, kadın hastalıklarının otlarla tedavisi gibi çeşitli yollarla müşterilere yardım eden 'Cuma Kızı') hamam içinde stratejik bir konumdadır. Hamam çevresinde yaşayan aileler hakkında az çok bilgi sahibidirler. Genç kızlar özel bir dedikodu konusudur ve onlarla ilgili olsun veya olmasınlar, kadınlar gençkızların davranışlarını konuşmalarına malzeme yaparlar. Bir gençkızın ünü, ailesinin namusu ve saygınlığı demektir. Gençkızlara sahip oldukları ünü kazandıran -ister kaynanaları, *geyyessa* ve *teyyebalar* veya oğlan tarafı olsun- cinsel hayatı kalmamış, dul, boşanmış ya da terkedilmiş yaşlı kadınlardır. Yaşlı kadınların bilgi alışverişleri, onlara etkili bir çöpçatanlık gücü vererek, erkeğin karar alma rolünü ikinci plana atar. Eğer bunlardan biri oğlan anasına gelip, gelin adayının nefesinin koktuğunu, ya da gizli bir bedensel kusuru veya deri hastalığı olduğunu söylerse, evlilik kararında etkili olur. 55 yaşındaki Marya M.'nin evlenmesi bu duruma bir örnektir. Marya'nın kayınvalidesine

yaşlı bir kadın gelerek gelin adayının çok zayıf ve solgun göründüğünü, dolayısıyla verem olmasından kuşkulandığını söylemiş. Evliliği bu yüzden yedi yıl ertelenen Marya, yedi yıl sonra da olsa kocasıyla evlenmelerini babalarının yakın arkadaşlığına bağlıyor.

'Evlendiğimde çevremin ölçülerine göre yaşlı bir kızdım. Benden küçük kızkardeşlerim evlenip gitmişlerdi. Evlenmem bir tür komediye dönmüştü ve ben kendimi Tanrı'nın lanetine uğramış hissediyordum. Bu yüzden bir gençkız hakkında fikrim sorulunca hiç ağzımı açmam ve kötü şeyler söylemem. Bunların üzerinden yıllar geçti; ama ben herşeyi sanki dün olmuşcasına canlı hatırlıyorum. Hala kocamın annesine gülümseyemiyorum.'
Marya M.

Yaşlı kadınların gençlerin yaşamları üstündeki gücü, yaşlılığın kadına ve erkeğe tamamen zıt etkiler yaptığını ileri süren Fas halk kültüründe şöyle dile gelir.

Seksenini bulan adam bir evliya olur,
Altmışındaki kadınsa cehennem eşiğidir.(7)

Veya:

Şeytanın bir yılda yaptığını
Yaşlı kocakarı bir saatte yapar.(8)

Bir kadının yaşca ileri olması, hile ve dolap çevirmesiyle eşanlamlıdır.

Bir kadın yaşlandı mı
İşi gücü entrikadır;
Ne görürse onu burnunu sokar.
Onun ölüsüne de dirisine de lanet olsun.(9)

İlerlemeden önce şunu belirtmeliyim ki, her ne kadar anne Fas toplumunca kayırılıyor gibi görünse de, sistemin yıkıcı unsuru olma yazgısından kaçamaz. Yaşlı kadınlar da gençler gibi olumsuz bakıştan paylarına düşeni alırlar. Tek fark, genç kadındaki yıkıcılığın onun cinsel çekiciliğinden, yaşlı kadındaki yıkıcılığın ise artık cinsellik yaşamamasından ileri gelmesidir. Menapoza giren kadın, kendisini aseksüel bir nesne gibi görmek ve cinsellikten mümkün olduğunca erken vazgeçmek yönünde baskı altına alınır. Kocasının daha genç kadınlara yönelmesi beklenirken, adet görmeyen kadın cinsel haklarını savunmaya kalkarsa, hem erkekler hem de kadınlar tarafından kuşkuyla karşılanır. Fas erkekleri arasında oldukça yaygın bir espri dolaşır:

'Niçin hükümet elden düşme araba pazarı gibi kadınlar için de bir pazar kurmaz ki! Eskisini götürüp üstüne biraz para koyarak yeni kadın alırdık.'

Yaşlanan kadına cinsel benliğinden ve evlilik geleceğinden vazgeçmesi için yapılan baskıyı anlarsak, onun oğluna karşı geliştirdiği tutkuyu da anlayabiliriz.

Cinsel çatışkının güçlü, kadının aşağı konumda olduğu toplumlarda penis arzusu yoğundur. Kadının duygusal tatminlere ulaşması, ancak ana-oğul ilişkisi içinde mümkündür. Çünkü evlilik bağı dışında, bu tür gereksinimlerin karşılanacağı bir alan bulunmamaktadır.(10)

Verilerimde yer alan bütün kaynanalar aseksüeldi. Yaşlı çiftin aynı odada uyuduğu durumlarla karşılaşılsa bile, bu asla aynı yatak değildi.

Arkadaş ve Öğretmen Olarak Kayınvalide

Kaynana ve gelin birbirlerinin rakibi oldukları kadar, işbirliği içindedirler. Yaşlı kadının deneyimsiz genç gelinine öğreteceği çok şey vardır. Bunlar sadece cinsellik ve hamilelik konusunda değil, bedensel güzellik gibi Faslı kadın için yaşamsal önem taşıyan konulardadır.

Aşağıdaki alıntıda bir kaynana-gelin ilişkisi örneği bulacaksınız.

'Bana yaptığı bütün o zulümlere rağmen kaynanamı huzurla anıyorum. Ona kırgın değilim. Zaman geçtikçe onu daha iyi anlıyorum. Onun ne kadar karmaşık bir kişiliği olduğunun farkına vardım... Çok zarif giyinirdi; mücevherleri ve temiz başörtüsüyle kendine güvenen, haşmetli bir duruşu vardı. Temiz ve güzeldi.
Bizim de zarif, şık olmamızı ister, insanların pasaklı gelinleri olduğunu söylemesini istemezdi.
Çok ince bir kadındı.' Fatiha F.

Nezaket, zerafet ve süspüs, bedensel güzelliğe bunca önem veren aristokratik yaşam biçimi değerlerine sahip bir toplum için değerlidir. Toplumun kız çocuğa bıraktığı bilginin bir bölümünü ot, çiçek ve minerallerden maskeler, şampuanlar ve kozmetik malzemeleri yapma reçeteleri oluşturur. Birçok Fas kadını ucuz ve kullanışlı Batı makyajı yerine, bu geleneksel güzellik tekniklerini tercih ediyor. Kayınvalide doğum, hastalık ve ölüm konularında iyi bir danışman olduğu gibi, yaşamı bilen bir öntip olarak taklit edilir.

Fas'ta evlilik erkek-egemen bir evliliktir. Çocuk-kadın adet görür görmez veya gördükten sonra ailesini terkedip kocasının evine gider. Erkeklerden ayrı yetiştiği için erkekten korkar ve kadınlara güvenmeye, onlarla iletişim kurmaya daha fazla eğilimlidir. Evliliğinin ilk yıllarında kocasından ziyade kaynanasıyla ilişki halindedir:

'İlk adetimi görene kadar kocamla kaldım.'
'Bu ne kadar sürdü?'
'Tam hatırlamıyorum -belki bir yıl. Göğüslerim çıkmamıştı. Oğlan gibiydim.'
'Sana yaklaştı mı?'
'Asla. Bütün bir yıl boyu bana hiç dokunmadı.'
'Onunla yaşarken aynı odayı mı paylaşıyordunuz?'
'Ben hmam ile (Kaynana) yaşıyordum; kocamı görünce örtünürdüm.'

'Hma'nla mı yaşıyordun?'
'Hma'mla yaşıyordum. Bana kendi çocuğu gibi davranırdı. Sıkılmamam için komşu kızlarını getirirdi; onlarla oynar, çene çalardık.' Kenza

Faslı anababalar kızlarını kötü muameleden korktukları için tanımadıkları çevreden olan kocalara vermek istemezler. Eğer damadın annesi oğluyla birlikte yaşamayı düşünüyorsa, bu korku yatışır. Kocaya güvenmeyen kız tarafı, kaynananın varlığını kızlarının rahatı için bir güvence olarak görür.

Aşağıdaki koca-oğul olayı, gelinin hayatına Fas kuralları için bile aşırı biçimde karışan bir anneyi anlatmaktadır.

Berkane vilayeti, 20 Mayıs 1971

Mulay Mustafa'ya,
Efendim,
Üç çocuk babasıyım. Çocuklarımı kocasını kaybeden annem emzirdi. Bunu yapmasının nedeni sütünün olmasıydı.
Dinin bu tür bir emzirmeye bakışı nedir?

Bütün kaynanalar böylesine bir emzirme potansiyeline sahip değiller ve evlilik içi görevleri bu denli üstlenmeleri gerekmiyor. Kaynanalar genellikle, ilk birkaç hamileliğinde genç geline yardım ederler.

Görüşmeler, kadının hamileliğini bedeninin yabancı güçlerce baskına uğraması olarak tecrübe ettiğini gösteriyor.

'Henüz bir çocukken hamile kaldım. Kimsenin karnımı görmesini istemezdim. Oturunca karnımı farketmezler, diye düşünürdüm. Öylece uzanıp günlerce ağladığımı bilirim.' Kenza

'Çocuk içimde kıpırdamaya başladığında ne olduğunu anlamadım. Ne zaman kıpırdasa çığlık atardım. Derimi delip çıkacak gibi gelirdi. Tuhaf olurdum.' Hayat H.

İlk hamileliklerin tuhaf bir olgu gibi algılanmasına düşükler de katkıda bulunur.

'Evliliğimin ilk aylarında adet görmedim. Hamile kalmıştım ama bu garip bir hamilelikti. Sekizinci ayda karnım bayağı büyümüştü -tuhaf bir duygu, sanki içinde sadece yağ vardı... Tuhaf bir hamilelikti. Bir gün sancı ve kanama başladı. Etrafımdaki insanlara içimde kalbimi yemek için zıplayan bir kurbağa varmış gibi hissediyorum, dedim." Bir şey yok. Ne olduğunu anlayamayacak kadar gençsin. Hamilelikte sabırlı olmak lazım. Bütün kadınlar senin gibi hissederler", diye karşılık verdiler. İkna olmamıştım. Kocam beni doktora götürdü. Doktor kadındı. Karnıma eliyle vurunca kendimi çok kötü hissettim ve titremeye başladım. Karnımda olan neyse öldüymüş. Dışarı çıkmaya başlamış. Çocuk değil de, tuhaf parçalar yığınymış.'

'Tuhaf parçalar mı?'

'Evet, garip biçimleri olan parçalar. Çocuk değildi, ama tuhaf ve farklı parçalardı. Hepsi yedi taneydi. Bir parça balığa, diğeri üzüm salkımına, bir başkasıysa enginar kafasına benziyordu; dokunuınca kafası yumurta gibi fırlıyordu." Fatiha F.

Evliliğinin ilk yılları, yeni gelin için bir hamilelikler silsilesidir ve sonraları o yıllarını çocuklara ve onların sorunlarına adanmış zamanlar olarak anımsar: *Kunt Haida felvlad* sık duyulan bir sözdür: 'Çocuklarla meşguldüm.' Kaynana bu yıllarda yararlı bir gözetimcidir ve onun sayesinde evdeki işler yolunda gider. Gelin birlikte bu yardım biçimini ve bunun ev içi güç ilişkilerini nasıl etkilediğini, Fatiha F.'nin hayatına bakarak inceleyelim. Fatiha, Adalet Bakanlığı'nda çalışan ve işi gereği Fas'ın farklı bölgelerinde yaşamak durumunda kalan küçük bir memurla evli, 45 yaşında bir anne ve eştir.

Ev Üzerindeki Kayınvalide Denetimi

Gelinin kaynanasına itaati, *'kocanın anababasına ve yakın akrabaları-*

na hürmet göstermesi'ni şart koşan Modern Yasa ile de doğrulanmıştır. Fas evlerinde genellikle erkekten eser yoktur ve kadın sürekli kaynanasıyla karşı karşıyadır. Bu itaat iki adette kendini gösterir: El öpme ve gelinin kaynanasına *Lalla* (Hanımefendi) diye hitap etmesi.

'... Hepsinden önemli olanı, el öpme törenini anlatmadım. Biz (oğlunun karıları), bir sabah ve bir de güneş battıktan sonra onun elini öpmek zorundaydık. Hem avucunu, hem de elinin üstünü öpüyordunuz. Ona Lalla diye hitabetmek zorundaydık. El öpmeyi unuttuğum zamanlar, dünya tersine dönerdi. Tam bir gösteri yapardı. Bana doğrudan tek kelime etmez, görevlerimi hatırlatmazdı. Oh hayır! Bu onun için çok çiğ olurdu; kurnazca değildi. Kocam eve gelince ona saldırır:
"Biliyor musun, senin şu karın gitgide küstahlaşıyor. Küstahlığına sessizce katlanıyorum, çünkü seni seviyorum ve sorun yaratmak istemiyorum", derdi. Kocam 'Ne yaptı?' diye sorunca, 'Akşam elimi öpmeyi unuttu. Her gün biraz daha fazla kuralları çiğniyor", yanıtını verirdi.' Fatiha F.

Bu saygı törenleri ev birimindeki güç dağılımının bir ifadesidir. Yiyecek ve temel maddelerin konulduğu kilerin anahtarı bu gücü simgelerdi. Anahtarı elinde bulunduran kişi neyin, ne zaman yeneceğine karar verirdi.

'Hma'm herşeyi denetlerdi. Neyin ne kadar yeneceğini o bilir, anahtar onda dururdu. Ondan izin almadan yiyecekleri kullanamazdım. Yemeği biz yapıyorduk. Ama yemek hazır olunca biz dokunamazdık. O mutfağa gelir, yemeği kendi koyduğu önceliklere göre dağıtırdı. Örneğin, bayramdan önceki geceleri kurabiye yapmakla geçirirdik. Ama bir tanesini alamadığımız gibi, izinsiz çocuklara da veremezdik. Herşeyi kilitlerdi. Yemek zamanı dışında, canım çok istese bile bir fincan çay içemezdim. Azıcık şeker ve birkaç nane yaprağını ondan dilenmek zorundaydım. (Fas çayı, yeşil çay nane ve şekerden yapılır.)' Fatiha F.

Goffman totaliter kurumların güç dengesinde varolan birçok değiş-

keni sıralar. Bunlardan biri, bu' kurumları yönetenlerin, idareleri altındaki insanları sigara, bir fincan kahve gibi günlük ihtiyaçlar için onlardan ricacı yapmalarıdır.(12) Fas evinde, yiyecek için dilenmenin yanısıra, kadın hamam izni ve parasını kaynanasından istemek durumundadır. (Hamam, yarı-kamu kuruluşudur ve ortalama fiyatı yirmi senti geçmez.) Kaynana, bu kavga ve şantaj fırsatını kaçırmak istemeyebilir.

'Hma'm, aksi bir veznedar gibi davranırdı. Bazen ona gider ve hamama gitme niyetimi bildirirdim. Kocamın hamam için ona para bıraktığından emin olmadan ondan para istemezdim. Ben herşeyi hazırlayana (maskelerin, ev yapımı şampuanların hazırlanması uzun zaman alıyordu.) kadar beklerdi. Bense cellebamı giyer, peçemi takıp karşısına geçerdim. O fikrini değiştirmiş olur ve bana, 'Gerçekten gitmek zorunda mısın? Burada sıcak su ve banyo yok mu?' diye sorardı. Soyunup peçemi çıkarır, tek söz etmeden otururdum. İtiraz edemezsin. İtiraz etmen için birinin desteğine ihtiyacın vardır; anababanızın sizi desteklemesi lazımdır. Benim böyle bir desteğim yoktu. Allah'a şükreder ve çenemi kapardım.' Fatiha F.

Gelin ile kaynanın arasındaki oğlanın gözüne girme yarışı, kocanın karısına ne alırsa aynısından annesine de almasından açıkça izlenir.

'Kocam bana hediye veremezdi. Diyelim bana bir eşarp almaya kalktı ve 'Fatiha seni kırmızı bir eşarp bağlarken görmek istiyorum, yüzüne çok gider.' dedi. Ben de çok sevineceğimi söyledim. İşte o zaman kocam mağazaya gider, dört eşarp alırdı-bir tane annesi için, iki tanesi boşanmış kızkardeşleri için ve bir tane de bana. Kırmızı olanı doğrudan bana veremezdi. Annesi ve kızkardeşleri seçtikten sonra kalan son eşarp, artık yeşil mi olur siyah mı, o benim olurdu.' Fatiha F.

'Kocam annesini selamlamadan yanıma gelemezdi. Bir gün bana sürpriz yapmak istedi. İçinde benim için aldığı sütyen ve külot bulunan paketle birlikte annesini selamlamaya gitti. Paketi farkeden kaynanam sütyeni çıkarıp kocamla dalga geçti: "Kadın gibi sütyen taktığını bilmezdim. Karın

senin aklın almış. Delinin biri gibi davranıyorsun. (Sadece karına aldığına göre) Bir yerlerde bir şey mi içirdiler sana? (Kadının kocasına sevgi büyüsü yaptırdığını kastediyor.) Çorba mı içtin? Yoksa gizlice çöreğine mi koydular?"

Bu sahne, Fas piyes yazarlarının en gözde konusudur. Fas halk tiyatrosunun en fazla hor görülen kişisi kaynanadır. Geleneksel yerleşimlerde, annenin oğluyla ilişkisi maddi şeylerle sınırlı değildir. Kocayı karısıyla başbaşa bırakmamaya dek uzanır bu sınırlar. Karı koca bariz bir antisosyallik sergilemedikçe, gün boyu başbaşa kalamazlar.

Bir aile yuvasındaki sosyal mekan, merkez bir odada *-al-bit al-kebir* (büyük oda)-, odaklaşır. Aile içindeki anlaşmazlıkları göstermenin kabul görmüş bir yolu ortak odaya gelmeyi reddederek, başka bir odaya kapanmaktır. Geleneksel evlerde akşam yemeğinden hemen sonra büyük odayı terketmek terbiyesizlik olarak kabul edilir. O halde, kaynananın oğlunu mümkün olduğunca uzun süre yanında tutmak için bu adeti kullanması doğaldır.

'Kimi zaman, gecenin ileri saatlerinde çok uykum gelmesine rağmen ortak odayı terkedip kendiminkine gidemezdim. İkimiz de yorgunluktan ölsek bile, ne kocam ne de ben odamıza giderdik. O yatağına gitmeye karar verene kadar onunla oturmak zorundaydık. O gitmeden odama çekilemezdim. Odamızın kapısını onun suratına kapatamazdık.'

Ya kocan yatağa gitmeye kalktığında ne olurdu?'

'İmkansız, gidemez. Kavga çıkarmasını mı istiyorsunuz? İşten sonra eve erken gelmeye başlasa, hemen kocama döner: "Niçin eve bu kadar erken geldin? Sokakta eğlenceli bir şey kalmadı mı? Sokakta kadın yok mu? Sinemalar, eğlence yerleri ne güne duruyor? Neden bu kadar erken gelirsin ki? Erkeklerin hep karılarının yanında olmaması lazımdır. Bu çok kötü bir alışkanlık." derdi.

Biz yatmaya gittiğimiz zaman onun gezindiğini, eğer o gün olanları anlatıyorsam, bizi dinlemeye çalıştığını duyardım. Onun gizlice bizi dinlediğini bildiğim için, çok önemli sırları söylemezdim. Deli miyim? Bir gün

pencereyi tam kapatamamışım. O da yaslanınca, ağırlığından açıldı.''
''Seninle birlikte yatmak istedi mi?
Kendi evimizde değilse de, konuk olduğumuz evlerde geceyi aynı odada geçirirdik.' Fatiha F.

Çift genişleyen aileyi terketmeye karar verdiği zaman, özel yaşam isteklerini yasal bir perdenin ardına saklamak için, memur olan kocanın tayinini beklerlerdi. Kadın kocasının tayin edilmesini, kendisinin ve kocasının yaşamını belirleme fırsatı olarak görür, kaynana ise bunu kendisine karşı bir komplo gibi algılardı.

'Kocam bizi buradan (babanın ve amcaların aileleri ve iki oğulun ailelerinin yaşadığı mekan) çıkaramayacak kadar meşguldü. Ülkenin başka bir bölgesine tayin edilmek için uğraşıyordu. Annesine saygısızlık etmememin tek yolu buydu.
Sonunda tayin edilmeyi başardı. Tayini Fedala'ya çıkmıştı. Bir gün annesiyle konuşmaya karar verdi ve ona hükümetin kendisini Fedala'ya (kırk mil uzakta) yolladığını, eğer işini kaybetmek istemiyorsa gitmek zorunda olduğunu söyledi. "Şaka mı ediyorsun?" diye yanıtladı onu kaynanam. "Bizi bırakmamalısın. Herkes gibi sen de tayinini değiştir. Gitmeyi aklından geçireyim, deme. Bunun lafı bile olmaz."
Kocam bu konuşmanın ardından bana gelip, "Bak Fatiha", dedi. "Ne pahasına olursa olsun bu evden gitmek istiyor musun?'', "Evet" dedim. "Dinle, bu bizim son kaçış şansımız. Daha fazla beklemeyeceğim. Tayin kararını hızlandıracağım. Gidip bir oda kiralayacağım, herhangi bir oda. Ne kadar kötü bir oda olduğuna dair veya hayatın bizim için zorlaştığına dair şikayet istemiyorum. Uzun bir süre maddi sıkıntı çekeceğiz. Şikayet etmeden katlanmaya hazır mısın?" diye sordu. "Ne denli yoksul olursa olsun, o oda bizim sarayımız olacak", diye fısıldadım.
Bir gün çok geç geldi ve beni bir kenara çekerek, "Toparlanmaya başla. Çok yakında gidiyoruz. Son dakikada söyleyeceğim ki şaşkınlığına gelsin. Gizli gizli toplan", diye fısıldadı.
Ne hissettiğimi size anlatamam. İştahım gitti. Bir yandan korkuyor, bir

yandan seviniyordum. Hiç sevinçle korkuyu birarada yaşadığınız oldu mu? İki gün ağzıma lokma koymadım; içimde sakladığım sır yüzünden yemek yiyemiyordum. Artık nasıl davranacağımı,nasıl yürüyeceğimi ve ne konuşacağımı bilemez olmuştum. Evi terkedip beni yalnız bırakmıştı. Toparlanmak yerine köşede yuvarlanmış olarak duran halıyı açtım. Değerli kumaşlarını çıkarıp kapıya astım. O gece kocam eve geldiği zaman ne olduğunu anlamadı. Halıya ve kapıdaki kumaşlara bakarak,

"Fatiha, sen aklını mı kaçırdın? Bütün bunlar ne anlama geliyor? Sana toparlanmanı söylemiştim", diye fısıldadı.

"Bunların anlamı, benim senin kararından haberim olmadığımdır. Benim işin içinde olmadığını gösterir", yanıtını verdim. Annesinin planımızı keşfetmesinden korkuyordum. Elbette onu düş kırıklığına uğratmayacaktım. Ama, mümkün olan tek mantıklı yol buydu. "Hiçbir şeyden haberim yok, tamam mı?" diye ona tembih ediyordum. Zavallı annesinin karşısına yalnız çıkmak zorundaydı.

Ertesi gün eve gelip bana bağırmaya başladı. Öyle yüksek sesle haykırıyordu ki, sesini camiden duyabilirdiniz. ' "Fatiha, hemen toparlanman lazım. Hükümetteki köpekler, gece Fedala'da olmamı emrettiler. İtiraz hakkım yok. Derhal! Beni duydun, değil mi?"

Ama", diye odasından seslendi annesi, "geceyi nerede geçireceksin? Ailen var. Sana böyle davranamazlar. Sokakta yatacak haliniz yok." "Anne," dedi kocam, "onlar herşeyi önceden düşünmüşler. Tayin kararını daha fazla ertelememem için bir ev ve eşyaları taşıyacak bir kamyon ayarlanmış. Kamyon bir saat içinde burada olur."

Fas toplumunun özel yaşantıya geçit vermeyen yapısı, kaynananın oğluyla karısı arasındaki bedensel yakınlaşmayı engellemesini kolaylaştırır. Bu durumu gözönüne alırsak, yaşlı kadınların 'entrika ustası' gibi görülmesine yol açan Fas ön yargısının sebeplerini anlayabiliriz. Herkesin rolünü belirleyen ve bireye özlem ve dileklerini gerçekleştirmesi için özel fırsatlar tanıyan yapının kendisidir. Zalim olan da kaynana değil yine yapıdır.

Ana-oğul-gelin üçgeni, kadını kocasına bağımlı kılan ve hetero-

seksüel ilişkiyi güvensizliğe, şiddet ve yalana mahkum eden, yasal, ideolojik ve fiziksel sınırların oluşturduğu Müslüman paketinin koz kartıdır. Aşk-evliliği yapmak isteyen gençler sadece büyükleriyle değil, eylilikleri içinde de çatışma yaşıyorlar.

Kadın düşmanı bir toplumda yetişen bir genç adam, köklü bir kültürel devrim geçirecek şansı elde etmediği müddetçe, kendi seçtiği karısını ne kadar sevmek istese de, onunla ilişkisinde ondan duyduğu korkuyu gösterecektir. Müslüman toplumların maddi dünyası dramatik bir biçimde değiştiği halde, kültürel ayaklanma gerçekleşmiyor. Geleneksel ideolojinin ciddi çatlaklarından ne zaman söz açmaya kalkılsa, ya da aileyle ilgili geleneksel kültür modellerini bırakma girişiminde bulunulsa, bu girişimler tanrıtanımaz sapkınlıklar gibi (*Muduwana*, şeriatın bir uzantısı ve yeniden dirilişi olarak dini bir yapıya sahiptir) algılanıyorlar, *bida* (olumsuz çağrışımları olan 'yenilikler') veya *asala*'ya (otantiklik) ihanet olarak tanıtılıyorlar.

Böylece, modern ailenin dayattığı zorunluluklarla, bu kurum içi ilişkileri biçimleyen modeller arasındaki uçurum derinleşiyor. Her ne kadar, geleneksel ailenin ekonomik ve mekansal dayanakları, Fas'ın dünya pazarıyla bütünleşmesi sonucu derin sarsıntılar geçirmişse de, geleneksel üstyapıları dondurup aile ilişkilerini yöneten geleneksel kavram ve modelleri koruma yönünde ancak nevrotik girişimlerde bulunmayı umabiliriz. Sonuç ise çatışma, gerilim ve genç çiftlerin ayrılığıdır. Çünkü geleneğin ülküleştirdiği tıkanan cinsel ilişkilerden farklı bir şey kurmayı deniyorlar.

Beklentiler yükseldikçe, psikolojik maliyet artar. Meydana gelen değişimleri inceleyerek, kaygan altyapıyla katı ideolojik üstyapı arasındaki boşluktan kaynaklanan günümüz kadın-erkek çatışmalarından bazılarını saptayabiliriz.

NOTLAR

(1) Çocuğun annesiyle olan deneyimi ve karşı cinsten bir kişiyle ilişki kur-

ma yeterliliği Freud'çu ödip kompleksi kavramının püf noktasıdır.

(2) P. Slater, *The Glory of Hera* (Hera'nın Zaferi), Boston 1968, s. 414.

(3) Kuran, sure 46:15.

(4) Kuran, sure 4:1, sure 31:14, sure 6:152, sure 17:23, sure 29:8.

(5) S. Freud,*The Most Prevalent Form of Degradation of Erotic Life* (Aşk Hayatını En Yaygın Aşağılama Biçimi), *Sexuality and Psychology of Love*, New York 1970.

(6) Dorothy Blisten, *The World of the Family* (Aile Dünyası), New York 1963, s. 204-5.

(7) Sidi Abdurrahman Al-Macdub, *Les Quats.du M. le Sarc.*, s.180.

(8) E. Westermark, *Wit and Wisdom*, s.326.

(9) Al-Macdub, bkz. *Les Quats. Du M. le Sarc.*, s.180.

(10) P. Slater, Bkz. (2), s.30.

(11) Madde 36, *Code du Statut Pers.* E. Goffman, otoriter ilişkilerde itaat kurallarının taktik önemine işaret eder. *Asylums*, New York 1961, s.115.

(12) E. Goffman, *Asylums*, s.41.

8- Mekansal Sınırların Anlamı

Müslüman cinselliği bölgeseldir: Düzenleyici İslami mekanizmalar her cinse ayrı birer mekan tahsis etmiş, kaçınılmaz mekan kesişimlerinden doğacak çelişkileri çözmek içinse özel törenlere başvurmuştur.(1) Kadınların halka açık mekanları (Tanım gereği, erkek mekanları) kurallı ihlali dışında, onaylanan kadın -erkek etkileşim örnekleri yoktur. Bu tür etkileşimler, Müslüman cinsel düzeninin dayanağı olan mekana özgü kuralları çiğnerler. Yalnızca meşru olan resmi düzene dahil olabilir.

Aralarında bağ olmayan kadınlarla erkeklerin etkileşimi kanundışı sayıldığına göre, bu türden durumları yöneten kurallar da bulunmamaktadır. Cinsel ayrımın yokolmasıyla birlikte, insanlar kuralsızlığı

yaşıyor, doğaçlamadan davranıyorlar. Taklit olasıysa, yaratmak güçleşir. Sınırlar sebepsiz yere konulmamıştır. Toplumsal evreni kısımlara ayırmak, toplumun zevk için yaptığı bir şey değildir.

Toplumu kısımlara ayıran sınırların varlığı, bir kısmın diğeri zararına olan gücünün tanınmasının bir ifadesidir.(2) Sınır ihlalleri toplum düzeni adına bir tehlike oluşturur; çünkü varolan güçler dengesine saldırmaktadır.

'Cinsel tehlike modelleri bir tür simetri ya da hiyerarşi sergilerler. Onların güncel olan cinsler arası ilişkileri ifade ettiği yorumunu yapmak olanaksızdır.'(3)

Cinsel davranış biçimlerinin simgesel dili, Müslüman düzendeki güç dengesinin ve toplumsal hiyerarşinin bir yansısıdır. Müslüman toplum kesin mekan sınırlarıyla iki alt-evrene bölünmüştür: Erkeklerin evreni -ümmet, dünyevi din ve iktidar- ve kadınların evreni, -cinsellik ve ailenin evcil dünyası-. Cinsiyete göre mekan paylaşımı, yetkeyi elinde bulunduranlarla bulundurmayanlar, ilahi güce sahip olanlarla olmayanlar arasındaki ayrımda kendini gösterir.(4) Bölünme, ümmet'in (genel alan), fiziksel olarak evcil evrenden koparılmasıyla gerçekleşir. Toplumsal etkileşimin bu iki evreni(5), biri topluluk, öteki ise çatışma temelli karşıt insan ilişkileri kavramlarıyla düzenlenirler.

İKİ EVRENİN ÜYELİĞİ

ÜMMETİN GENEL EVRENİ

Müminler.Kadınların ümmet içindeki durumu belirsizdir; Allah onlarla aracısız konuşmaz. Buradan anladığımız kadarıyla ümmet öncelikle erkek müminleri kapsar.

CİNSELLİĞİN EVCİL EVRENİ

Öncelikle cinsel varlıklar olan her iki cinsten bireyler.Fakat erkeklerin zamanlarını evcil birimde geçirmesi beklenmediğinden asıl üyelerinin kadınlar olduğunu düşünebiliriz.

ÜYELER ARASI İLİŞKİLERİ	DÜZENLEYİCİ İLKELER
ÜMMET	AİLE
Eşitlik	Eşitsizlik
Karşılıklık	Karşılıksızlık
Birliktelik	Ayrılık
Birlik, Cemaat	Kopukluk, Bölünme
Kardeşliği, Sevgi	İtaat, Yetke
Güven	Güvensizlik

Cemaat İlişkisi

'Toplumsal bir ilişkinin 'cemaat' ilişkisi olarak tanımlanabilmesi için, toplumsal eylemlerin yönü tarafların duygusal veya geleneksel olsun öznel hislerine dönük olmalıdır ki, birbirlerini tamamlasınlar.'(6)

Ümmet üyeleri, gelişkin bir fikirler dizgesi inancı üzerinde temellenen bir demokratik ortaklıkta birleşmiş kişilerdir. Paylaştıkları inanç onları birbirine yakınlaştırır ve bir bütünlük yaratır.

Çatışma İlişkisi

'Toplumsal bir ilişkinin bir 'çatışma' ilişkisi olarak adlandırılabilmesi için, bir tarafın iradesini diğer taraf ya da tarafların hilafına dayatarak eylemlerini bile bile gerçekleştirmesidir.'(7)

Evcil evrenin üyeleri önce cinsel varlıklardır; inançlarıyla değil, cinsel organlarıyla tanımlanırlar. Bir bütün oluşturmadıkları gibi, iki ayrı kategoriye bölünmüşlerdir: Erk sahibi erkekler ve onlara itaat eden kadınlar.

Kadınlar, evcil evrenin vatandaşlarıdır ki bu evrenin dışındaki varoluşları bir anomali, bir günah olarak görülür (*Ümmet* meselelerinde,

dini ve siyasi alanlarda onu söz sahibi yapan ikinci bir uyruğa tabi, *ümmet* üyesi erkeğe bağımlı olanlardır kadınlar...) Öncelikle evcil evrenin üyeleri olarak tanımlanan kadınlar, hapsedildikleri evrende dahi, erkten yoksundurlar; çünkü burada bile yetke erkeğe aittir. Müslüman kadına düşen görev, (*Muduvana*'da ve Malik'in *Muvatta* adlı kitabında açıkça ifade edildiği gibi), itaat etmektir. İki grubun birbirinden ayrılması, birini diğerine boyun eğdiren hiyerarşi, cinsler arası iletişimi onaylamayan, hatta yasaklayan kurumlarda bulur ifadesini. Toplumun varlığını sürdürebilmesi demek olan üreme, kadın ve erkeğin işbirliği yapması beklenen tek görevdir.

İşin aslı, karı-koca ilişkisi gibi, kadın-erkek işbirliğinin kaçınılmaz olduğu durumlarda, eşler arasındaki yakınlığın aşırıya kaçmasını önleyecek bir dizi mekanizma devreye girer. Böylece cinsel ayrım, kadınla erkeğin uzak tutulması beklenen çatışmaları arttırırken, kendisi de bu çatışmalardan beslenir. Diğer bir deyişle, cinsel ayrımın ortadan kaldıracağı varsayılan insan ilişkilerinin cinselleşmesi yoğunlaşmış olur.

Kadınların Tecrit Edilmesi

Ümmet'in üyeleri ile evcil evrenin üyeleri arasında olası cinsel ilişkileri önlemek için tecrit ve peçe *(simgesel tecrit)* geliştirilmiştir. Fakat paradoksal olarak cinsel ayrım, kadm-erkek ilişkisindeki cinsellik boyutunu genişletmiştir.

Heteroseksüel ilişkilerin birçok kısıtlamaya tabi olduğu ve sonuç olarak ilginin bu ilişkilerde odaklaştığı Fas gibi bir ülkede baştan çıkarma, gerek hemcinsler arasında olsun, gerekse kadın ve erkek arasında olsun, insan ilişkilerinin yapısal bir unsuruna dönüşmüştür.

Burada açtığım tartışmada heteroseksüel ilişkilerde yoğunlaştımsa da, aynı cinsten olan bireyler arasındaki etkileşimi aydınlatmadan cinsel kimlik kavrayışımız tamamlanamaz. Cinsel ayrımı seçen ve bunun sonucu olarak güdük heteroseksüel ilişkilerden yana olan bir toplum, bir taraftan tek cinsin toplumsallığının diğer taraftan iletişim yolu ola-

rak baştan çıkarmanın yaşandığı bir toplumdur.

Baştan çıkarma, kendinizden çok şey verdiğiniz ve bundan büyük haz aldığınız izlenimini veren, fakat aslında hiçbir şeyin alınıp verilmediği bir çatışma stratejisidir. Vaad edip herşeye çekimser kalma sanatıdır. Bu, yaşamsal bir kendini koruma gereksinimi içinde olan çocuğun başvurduğu çocukça bir sanatken, yetişkinler söz konusu olduğunda denetlenemez bir duygusal cimriliğin ifadesine dönüşür. Yıllarını baştan çıkarma sanatını öğrenmekle geçirmiş birinin, sonunda sevmek için seçtiği insana açılıp tüm duygusallığıyla kendini sunduğu durumlara çok az rastlanır.

Heteroseksüel ilişkilere cephe alınan bir toplumda, duygusal bütünlük yasaklanmıştır. Karşı cinsten korkmaya ve ona güvenmemeye koşullandırıldığımız için, karşı cinsten bireyleri baştan çıkarma, dalavere ve hükümranlık ile ilişkilendirip, olgun erkek ve kadınlar olarak kurduğumuz ilişkilerde, baştan çıkarma hilelerini sürdüren kuklalara dönüşüyoruz.

Fas'ta, bedensel güzelliğin hedonistçe vurgulanması, İslam'ın denetlemekte yetersiz kaldığı bir Akdenizlilik özelliğidir. Bedenin kozmetik ve mücevherlerle güzelleştirilmesi, toplumsallaşmanın vazgeçilmez bir parçasını oluşturur. Şimdi altmışlarında olan neslin erkekleri bile, dini bayram ve törenlerde gözkapaklarını *(khol)* ve dudaklarını *(svak)* koyulaştırmak için kozmetik malzemesi kullanırlardı. İslam, bedenin süslenmesine, özellikle kadınlar söz konusuysa kesinlikle olumsuz yaklaşır.(9) Dindar kadının mütevazi görünümde olmasını, dikkat çekici güzelliğini ve bütün takılarını peçenin ardına saklamasını şart koşar.

Mümin kadınlara söyle bakışlarını yere çevirsinler ve mütevazi olsunlar. Görünürdeki süslerini göstermesinler; başörtülerini yakalarının üzerine salsınlar. Süslerini kocaları veya babaları, veya kayınpederleri, veya oğulları... veya cariyeleri, ya da erkekliği olmayan yardımcılar veya kadınların çıplaklığından anlamayacak yaşta çocukların dışındakilere göstermesinler. Sakladıkları süsleri

gösterir gibi ayaklarını yere vurmasınlar. Ve hepiniz Allah'a dönün, ey inananlar, ancak o zaman muvaffak olursunuz.(10)

Gazali'ye göre, Müslüman gerçeklik yapısında göz de penis kadar zevk veren erojen bir bölgedir. Erkek, gözleriyle kadının namusuna, onu sarmış kadar zarar verebilir.

'Başkasının karısına bakmak günah olan bir davranıştır. Bakış gözün zinası demektir; ama bu bakışla cinsel organ harekete geçmiyorsa (eğer erkek cinsel ilişkide bulunmaya kalkmıyorsa), bu daha affa sığar bir davranış olur.'(11)

Peygamber Allah'a onu en zararlı toplumsal tehlikelerden koruması için yalvarırken, penisini ve gözünü baştançıkmanın tehlikelerine karşı denetlemesinde Allah'ın yardımını isterdi.(12)

Şehvet uyandıran dişi karşısında kendini denetleyemeyen edilgen erkeğin korunması için İslam'ın tecrite başvurduğu yolundaki kuram, (çekiciliği kalmamış) yaşlı kadınların peçesiz dolaşabileceklerini söyleyen 24. surenin, 60. ayetinde doğrulanmaktadır. Belghiti'nin, kadın tecritinin yaygın olduğu kırsal kökenli kadınlar arasında yaptığı araştırma, yaşlı kadınların genç kadınlara uygulanan kısıtlamalara tabi olmadığını, dolayısıyla daha serbest hareket ettiklerini gösterir.(13)

Batılı gözüyle bir baskı kaynağı olan tecrit, birçok Müslüman kadının gözünde bir gurur kaynağıdır.(14) Görüşülen kadınların tümü, tecriti saygıdeğer buluyorlar. Kırsal Fas'ta tecrit, zengin erkeklerle evli kadınlara özgü bir ayrıcalık olarak görülür.(15)

Tecritin en uç biçimi olan haremler, yüksek ekonomik düzeyin bir göstergesi oldukları için, daha fazla itibar görürlerdi. Görüştüğüm kadınlardan biri olan Salama, ömrünün çoğunu bir haremde cariye olarak geçirmişti. Bu durum, Fas standartları için bile nadir bir durumdur ve Salama'nın deneyimi, diğer kadınların deneyimlerinden kesin olarak ayrılır. Çünkü haremden ayrılmaya izin yoktur ve haremdeki cinsel ayrım, sıradan tekeşli evlilikte olduğundan çok daha derindir. Ba-

şarılı bir tecrit, ciddi ekonomik yatırımları zorunlu kılar; çünkü tecrit edilenin hizmetleri evde görülür. Alışverişe ya da hamama gitmek zorunda kalan diğer kadınlar, ev dışındayken birçok kısıtlamalar altına girerler.

Kadının Sokağa Çıkması

Geleneksel olarak kadının halka açık yerleri kullanması, yani *ümmet* evrenini ihlali, birkaç vesileyle sınırlandırılmış ve peçe takmak gibi birçok kurala bağlanmıştır.(16) Faslı kadınlar, yalnızca evden çıkıp erkek mekanı olan sokakta yürüdükleri zaman peçe takarlar. Peçe, kadının erkek dünyasında görünmez bir şekilde varolduğu anlamına gelir; onun sokakta olmaya hakkı yoktur.

Eşlik eden olması koşuluyla kadınlar, geleneksel hamam ve türbe ziyaretleri yapabilirler. Verilerimden anlaşıldığı kadarıyla, hamam ziyareti iki ayda bir, türbe ziyareti ise yılda bir ya da iki (genellikle Ramazanın 27. günü) gerçekleştirilmektedir. Her iki ziyaret de kocanın iznini gerektirir. Refakatçilik görevi yaşlı bir kadına düşer ki, bu kadın genellikle kocanın annesidir.

Geleneksel olarak, bir kadının ev dışındaki varlığı yalnızca zorunluluk hallerinde kabul edilebilir; yoksulluk ve mecburiyete asla saygı duyulmaz. Saygıdeğer kadınlar sokakta görülmezler. Sınıf-bilinci olan Fas'ta, nerede iş bulursa oraya giden hizmetkar, toplumsal terazinin en alt kefesinde yer alır ve birine "hizmetkar" diye seslenmek en büyük hakaretlerden birisidir. Sadece fahişeler ve deli kadınlar sokakta serbestçe dolaşırlar. Fahişeler için *rajlha zahka* (ayağı kayan kadın) deyimi kullanılır. Pascon-Bentahar gözlemi, kır kökenli bir gencin kente geldiğinde, sokakta yürüyen her kadını 'yollu' gibi gördüğünü açığa çıkartmıştır.(17)

Erkek mekanlarında, kadının varlığı kışkırtıcı ve zararlı bulunur. Okul ve iş kadınların sokaklardaki hareket serbestisini gerektirdiğinden, modernleşme birçok kadını halkın tacizine maruz bırakıyor.(18)

Edward Hall, *Saklı Boyut* adlı kitabında, Ortadoğu'nun Arap-Müslüman ülkelerindeki mekan kullanımı hakkında iki algısal tespit yapar.İlk olarak, *'Halkın içine zorla girmek diye bir şey olamaz. Halk halktır.'*(18) Birey, halk mekanında kendine özel bir bölge yaratma iddiasında bulunamaz. Bu Fas için doğru bir saptamadır ve kadının sokaktaki varlığına dair özel çağrışımlar yapar.

İkinci olarak, mekanın toplumsal niteliği, fiziksel niteliğine baskındır. İhlal kavramı, fiziksel sınırlardan çok ihlali yapan kişinin kimliğiyle ilintilidir.(20) Örneğin, bir dost için ihlal asla sözkonusu değilken, bir düşman için bu kavram her koşulda geçerlidir.

Bir kadın herzaman erkek mekanının bir ihlalcisidir; çünkü o, tanım gereği erkeklerin düşmanıdır. Bir kadının erkek mekanlarını kullanmaya hakkı olamaz. Onun bu mekanlara girmesi, erkeksi düzenin altüst olması ve erkeğin huzurunun bozulması anlamına gelir. Aslında bulunmaması gereken yerde olduğu için, erkeğe karşı bir saldırı eylemi gerçekleştirmektedir. Geleneksel bir erkek mekanında bulunan kadın, erkekleri *zina*'ya kışkırtarak, Allah'ın düzenini bozar. Bu karşılaşmada erkek çok şey yitirir: İç huzuru, özgür irade, Allah'a bağlılık ve toplumsal saygınlık.

Kadın örtülü değilse, durum daha da kötüleşir. Fas'ta örtünmeyen kadın için *aryana* (çıplak) deyişi kullanılır ve okula giden, iş sahibi olan kadınların çoğu örtünmezler. Bu iki unsur da (ihlal ve üstelik 'çıplak'ın ihlali) açık bir teşhircilik eylemi oluşturur.

> *'Suçlanabilir eylem, ister sözlerle, ister beden diliyle ya da davranışlarla olsun, olayın iletişim yapısı, bir kişinin karşı cinsten birine, ancak çok yakın ilişkilerde uygun görülebilir türden mesajlar vererek yaklaşmasından kuruludur. Psikodinamik kökenli olanlar dışında teşhirciler, bedensel olarak yakın olsalar bile kişileri birbirinden uzak tutan sosyal denetimi gözle görülür biçimde yıkarlar. Bu bireye yönelik, doğrudan bir saldırıdan çok, bireyin şahsıyla ilintili oldukları kadarıyla kendini ifade etmekte kullandığı hak ve simgeler sistemine yönelik bir saldırıdır.'*(21)

Yürürlükte olan ideolojiye göre, erkeğin kadının varlığına gösterdiği tepki, teşhirci saldırganlığa gösterilen mantıklı bir karşılıktır. Bu tepki, kadını saatler boyu takip edip, fırsat düşünce çimdiklemek ve imkan dahilinde lafla sarkıntılık etmek gibi, hepsi kadının teşhirci önerisini üstü örtük hedefine taşıma konusunda kadını ikna etme umuduyla yapılan davranışlarla dile gelir.

Cezayir devriminde kadınlar silah ve haber taşımak için kullanıldılar. Devrimci hareketin sorunlarından biri de, bu kadınların devrimci 'kardeşleri' tarafından fahişe gibi görülerek rahatsız edilmeleri ve ulusal görevlerinden alıkonulmalarıydı.(22) Benzer bir olay, Lübnan yakınlarındaki bir mülteci kampında da yaşanmış.

Bir Filistinli kadın militan, nöbetçi olarak görevini yerine getiriyormuş. Lübnanlı bir sivil ona yaklaşıp uygunsuz teklifini yaptığı sırada, omuzunda makinalı tüfeği, kampın birkaç yüz metre uzağına düşen ıssız bir yerde nöbet tutmaktaymış. Kadın onun bu davranışına öfkeli söz ve hareketlerle karşılık verince, adam da kızmış ve ona şöyle demiş, *"Bütün gece yapayalnız sokakta kalan bir kadının namuslu olduğuna inanmamı nasıl istersin?"* Bunun üzerine militan kadın silahını ona çevirerek, *"Ben burada senin namusunu korumak için kendi namusuma söz söyletiyorum; çünkü sen bunu yapmaktan acizsin"'*, diye cevap vermiş.(23) Devrimci kurgusuna rağmen bu hikaye, kadın militanın, sokakta yalnız oluşunu namussuzluk olarak gören adamla aynı fikirde olduğunu gösteriyor. Kadının tepkisi, erkek mekanındaki varlığını savunmak yönündedir; orada olma hakkına sahip olduğunu iddia etmez.

Kadının Ofislere Girmesi

Cinsellik çerçevesi dışında, iki cins arasında başka bir karşılaşma biçiminin bulunmayışı, sokakta ve ofiste yaşanan heteroseksüel etkileşim yollarını açıklamaya yardım eder.

Ofis,1912'den sonra Fransızlar tarafından kurulan merkezi bürokrasinin bir mirası, Fas tarihinde yeni bir gelişmedir.

Bağımsızlığın ardından, kamu yönetimi, hem ofis ve görevler bağlamında, hem de yuttuğu kamu kaynaklarının oranı bağlamında genişlemiştir. Bugün devlet ülke çapında en önemli işverendir. Çok sayıda okumuş kadın, hükümet ofislerinde çalışıyor. Çoğu lise bitirmemiş bu kadınlar, sekreter ya da katiptirler ve genellikle erkek meslektaşlarının altında bir konumda bulunurlar.

Çalışan kadınların ofisteki konumu, onların evde ve sokaktaki durumunu andırır. Bu çelişkili imgeler, erkeklerin çelişkili davranış biçimlerini uyarır. Bir patronun sekreteri, karısı ya da kızkardeşi gibi ikincil bir konumdadır ve patronun ona emretme hakkı vardır. Karısı ya da kızkardeşi gibi, sekreter de ona ekonomik olarak bağımlıdır; ona verdiği hizmetler karşılığında maaşını belirler. Sekreterin terfisi ve işinde ilerlemesi patronun takdirine kalmıştır. Bürokratın, birçok erkeğin kolayca attığı adımı atıp sekreterini, ekonomik olarak üstün olduğu ve kurumsal yetkesi bulunduğu için hükmettiği kadınla, yani karısıyla karıştırmasında şaşırtıcı bir yan yoktur. Bürokratla sekreteri arasındaki ilişkilerin akışındaki her olay, bir erkek olarak sahip olduğu ayrıcalıklarla, bir bürokratın hak ve ayrıcalıklarını karıştırmasından doğar ki, bunlar onun cinsel davranışıyla sınırlı değildir. Max Weber bu karışıklığı, bürokratik sistemin sorunlarından biri olarak tanımlar.

Karışıklık her bürokratik yapıya içkindir; ama, bürokratikleşmenin göreceli olarak yeni olduğu Üçüncü Dünya toplumlarındaki kadar abartılı bir karakter sergilemez. Elbette ki Fas'ta merkezi devlet hep vardı; ama bu kurum yapılarından, kaynaklarından, ekipman ve personelinden yoksundu. Devlet memuru kadın taciz ediliyor; çünkü o erkek alanının en uç noktasında ise, devlet işleri yönetiminin sınırlarını aşmaktadır. Devlet yönetiminde çalışan kadınların yaşadığı çatışma ve gerilim, onların erkek erkinin mabetlerine zorla girme küstahlıklarıyla orantılıdır.

Kadınların geleneksel erkek mekanlarına yönelik gittikçe artan saldırısı, kentsel merkezler başta olmak üzere, kadın ve erkek arasındaki her tür ilişkinin cinsel yanını ön plana çıkarıyor. Ne denli plan dışı ya da istenmeyen bir süreç olsa da, kadının üretim sisteminin mo-

dern devreleriyle bütünleşme süreci günümüzde oldukça ilerlemiştir. Her geçen gün, artan sayıda eğitimli ve cahil kadın, emek pazarını ve modern çalışma alanlarını istila ediyor. *Hadma mezyana* (iyi ücreti olan iş) hırsı, hem okumamış kadınlar, hem de onların eğitim ve para sahibi olan daha ayrıcalıklı kızkardeşlerini kaplamış durumda...

Çalışan kadınlar, *ümmet* evrenini ihlal etmekle kalmıyor, eski efendileri olan erkeklerle kıt iş olanakları içinde kıyasıya rekabet ediyorlar. Modern sektörde iş arayan ve böylece geleneksel olarak erkeklere ayrılmış role talep gösteren kadınların yarattığı endişe, iş kıtlığı ve erkekler arasındaki yüksek işsizlik oranı nedeniyle ortaya çıkan çatışma ve gerilimi arttırmaktadır.

NOTLAR

(1) 'Bölgesellik' terimi mekanın gelişmiş, çok seçenekli kullanımı olgusunu ifade etmek için çok ilkeldir. Hall'ın 'proxemics' kavramı çok daha uygundur:

> *'Proxemics, insanın mekanı kullanma kuramları ve bununla iç içe girmiş gözlemler, ve uzmanlaşmış kültürel değerlendirmeler için uygun bulduğum bir terimdir.'* (Edward Hall, *The Hidden Dimension*, New York 1969)

Hall'a göre, belirli bir bedensel etkileşimin hissi boyutuna bağlı olarak, bireylerin bir ortamda birbirlerine bilinçsizce gönderip aldıkları belirsiz imler sözkonusu olduğunda tehlike büyüktür.

> *'İnsanın mekanı algılayışı, onun çevresiyle girdiği yakın ilişkiyle özdeşleşen benlik algılayışıyla ilintilidir. İnsan çevrenin özendirdiği ya da yasakladığı kendi benliğinin sıcaklık, dokunma, devinduyum ve görsel yönlerinden oluşan bir canlıdır..'* (*The Hidden Dimension*, s.63.)

(2) *Purity and Danger* (Saflık ve Tehlike) adlı eserinde -Baltimor 1970- M.

Douglas, sınırlar, tehlike ve güç kavramları arasında, toplumsal yapıda varolan bağlantıyı vurgular.

(3) Ibid., s.14.

(4) Fas halk kültürü için kadınlar şeytani güçlerin barınağıdırlar: Edmud Doutte, *Magie et Religion dans l'Afrique du Nord* (Kuzey Afrika'da Din ve Büyü), Algiers1908, s.33; ayrıca E.Westermark,*The Belief in Spirits in Morocco* (Fas'ta Ruh İnancı), s.22. Faslı psikolog Abelvanad Radi,'*Processus de Socialization de l'Enfant Marocain* (Faslı Çocuğun Toplumsallaşma Süreçleri)', *Etudes Philosophiques et Litteraires*, no.4, Nisan 1969.' adlı makalesinde, çocuğun dünyasına akıldışılığı, ruhları sokanın kadınlar olduğunu söyler.

(5) Buradaki 'evren' terimi, P. L. Berger ve T. Luckman'ın *The Social Construction of Reality* (Gerçekliğin Toplumsal Yapılanışı)'nda kullandıkları anlamda kullanılmıştır. New York, 1967.

(6) Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, New York 1964, s.136.

(7) Ibid., s.132.

(8) 'Homososyal' ilişkilerin teşviki, bir toplumun bireylerinin mutlaka Filistinli bir toplumbilimcinin adlandırdığı 'homososyallik' sergileyecekleri anlamına gelmez. Bu terim bir kişinin çoğu zamanını hemcinsleriyle geçirme eğilimini taşıması demektir. Karşı cinsten korku duymanın bir ifadesi olabilir. Bu durum sadece Arap toplumuna özgü olamaz. Üstelik, kadın bedenini aşağılayan herhangi bir kurum ya da uygulama homososyal sayılabilir ve bu anlamda kapitalist ülkeler pornografi endüstrileriyle başı çekmektedirler.

(9) Yedinci yüzyılın arap kadınları arasında oldukça yaygın olan peruk yasaklandı. (Buhari, *al-Sahih*, s.447, K:67). İslam'ın yasakladığı döğme de halen Fas'ta uygulanır ve bazı döğmeler tartışmasız erotik anlama sahiptir. U. Herber,'*Tatouage du Pubis au Maroc*', *Revue d'Ethme*, cilt 3, 1922)

(10) Kuran, sure 24.

(11) Gazali, Rev., s.35.

(12) Ibid., s.28.

(13) Malika Belghiti, '*Les Rel. Fem. et le Stat.de la Femme dans la Fam. Rurale*', BESM Derlemesi, Rabat 1970, s.57.

(14) Fransız antropolog Germaine Tillion (The Republic of Cousins, Al-Saqi

Books, Londra 1983) kasabaya yeni inen köylü kadının peçe takmaya kolayca uyum sağladığına dikkat çeker. Tillion, daha önce peçe takmayan kadının bu istekli uyumunu tuhaf bulur. Bence bu olgu, kırsal kökenli kadının peçeyi sınıf atlama simgesi olarak gördüğü biçiminde açıklanabilir. Bu onun yeni kentli konumunun ifadesidir.

(15) M. Belghiti, *'Les Rel. Fem.'*, s.58.

(16) Kadınlar doğal hakları olması gereken bir mekandan, yani camiden yoksun edilmişlerdir. Fas'ta kadınlar caminin erkeklere ait bölümünün arkasında, genellikle dar, karanlık, özel bir bölümde dururlar. Her ne kadar peygamber kadınların camiye gitmelerine izin vermişse de, ondört yüzyıllık islamiyet boyunca kadının camide bulunması kuşkuyla karşılanmış ve kocanın iznine tabi kılınmıştır. (Al-Buhari, *al-Cami' al-Salih*, s.453, K:67, B:115.)

(17) P.Pascon ve M. Bentahar, *'269 Jeunes ruraux'*, s.63.

(18) Kendi deneyimime dayanarak söyleyebilirim ki, kadınlar yürüdükleri alanın sosyo-ekonomik özelliklerine bağlı olmak üzere az ya da çok rahatsız edilirler. Sarkıntılık, küçük veya orta ölçüde şehirlerde büyük kentlere oranla daha çok görülür. Rabat ve Kazablanka'nın kenar mahalleleri, aynı kentlerin orta sınıfa ait bölgelerine göre daha yoğun sarkıntılığa rastlanan yerlerdir. Rahatsız edilmeniz aynı zamanda sokakta bulunmanızın yasallığına da bağlıdır: Örneğin postane kuyruğundaysanız, dondurma yerken ya da kenar mahalle kahvelerinden birinde cipsinizi atıştırırken olduğunuzdan daha rahat olursunuz. Sadece azınlıkları ilgilendiren durumlar da vardır. Bu durumların mekanizmasını çözmek çok daha güçtür; örneğin, araba kullanan kadınlara yapılan sarkıntılık tümüyle farklı çıkış noktalarına sahip olabilir. Eski, küçük bir arabayı sürmekteyseniz, büyük parıltılı bir araba sürücüsü iken uğrayacağınız sarkıntılıktan yüksek bir olasılıkla kaçınmış olursunuz.

(19) E. Hall, *The Hidden Dimension*, s.156.

(20) Ibid., s.163.

(21) Erving Coliman, *Behaviour in Public Places* (Toplu Yerlerdeki davranışlar), New York 1966, s.143.

(22) Frantz Fanon, *A Dying Colonialism* (Ölmekte Olan Sömürgecilik), New York1967, s.53. Fanon'un devrimci insan haklarının kabulüyle yapılmakta olan ırkçılık ve işgal karşısında gösterdiği duyarlılığa sahip bir adamın olayla-

rı gülünç bulması en azından düşündürücüdür.

(23) Yazarla kişisel iletişim.

(24) Şerifa Alaoui el-Mdaghri,'*Le Travail Feminin: Cas de la Fonction Publique au Maroc en 1980*', *Ecole d'Administration Publique*, Rabat, cycle superior, no.11, promotion 1980-81.

9- Fas'taki Cinsel Kuralsızlığın Ekonomik Temelleri

Birçok kişi, Müslüman bir toplumda kadınların iş dünyasını istila etme kararlılığını göstermesinin nè tür sorunlara yol açacağını kolaylıkla kestirebilir.(1) Erkekler için bile istihdam sahası yaratmakta ciddi güçlükleri olan bir toplumun, kadının ekonomiye katılım boyutunu yadsıyan ve onu sadece cinsel bir nesne gibi tanımlayan geleneksel törelere sarılması ve bunları yasalaştırması son derece doğaldır. İşte Fas'ta olan da budur. 1956-57'de, bağımsızlıktan hemen önce, dini yetke sahipleri ve adalet bakanlığının önde gelen yetkilileri arasından seçilen on kişilik bir komisyon toplanarak, *Şahsi Durum Yasa Tasarısı*'nı hazırladılar ve bir süre tartıştıktan sonra kanunlaştırdılar. Bu kanunun

115 no'lu maddesi şöyle der:

Kocaları tarafından bakılan kadınlar hariç, her insan kendi geçimini temin etmekle yükümlüdür.

Bu yasanın hiçbir yerinde, kadının açık ve tartışmasız çalışma hakkı onaylanmamış; aksine, erkekliği ekonomik güçle, kadını da tüketiciliğin edilgen konumuyla özdeşleştiren geleneksel Müslüman kadın imajı pekiştirilmiştir. Yasa, büyük gücünü kendi gerçeklik duygusu yoksunluğundan alan bu fantezinin canlı kalmasına yardım eder. Derin sınıf ayrılıkları ve kronik enflasyonla boğuşan Fas'ta, sokaktaki adam zamanının önemli bir kısmını, gerçekte çözümsüz olan ekonomik sorunları tartışmakla geçirir. Ataerkil erkeklik imajı onu, kendisinin olduğu kadar karısı ve çocuklarının gereksinimlerini karşılamaya, ve buna yetecek geliri sağlamaya zorlar. Fakat erkeklerin büyük bir çoğunluğu düzenli ve kalıcı bir iş bulma başarısını asla gösteremezken, birçok kadın da yaşayabilmek için ev dışında ücretli işçi olarak çalışmaya zorlanır. Bununla birlikte, Ortak Pazar'a endüstriyel tarım ürünleri ihraç etmek için ülkenin en iyi toprakları kapitalizme tahsis edilmekte, milyonlarca çiftçi ailesi ekonomik tufan sonucu geçinemez duruma gelip kentlere yığılmakta ya da Avrupa'da çalışmak için ülkeyi terketmekte iken, biz hala binbirgece masalları zamanındaki Bağdat'tan kalma, çevresini saran kadınlara inci ve yakutlar dağıtan cömert erkek imgeleriyle büyütülüyoruz.

Günlük yaşamın gerçekleriyle, insanların kafasına kazınan ülkü ve imgeler arasındaki uyumsuzluk karşısında çaresiz kalan bireyin, acı çekmekten başka yapabileceği bir şey yoktur. Gerçeklikle hırslar arasındaki uçurum derinleştikçe, içimizdeki çatışma ve gerilim ciddi boyutlara varır. Bunun psikolojik bedelini zar zor da olsa karşılayabiliriz. Gerçek hayatla hiçbir ilgisi kalmamış olan 'erkeklik' (ekonomik güç) ve 'kadınlık' (kocasının malının tüketicisi) imgelerine sıkı sıkıya yapışmamız, kadın-erkek dinamiğini çeşitli nedenlerle en acılı gerilim alanlarından birine dönüştürüyor. Bunun en açık ifadesi, bizlerin gelenek-

sel sistem gözünde herşeyden önce birer cinsel kimlik olarak algılanmamızdır. Namus sistemi, kadın ve erkeğin saygınlığını onların cinsel organlarına bağımlı kılar. Saygıdeğer bir adam, yalnızca ekonomik olarak belli bir düzeye ulaşmış biri değil, aynı zamanda karısı, kızkardeşleri ve kızlarının cinsel davranışlarını denetleyen bir adamdır. Bu da ancak onların hareketlerini denetleyerek, devingenliklerini sınırlayıp, aile namusunu lekeleyecek yabancı erkeklerle temasını engelleyerek yapılabilir. İşte yine, hem kadın hem de erkek açısından, para ve cinsiyetin kimlik tanımıyla ne denli ilintili olduğunu görüyoruz. Ekonomik ve mekansal ayaklanmaların yaşandığı bu onyıllarda, insanlara kılavuzluk edecek yeni ideolojik sistemler (yasalar, edebiyatın biçimlediği kültürel kalıplar, eğitim, radyo ve televizyon) ve yeni kimlik modelleri ortaya çıkmıştır.

Eğer erkeklerin onur ve saygınlığı, karılarını tavuklar ve incilerle birlikte bir yere kapatıp onları denetimlerine bağımlı kılmak yerine, elektronik ya da güneş enerjisi üzerindeki bilgisiyle ölçülseydi, Fas'ta insanlar çok daha mutlu olurlardı. Aynı şekilde, kadının namus ve saygınlığı, onun mekansal devinimsizliği ve edilgen tüketici rolüyle ilişkilendirilmekten çıkıp güneş enerjisi ve elektronik bilgisine bağlı olsaydı, Faslılar bugün çok daha mutlu olurlardı.

Şu anda yaşanmakta olan en temel değişimlerden birisi, yüzyıllardır gelenek tarafından sürdürülüp, ayrıntılı olarak şekillenen cinsiyet rollerinin gözden kaybolmasıdır. Mekan ayrımının ortadan kalkması çoktan başladı ve bu durum beraberinde, ekonomik cinsel tarafsızlığı; genel ve özel mekanlar arasındaki, sosyal kimlik için yaşamsal önemde olan sınırların artık kullanılmamasını getiriyor. Kadının sevdiği erkekle yaşadığı en büyük çatışma ve yanlış anlamalar, özel ve genel arasındaki bu çatlaktan kaynaklanıyor.

'Bunu toplum içinde yaparsın, ama özel hayatında yapamazsın.',
'Yalnız yolculuk yapamazsın veya bu saatte yalnız sokağa çıkamazsın.',
'Eşinle dışarıdayken, ortak dostunuz bile olsa, başka bir adamla konuşamazsın.',

vb...

Fakat şimdi çıkış noktasına dönelim: Gerçek yaşam ve onun bir ifadesi olması beklenen düşünceler, kalıplar arasındaki uyum yokluğu. Bu uyumsuzluk, 'asil' bir terimle, *Anomie* (kuralsızlık ya da normsuzluk) sözcüğüyle adlandırılır. Durkheim'a göre *anomi*, normsuzluktan çok norm karmaşasını ifade eder.

'Yüzyıllardır süren ahlak sistemi sarsılıp insan yaşamının yeni koşullarına karşılık vermekte yetersiz kalınca, onun yerini alacak yeni bir sistemin henüz oluşmamış olduğu duruma ***anomi*** *denir.'*(3)

Kadın-erkek dinamiklerinde olduğu gibi, okullar ve ev-dışı işler aracılığıyla kadının tecritten kurtulması, İslamiyet'in iki cins arasına koyduğu mekansal engellere yönelik doğrudan bir saldırıdır. Fakat mekanın İslami bölüşümü, yalıtık bir olgu değildir; birlikte tutarlı bir sosyal düzen oluşturan, özgün bir işbölümü ve güç dağılımının yansımasıdır. Fas toplumu, kadın-erkek ilişkileri bağlamındaki sosyal reformunu geleneksel güç ve yetke dağılımının izin verdiği ölçülerden öteye taşıyamadığı için, bu ilişkilerde ***anomi*** ortaya çıktı.

Fas'la, gerek ideoloji, gerekse gerçeklik bağlamında tamamen farklı bir değişim süreci geçiren bir diğer geleneksel toplumu, Çin'i karşılaştırırsak, devletin ideoloji üretim yönünü daha iyi kavrarız. Dış güçlere karşı ulusal savaşım aşamasındaki Çin, Mao Tse Tung tarafından şöyle analiz edilir:

'Çin'de bir erkek üç yetke sisteminin hükmü altındadır:1.Devlet sistemi (siyasi yetke); 2.Aşiret Sistemi (aşiret yetkesi); 3.Doğaüstü Sistem (dinsel yetke)... Kadınlar ise bu üç yetke sistemine ek olarak erkek yetkesi (kocanın yetkesi) altındadırlar. Bu dört yetke... Çinlileri bağlayan dört kalın ip gibidir.'(4)

Bağımsız Çin'in yaptığı ilk işlerden biri, 1 Mayıs 1950'de, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Evlilik Yasası'nı yürürlüğe koymak olmuştur. Bu ya-

sanın ilk maddesinde şu yazılıdır:

'Erkeğin kadına üstünlüğüne dayanan ve çocuk çıkarlarını gözardı eden keyfi ve zoraki evlilik sistemi lağvedilmiştir.'

Çin erkeği, karısının geçimini sağlamakla yükümlü değildir. Çinli kadın üreme ve cinsel hizmetlerle sınırlandırılmamıştır; ekonomik birey olarak kendi hayatını kazanmak durumundadır. Sonuçta Çinli erkek de kendisini sadece cinsel bir varlık olarak değil, öncelikle birçok yeterliğe sahip ekonomik bir araç olarak düşünmeye özendirilmiştir.

Değişim acılı bir süreçtir; ama tutarlı yeni davranış modellerinin varolması durumunda belirsizlik ve çelişkilerin azalması, bu acıyı katlanılabilir kılar.(5) Çinli koca Faslı emsalinden daha az acı çeker, çünkü en azından karısının çalışmasına karşı nasıl bir tavır takınacağını biliyordur.

'Hem koca, hem de karının meslek seçme özgürlüğü, iş ve sosyal yaşama katılım hakları vardır.'(6)

Öte yandan Faslı koca, kaygı uyandıran belirsizliklerle yüzyüzedir. Bu belirsizlik, Fas kanunlarında, kadının dış dünyaya katılımını kocanın iznine bağlayan hükümde özetlenmiştir.(7) Bu bir belirsizlik başyapıtı ve potansiyel bir aile içi huzursuzluk nedenidir. Geleneksel Fas'ta bir erkeğin saygınlığı, kadın akrabalarının tecritiyle içiçedir. Karısı sokaklarda serbestçe dolaşan bir adamın erkekliğinden kuşku edilir. Kanunun 35. maddesinde kadına kendi ailesini ziyaret hakkı tanınması, onun bu ziyaret dışında evi kocasının izni olmadan terketme özgürlüğü olmadığı anlamına gelir. Tüm vatandaşlar arasındaki eşitlik adı altında, cinsel eşitlik Fas anayasasında yerini almış olsa da, evi terketme izni ve bu izne bağlı olarak dışarıda çalışma hakkı, Faslı kanun koyucular tarafından kadın vatandaşlara verilmemiştir. Tersine, kadının bu durumlarda kocasıyla uzlaşması gerekliliği vurgulanır.

Sistem gereği, kadının yeri evidir ve onun ofis ve fabrikalara girişi

kocanın iznine tabidir; bu şekilde kadına çalışmanın bir hak değil, bir ayrıcalık olduğu hatırlatılmaktadır. Dahası koca, karısını ve onun kazancını kendine maleder; çünkü kadın onun izniyle o kazancı elde etmiştir. (Aslında,1957 yasasının mülkiyet ayrımı ve kadının mallarını yönetme hakkı lehine olan uzlaşmasız tutumu ile erkeğin karısının kazancı üzerinde hak iddia etmesi arasındaki karşıtlık, Fas mahkemelerinde tartışılan konuların başında gelir.(8))

Ona karısının hareketlerini denetleme hakkı veren yasayla, karısını çalışmaya zorlayan ekonomik zorunluluk arasında kapana kısılan kocanın yaşadığı baskı ve kırgınlığı bir düşünün. Kanunlarda yansımasını bulan cinsel ideoloji ile çoğu insanın yaşama biçimi arasındaki uçurum, gerçekten modern bir ahlak sisteminden yoksunluğun tipik bir göstergesidir.

Kadının durumundaki değişiklikleri başlatan ve destekleyen ulusçu hareket, bağımsızlık sonrası sosyo-ekonomik yeniden yapılanışı gerçekleştirmekte yetersiz kaldı. Sebepler ne olursa olsun, milliyetçi hareketin kötü talihi, cinsel ayrımın ortadan kalkması ve ideoloji-gerçeklik tutarlılığı olan bir yapı içindeki olası kadın özgürlüğü aleyhine uğursuz sonuçlar doğurdu. Şimdiki durumu sokak, okul ve ofis gibi erkek mekanlarına girme hakkını yeni elde eden özgür kadın imgesiyle, bunu ihlal olarak algılayan geleneksel ideoloji arasındaki çarpıcı kopukluk olarak tanımlayabiliriz.

Kadınların Eğitimi

Kadınların eğitilmesi, cinsel ayrımın ortadan kalkmasındaki başlıca etkendir. Batılılaşmayla birlikte anılırsa da, bunu yalnızca Fransız etkisine bağlamak yanlış olur.(9) Modernleştirici bir Fransız gücü ideali, bir sömürgeci fantezisinden öteye gidemedi. Fransız mandası, gelenekleri şaşırtıcı bir biçimde sağlamlaştırmakla kalmayıp, yeni yaşamı varolan hiyerarşi ve eşitsizlikler üzerine kurdu. Aşağıda, Andre Reverand'ın General Lyautey üzerine yazdığı, generalin Fas kültürüne yak-

laşımlarını anlatan kitaptan bir alıntı bulacaksınız. Generali en çok hayrete düşüren şey, Fas toplumunun 'aristokratik' boyutu olmuş.

'Generalin 29 Mart 1913'te Wladimir d'Ormesson'a yazdığı mektup,' Faslı düşünce biçimiyle generalinki arasında gözlenen derin uyumun harika bir örneğidir: Aynı gelenek düşkünlüğü, aynı aristokratik duyum, hiyerarşiye karşı aynı saygılı tutum, aynı şövalyevari, hatta 'aristokratik' yaşam görüşü. Bir lord gibi ağırlanmak, bir lord gibi karşılamak.'(10)

Sömürge dönemi günümüz için bile, hiyerarşileri sağlamlaştıran, cinsel eşitsizlik başta olmak üzere, tüm eşitsizlikçi ideolojilerin devamını olası kılan bir köprü vazifesi görmüş kültürel bir kargaşayı temsil eder. (Manda ve bağımsızlık tarihinin feministçe bir kavranışı, sürekliliken çok değişiklikle ilişkilendirilen bu onyıllara özgü ideoloji ve eğilimlerin gerçek yönünü ortaya çıkarır.) Kendisini büyük bir hümanist ve felsefeci olarak düşünmekten hoşlanan General Lyauty'den esinlenen Fransız politikası, Fransız çıkarlarıyla çelişmediği sürece Fas geleneklerine saygı gösterme ilkesini güdüyordu. Örneğin, geleneksel toprak mülkiyeti sistemi Fransız çıkarlarına ters düştüğü için ilga edildi. Fakat Fransız çıkarlarıyla çatışmayan Fas aile yapısı, bir egzotik saygı nesnesine dönüştü. Aslında, Fransız mandası boyunca koyulan kadınlarla ilgili birçok kanun, geleneksel yerel yükümlülüklere Napolyon Hukuku'nun kadın düşmanı çılgınlığını eklemiştir. Kadınların da işin içinde olduğu mali işlemlerdeki akit ve yükümlülüklerin yanısıra, ceza kanunun 'tutku suçları' kısmı, süper ataerkil Fransız uygarlığının armağanlarıdır ve bunlar şeriat ilkeleriyle taban tabana karşıttırlar,

Kızların okullara alınmaya başlaması, otuzlu ve kırklı yıllarda kent merkezlerini kasıp kavuran milliyetçi hareketten ayrı düşünülemez. Başlangıçta muhalif bir savaşım olan bu hareket, cinsel olanlar da dahil olmak üzere, bütün eşitsizliklere meydan okumak zorunda kaldı. Milliyetçiler, Fas'ın yapılarını yenileme, kendini yeniden canlandırma, beyhude tarih hatalarından kurtulma başarısını gösterip, onu sanayileşmiş dünyadan ayıran yüzyılları aşacağı konusunda iyimser bir inanca sahiptiler.1942'de, birkaç onyıl öncesine dek düşünülemez olan

kadının okula alınması, milliyetçiler tarafından bir zorunluluk olarak sunuldu. Aile yapısına müdahale de dahil olmak üzere, bedeli ne olursa olsun, Fransız'ı bozguna uğratmak istediler.

Bu koşullar altında, Faslı kızlar sınıflara sokulup, erkek öğretmenlere emanet edildiler ve günde dört kez sokakta yürümelerine izin verildi. Bütün bu olaylar alışılmadıktı; ama 1942 yılı Fas için gerçekten de olağanüstülüklerle doluydu.

'Nihayet,1362 yılı muharrem ayının (miladi takvime göre, Kasım 1942) ikinci gününde, Fas heyeti Majesteleri tarafından kabul edilip çok sıcak karşılandı. Majesteleri de Müslüman kızlara erkeklerin Arapça öğretmesinde bir sakınca görmedi. Birkaç gün sonra Fez, Rabat ve Sale'den gelen bir grup genç, Majestelerinin Bakanlar Kurulu'na başkanlık ettiği saraya gittiler ve bu sorunun tartışmalarına katılmalarına izin verildi. İki saat süren toplantı sonucunda şu kararlar alındı: Kızçocuklar için okula başlama yaşı 7, bitirme yaşı 13'tür. Kızçocukların ilkokul eğitim programını yürütecek Arapça öğretmenleri bizzat Majesteleri tarafından seçilip atanacaktır.'(11)

Kızların eğitimi konusunda kralı görmeye giden 'gençler' milliyetçi militanlardı. 'Majesteleri' ise, 1943'te kızı Prenses Ayşe'yi halkın önüne örtüsüz çıkarıp bütün ülkeyi şaşkına çeviren V. Muhammed'di. Milliyetçiler kadının özgürleşmesini, Hıristiyan Fransızların yenilgiye uğratılması stratejisinin zorunlu bir adımı olarak düşünüyorlardı.

Milliyetçi lider Allal al-Fasi, aynı dönemde tasarlanan *'Arap Mukavelesi'*nde kadınları unutmadı:

a) Devlet doğum, annelik, çocuk bakımı, vb. konularda ücretsiz bir asgari temel sağlamalıdır.

.....

c) Devlet, bireylerin üretim alanındaki şu haklarını güvenceye almak durumundadır:

... kadınların toplum içindeki görevlerini yerine getirmelerini sağlamak.(12)

1947'de ilkokula devam eden 15.080(13) kız sayısı, 1957'de 186.330'a, 1971'de ise 423.005'e(14) yükseldi. Kadınların eğitimi hareketi çığ gibi büyüdü, çünkü 1954'te okula başlayan kızlar milliyetçilerin düşündüğü gibi onüçlerinde okumayı bırakmadılar; orta dereceli okullara kabul edildiler. Bugün, 14-19 yaşları arasındaki kızların yüzde yedisi, aynı yaştaki erkeklerin yüzde ondördü orta öğretimde bulunuyor(15). Hükümet rakamlarına göre,1971'de 92.006 kız liselere kaydolmuş, ancak bunların çok azı üniversiteye devam etmiştir.(16) Halen, kentlerde ilkokul diploması olan kadınların sayısı erkeklerden yüksektir. *'Kent İstihdamı araştırması Sonuçları*'na göre, (Rabat İstatistik Bürosu,1971), on yaşından büyükler arasında, kadınların %69'u, erkeklerinse %63'ü ilkokul diplomasına sahiptir. Lise diplomasına gelince, erken evlenmeleri yönünde baskı görmelerine rağmen, yaklaşık üçte biri lise diploması almıştır (kızlarda %29, erkeklerde %33). Sonuç olarak, kent nüfusunun yüksek eğitim gören yüzde dördünün yarıya yakınını kadınlar oluşturuyor.

Faslı kadınların eğitime katılma konusundaki ısrarı, erkeklerden daha yüksek notlar almaları, evlilik ve çocuklara rağmen eğitimlerini sürdürme iradesini göstermelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Yalnızca on yıl öncesine kadar, evlilik bir genç kızın okuma hırslarına nokta koyan bir edimdi. Fakat şimdilerde, özellikle genç nesilden olan kadınlar evlenip çoluk çocuğa karıştıktan sonra okula dönüyorlar. Anlaşılan Fas'ın mutluluğu güzel ve makyajlı bir yüzden fazlasını gerektiriyor. Sağlam bir eğitim, güzellik kadar saygıdeğer bulunuyor. Özellikle orta kesimde kadının eğitim ve iş dünyasına girmesi, çağdaş Fas'taki sosyal dinamiğin en önemli görünümlerinden birisidir.(17)

Her ne kadar kızların okula gitmesi, ani bir yükselişten sonra sabitleşmiş ve kırsal bölgelerde, daha yoksul tabakalarda hala engelleniyor olsa da, kadının sınıfa, ofise ve sonuçta sokağa sızması, geleneksel sistemde açılan geniş ve köklü bir deliği ifade eder.

Batılı ölçülere göre okuldaki kadın oranının gülünç derecede düşük olmasına karşın, bu oranı önemsiz diye küçümsemek hata olur.

Mademki cinsel ayrım kadının mekansal hapsinin bir simgesidir, öyleyse birkaç kadının acele etmeksizin sokaklarda yürümesi toplumun ruhsal dengesini sarsmaya yetecektir.

Kadınların Meslekleri

Faslı kanun koyucu ve ideologlar, karılarını egzotik meyvelere ve değerli mücevherlere boğan şişkin cüzdanlı erkek mitiyle kitleyi uyutadursunlar; kadınların iş sahibi olması, katkılarının ücretle ödüllendirildiği bir konum edinmesi bir devrin ve sistemin sona erdiğinin en çarpıcı göstergesidir. Yeni ve farklı sonuçlara gebe olan, kadının çalışması gerçeği değil (yoksul sınıftan Faslı kadınlar hep çalışmışlardır.(18)), ücretli çalışmasıdır. Geleneksel Fas toplumunda, sadece zengin sınıfa dahil olan kadınlar boş bir yaşam sürdüler. Diğerleri ise genellikle karşılığını almadan, eviçi hizmetlerde de olsa, ya el sanatlarında ya da tarım işçisi olarak, kapitalizm öncesi ekonomi için hiç de küçümsenemeyecek ekonomik alanlarda çok çalıştılar. Rabat-Sale kadınları, ihracata dönük bir elsanatları endüstrisi kurmuşlardır. Rif, Dukkala ovası ve Garb kadınları evde ve ev dışında çalışmayı bıraksalar, bu bölgelerdeki hayat ciddi biçimde duraklar. Ne yazık ki, bu kadınların gündelik emeğinin karşılığı genellikle verilmiyor. Birincil sektörün en yaygın ifadesi'*aile yardımı*'dır ki, bu ücretsiz işçi demektir.(19)

Burada bizi asıl ilgilendiren kadının çalışması değildir; zira dar görüşlülerin çoğu Faslı kadının 1956'da, bağımsızlık yılında çalışmaya başladıkları iddiasındalar. Mantıklı olanlar ise, kadın işgücünü, tarihsel bağlamında ele alır. *Imra lhaddama* (çalışan kadın) sözü, evi dışında ekonomik bir mekanda çalışıp para alan kadın için kullanılır. Aileye tümüyle yabancı bir işveren için ev dışında kadın işgücünün sarfedilmesi ve bunun karşılığında bir ücret ödenmesi özel bir olgudur ve bir yenilik olmasının ötesinde, toplumdaki cinsel işbölümüne meydan okur. Yine de, Faslı çalışan kadının esinlerinden kaynaklanan çatışma

eğilimlerini kavramadan önce,1971 genel nüfus sayımında göründüğü üzere, kadın istihdamının genel koşullarını incelemeliyiz.(20)

Resmi rakamlara göre, erkek istihdam oram neredeyse durgun bir seyir izlerken, kadın istihdam oranı muazzam bir artış göstermiştir. 1960 ve1971 arasındaki oran artışı %75'tir. Kadın işgücünün daha kolay değerlendirildiği kentlerde, çalışan kadınların sayısı ikiye katlanmıştır.

'Bir yandan sosyo-ekonomik değişimlerden, öte yandan yüksek eğitim düzeyinden cesaret alan kadınlar, işgücü piyasasında erkeklere rakip oluyorlar. Her 100 etkin bireyden 30'u genç kadınlardır.'(21)

Fas kadın işgücünün en çarpıcı özelliği genç oluşudur; çalışan kadınların %44'ü yirmibeş, %15'i onbeş yaşın altında bulunuyor. Erkekler için bu rakamlar sırasıyla, %29 ve % 6'dır. Hizmet sektöründe iki tür çalışan kadın vardır: Memurlar ve hizmetçiler. Fas hükümeti için çalışan 27.700 kadının 15.200'ü öğretim alanında çalışmaktadır. Kadının öğretim, sağlık ve finans gibi saygıdeğer alanlarda çalışması özel bir öneme sahiptir; çünkü çalışan kadınların büyük bir bölümü okumamış ya da az eğitimlidir.

Eğitim eksikliği çoğu kadını, erkeğin gözetiminde olan ikincil ve geleneksel durumundan pek de farklı olmayan konumlarda çalışmaya zorluyor. Örneğin hizmetçiler, bu türden bir geleneksel konum içindeler. Sadece sayılarıyla değil (100.200), yaş dağılımlarıyla da (Fas'taki hizmetçilerin yarıdan fazlası yirmibeş, yüzde 29'u ise onbeş yaşın altındadır) dikkat çekmekteler. Modernleşmenin uğursuz armağanlarından birisi de, birçok etkene bağlı olmasına rağmen, kırsal toplum yapısının hızlı nüfus artışıyla birlikte dağılması etkeninin başı çektiği çocuk işgücü kullanımıdır.

Memurlar ve hizmetçiler dışında kadının faaliyet gösterdiği dört alan sayılabilir: Tarım, hayvancılık, dokuma ve hazır-giyim endüstrileri.

Resmi belgeler, ekonomik olarak etkinliği, işi olan ve iş arayan insanlara atfettiği için, kadın işsizliğine bir göz atmadan kadın istihdamının eksiksiz bir taslağını çıkaramayız. Resmi verilere göre, 1960'tan bu yana işi olan insan sayısında artış olmamış, ne var ki, cinsiyete göre işsizlik gözle görülür bir değişim geçirmiş. İşsiz erkek sayısı aynı kalırken, iş arayan kadın sayısı onbir yılda ona katlamış. 1960'ta kadın işsizler oranı, genel işsizler oranının % 2'sini oluştururken; 1971'de bu oran %21'e ulaşmış. Kurumsal bir çalışma hakkından yoksunluk, kadının işsizliğe erkek meslektaşlarına nazaran, daha kolay kurban edilmesini getirmektedir.(22)

1971 nüfus sayımı, evkadınlarını edilgen olarak tanımlıyor. 2.800.000 Faslı evkadının topluma hiçbir şey katmadığı varsayılmaktadır. Nüfus sayımcılarının da kabul ettiği gibi, *'kırsal alanda kadının ekonomik faaliyetlere katılımı, evişiyle karıştırılmakta ve kocanın karısını etkin olarak tanımlamakta çekimser davrandığı gözlenmektedir.'*(23) 1960'ta kayıtdışı emek sarfeden kadınların sayısının 1.200.000 olduğu tahmin edilmektedir. Daha doğru bir sayım, kadın tarım işçilerini ekleyerek, işsizlerin sayısında muazzam bir artış gösterdi.

Şimdi yine, kadının işgücü piyasasına girişinin ideolojik anlamlarına dönelim. Geleneksel kadınlık tanımı bazı bakımlardan güven verici olabilir. Örneğin, kadın işsizliği erkeğinkinden daha önemsizdir; çünkü ne de olsa kadının yeri evidir ve kocası onun nafakasını teminle sorumludur. Mademki kadının dışarda çalışma hakkı hala belirsiz ve mademki *Muduvana*'nın hükümleri bu kadar açık, o halde devlet sadece erkeklere iş yaratmak zorundadır. Kadınlara iş sağlamak, bir zorunluluktan çok bir hayır işidir. Kadını evinde, kocasının denetiminde tutmak, ekonomisi derin bir bunalım geçiren, bağımlı bir Üçüncü Dünya ülkesinin hem ekonomik hem de psikolojik gereksinimlerini karşılar. Eğer Müslüman aile o kendine özgü bölgesel cinselliğiyle varolmasaydı, yaratılırdı. O halde, kadınlara büyükannelerinin ocağına dönmeleri öğüdünü veren tutucu iddiaların yararlılığını anlamak zor olmasa gerektir.

Dar Bir Ekonomide Cinsel Baskının İşlevleri

Kadının baskılanmasının, erkeğin düşkırıklığı ve saldırganlığı için bir boşalım yolu olması gibi psikolojik bir işlevi vardır ki, bu ekonomik görünüş kadar açık olmasa da ondan daha zararlıdır. Wilhelm Reich, ekonomik sıkıntı içindeki toplumlarda, ataerkil ailenin işlevlerine dikkat çeker. *"Ekonomik özgürlük eski kurumların, özellikle de 'hakim cinsel politikalar'ın iflasıyla elele gider"* diye yazar.(24) Cinsel olarak engellenmiş bireyin ekonomik sömürüye isyan etmesi daha zordur.

> *'Kişinin ilkel maddi gereksinimlerinin bastırılması, cinsel olarak engellenmesinden farklı sonuçlar doğurur. Birincisi isyana kışkırtırken, ikincisi (cinsel ihtiyacın ne denli bastırılması gerektiği önemli bir konudur) cinsel gereksinimleri bilinç dışına atar ve kendisini ahlaki bir savunu olarak sabitleştirir ve her iki tür baskıya karşı da isyanı önler. Kaldı ki, isyanın engellenmesi de bilinçsiz bir süreçtir. Ortalama siyaset dışı adamın bilincinde isyanın izine bile rastlanmaz.'*(25)

Cinsel olarak baskılanmış bir erkeğin kafası, 'saflık' ve 'namus' gibi simgelerle doludur; çünkü yaşadığı cinsellik, kendi toplumunun standartlarına ve kendi standartlarına, göre 'kirli'dir. Örneğin, arzuları cinsel hedefinden vahşice saptırılıp hayvanlara, hemcinsine ya da elle doyuma yöneltilen Faslı gençlik, namus ve saflık fikirlerine ayrı bir duyarlılık gösteriyor gibidir.

> *'Cinsel organ tatminine ulaşan adam saygıdeğerdir, sorumludur, merttir ve bu konu hakkında fazla konuşmaz. Bu tutum, onun kişiliğinin organik bir parçası olmuştur. Cinselliği zayıf olan erkeğin cinsel yapısı çelişkilerle doludur; sürekli kendisine, cinselliğini denetlemesi, cinsel ağırbaşlılığını koruması ve baştan çıkmalar karşısında cesur olması, vs. gerektiği telkininde bulunur.'*(26)

'Namus' ve **'safiyet'**, Müslüman Kuzey Afrika toplumunda, erkeğin saygınlığını, adeta yazgısal olarak, yükümlülüğü altındaki kadınların cinsel davranışlarına bağlı kılan iki hassas duygusal kavramdır.(27) Çalışan ya da okula giden bir kızkardeşe veya eşe sahipse, o adamın namusunun kirlenme şansı çok daha fazladır. Kadınlarından biri, okuldan çıktıktan sonra veya çalışma saatlerinde komşunun oğluyla sokakta gezerken görülmüşse, erkeğin saygınlığı tam bir yıkıma uğrar. Eğer kadının mekanı avluyla ve ziyaretleri de türbe ya da hamamla sınırlıysa, erkeğin namusunun kadınların cinsel davranışlarında ifadesini bulması çok daha emin bir sistemdir. Bir adamın toplumsal konumu üzerinde böylesine yıkıcı güce sahip olan kadının, onun saldırganlık ve düş kırıklığı hedefi haline gelmesi kaçınılmazdır.

Erkeğin düş kırıklığı, kadın ve erkeğin cinsel dürtülerini doyurma yönünde farklı toplumsallaşmalar sergilemesinden dolayı daha da büyür. Erkekler cinsel arzularının tam doyumunu sağlamak ve erkek kimliklerini bu doyumla içiçe algılamak yönünde teşvik edilirler. Kadınlarsa, çok küçük yaşlarda cinsel dürtülerini engellemeyi öğrenirler. Küçük kızlara vajina, uterus ve penisin kadın bedenine ait bu iki bölüm üzerindeki yıkıcı etkileri hakkında ayrıntılı açıklamalar yapılır. Çocuklar ve yetişkinlerin beraber yıkandığı hamamlar, insan anatomisi üzerine soru sormak ve cevap vermek için en uygun yerlerdir. Bir erkek kardeşin beş yaşında yaşadığı sünnet, küçük kızlar için tam bir soru sorma fırsatı demektir. Dahası, genellikle yetişkinler çocuk sorana kadar beklemez, çocuğa dahil olduğu grubun namus ve saygınlığı hakkında gönüllü olarak bilgi verirler. (Çocukken, cinsel davranışlarımın anlamı konusunda sık sık uyarılırdım ve ilk adet görüşümü annem ve büyük teyzem bana verecekleri konferans için bir fırsat bildiler. Evimle Bab al-Hadid Lisesi arasındaki yolda bir kuzenler ordusu, benim her hareketimi gözlemekle görevliydiler.)

Erkek çocuğun cinsellikle tanışması farklıdır. Penisi, ***htevta*** (küçük penis), onu yetiştiren kadınlar için gerçek bir tapınma nesnesidir. Küçük kızkardeşler, teyzeler, hizmetçi ve anneler küçük çocuğun dikkatini sık sık *htevta*'sına çeker ve gırtlaktan çıkarılması zor olan *h* sesiy-

le başlayan bu sözcüğü ona söyletmeye çalışırlar. Yetişkin kadınların erkek çocukla oynadıkları en yaygın oyun, onun *sidi* (efendi) ile *htevta* arasındaki ilişkiyi anlamasını sağlamaktır. Kadınlar çocuğun penisini işaret ederek, ***Htevta hada sidhum*** (Penis onların efendisidir) derler ve çocuğa da kendi penisini göstererek aynı sözü tekrarlatmaya çalışırlar. Doğumundan beri onu görmeyen bir kadın akrabanın çocuğun penisini öpmesi olağan bir davranıştır. Bir yandan da, ***Tbarkallah ala-r-Rajal*** (Allah erkeği korusun) diye mırıldanabilir. Yaşamının ilk yıllarında itibaren çocuğun fallik gururu perçinlenir. Çocuk büyüdükçe, çokeşlilik ve boşama gibi, ona çeşitli cinsel eşler edinme ve bunları keyfince değiştirme izni veren ayrıcalıklarının farkına varır ve toplumun onun cinsel arzularını doyurmak için düzenlendiği izlenimine kapılır.

Genç bir erkek olunca da sistematik olarak düzenlenen, cinsel yoksunluk anlamına gelen, yetişkinliğin katı gerçekliğiyle karşılaşır. Yirmi yaşlarının ortalarına dek, o da talihi varsa, bulamayacağı bir miktar olan başlık parasını ödemedikçe bir kadına sahip olamayacağını anlar. Cinsel gereksinimini karşılamak istiyorsa, kanunu çiğneyip gayrımeşru ilişkiye girmek durumundadır. Daha önce bahsedilmeyen cinsel kısıtlamalardan dolayı öfkelidir. Aslında, kadına özgü sanılan cinsel trajedi, her iki cins için de geçerlidir. Fas edebiyatının ve sahne oyunu kahramanlarının cinsel mutsuzluğu inanılmaz derecelerdedir.

Toplumun genç erkeğinin cinsel arzularına dayattığı beklenmedik düş kırıklığının dışa vurulmasına izin verilmez. Fas ekonomisinin yöneticilerine karşı saldırganlık göstermek şiddetle yasaklanmış ve denetim altına alınmıştır. Topluma duyulan öfke, aileye ve karşılanmayan arzu nesnelerine; yani kadınlara yönelir.(28) Cinsel ve siyasi yönden baskılanmış Fas erkeği için aile, düş kırıklığını gidereceği doğal bir tahliye kanalıdır.

> *'Engellenmelerinin sorumlusu olan toplumsal nesnelere doğrudan saldırmaktan korkan kişi, bu saldırganlığını başka nesnelere yöneltir... İlgisiz nesnelere yönelen saldırganlık, gerçek engel kaynağına ulaşmadığı için duyulan sıkıntı sonucu artma eğilimi gösterir.'*(29)

Hem ekonomik, hem de cinsel bakımdan bastırılmış bir erkek, öfke ve kırgınlığım patronu yerine ailesine yöneltmeyi daha az yaralayıcı bulmaktadır. Toplum da onu bu yönde teşvik eder. Namusunun kadın ve çocuklarını demirden bir kıskaç gibi sıkmasına bağımlı olduğu konusunda erkeği inandırır. Reich'ın dediği gibi, *'cinsel yasak, ekonomik olarak engellenmiş kişinin yapısını, kendi çıkarlarına karşıt duygu ve düşünceler besleyip, aykırı eylemlerde bulunacak biçimde değiştirir.'*(30) Bir kadını sevmek isteyen Fas gencinin trajedisi, onun kendi istekleriyle taban tabana zıt eylemlerde bulunmasında yatmaktadır. Toplum şartlandırması, annesiyle olan ilişkisinden(31) başlayıp, 'gerçek bir erkek' olması yolunda ona yapılan baskılara ve karısının kendisine itaatini yasal olarak talep etme hakkına dek uzanan, sevgiden çok nefret tepkeleri üretmektedir.

Şeriatın modern aile yasası olarak yürürlüğe konması sonucu güçlenen geleneksel düzen, kadın ve erkeği birbirinin düşmanı olarak görür ve evlilik birimini çatışmaya mahkum eder. Fas Hukuku, geleneksel ekonomik yapıların çöktüğü dikkate alındığında, erkeğin kadınlar üzerinde artık sürdüremediği egemenliğini onaylayarak onu, cinsel ayrımın kalkmasının hadım edici etkilerine maruz bırakan, geleneksel erkek rolünü oynamakta güçlük çektiği aşağılayıcı bir konuma yerleştirir. Örneğin, Fas'taki işsizlik oranı, erkeğin ailesinin geçimini sağlama görevini zorlaştırıyor. Aynı zamanda, karısının başka erkeklerin gözetiminde çalışmasına izin verdiği için, kendini **pezevenk** *(kavvad)* ya da **boynuzlu** *(karran)* biri gibi algılıyor.

Kadın-erkek dinamikleri iki tür baskı altındadır:

1. Cinsel ayrımın ortadan kalkmasının bir sonucu olarak, heteroseksüel ilişkiye önem verme zorunluluğu ve evlilik içinde aşk ve cinsellik beklentisi.
2. Anababa yetkesiyle simgelenen ve evliliği mahkum ederek cinsel sevgiyi aşağılayan geleneksel modellerin baskısı.

Heteroseksüel ilişki, Müslüman ideolojide gizli olan çekicilik ve

nefret kutupları arasında sıkışıp kalmıştır. Modernleşme ve ekonomik zorunluluk, geleneksel İslami çözüm olan tecriti çökertti. Cinsel biraradalık, yeni gerilimleri ve sıkıntıları beraberinde getirdi. Cinsler arası mekansal sınırlar ve yetke düzeni bulanıklaştı; bu da gerek kadının, gerekse erkeğin yepyeni ve çoğunlukla acılı davranışlar geliştirmelerini gerektiriyor. Ne var ki, kadın ve erkek tarafından deneyimlenen tüm bu güçlüklere, gerilimli ve acılı savaşımlara karşın, yeni bir süreç başlıyor: Bir kadın ve bir erkekten oluşan evlilik birimi (kaynanasız). Bu birim gitgide yasallaşmaktadır. 1971'de görüşme yaptığım kadınlar (sosyal sınıf, eğitim düzeyi ve faaliyet dikkate alınmaksızın) dayanışma temelli, eşitlikçi bir çiftten yanalardı. Zira, sağlıklı bir ailenin kurulması ve gerek duygusal, gerekse zihinsel açılardan daha başarılı bireylerden oluşan kuşaklar yetiştirilmesinin tek yolu budur.

NOTLAR

(1) Emek piyasasının durumu için bkz., A. Agouram ve A. Belal, *'Bağ. Bu Yana Fas Ek. Bil.'*, BESM, XXXII, s.116. Bu yazarlara göre, kentsel merkezlerdeki işsizlik oranı %30, %50'lere varırken, bu oran kırda %60'tır. İşçi oranı %3'lük bir artış gösterirken, iş oranı %2'de kalmaktadır diye belirten yazarlar bu durumun gelecek üzerindeki etkisini vurgulamaktadırlar.

(2) *Code du Statut Pers.* Dahir no.1-57-343. Resmi Bülten no.2354, 6 Aralık 1957.

(3) E. Durkheim, *'L'Education Morale* (Ahlaki Eğitim) Seçme yazılar, A. Giddens Baskısı, Cambridge 1972, s.174.

(4) *Mao Tse-Tung*, Selected Works of Mao Tse-Tung'un kısaltılmış versiyonu, New York 1970.

(5) Cinsel farklılıkları temel alan öncenin ayrıcalıklarını kaldırma kararı her tür rejim için,ama özellikle yeni bir rejim için çok cesaret ister. Aslında pek yaygın bir durum da değildir. Çin Komünist Rejimi bu yasaklara karşı gelen erkek Çinli nüfusun direnişiyle başetmek durumunda kalmıştır. Bkz., C. K. Yang, *Chinese Communist Society: The Family and the Village* (Komünist Çin top-

lumu: Aile ve Köy), Cambridge, Mass.1965, Bölüm 1, *The Chinese Family in the Communist revolution* (Komünist Devrimde Çin Ailesi)

(6)1950 *Marriage Law of the People's Republic of China* (Çin Halk Cumhuriyeti'nin Evlenme Yasası), Madde 9.

(7) *Code du Stat. Pers.*, Madde 35.

(8) Kadı ve avukatlarla kişisel görüşmelerin yanısıra, Rabat'ın Sadad adliyesinde,1974 şubatı boyunca yaptığım gözlemler.

(9) John Halstead, *Rebirth of a Nation: The Origin and the Rise of Moroccan Nationalism* (Bir Ulusun Yeniden Doğuşu: Fas Milliyetçiliğinin Kökeni ve Yükselişi), Cambridge, Mass. 1969, ss.98-114.

(10) Andre Reverand, *Un Lyantey inconnu*, Paris 1980.

(11) Fatima Hassar,*'The Special Problems of Young Women and Mothers with Regard to Their Families and Profession al Careers'* (Aileleri ve Meslekleri açısından Genç Kadınlara ve Annelere Özgü sorunlar)' Bkz. International Conference of Parents Ass., 22-28 temmuz 1962. Eğitim Bak.Yay., Rabat.

(12) Al-Fasi, *The İndependence Movements in Arab North Africa*, s.413.

(13) F. Hassar, bkz. (11), s.86.

(14) *Le Maroc en Chiffres* (Rakkamlarla Fas), 2.Baskı, Rabat 1971, s.25.

(15) M. Lahbabi, *Les Annees 80 de Notre Jeunesse* (Gençliğimizin 80'li Yılları), Kazablanka 1970, s.55.

(16) Bkz. (14), s.25.

(17) Gittikçe artan sayıda genç araştırmacı, kadının eğitime, çalışmaya, aile ilişkilerine girmesinin etkilerini araştırmayı seçiyor. Rabat hukuk okulundan otuz kişilik özel bir grup kendilerine şu adı takmışlar: *'Faslı Aile, Kadın ve Çocuk Üzerine Bilimsel Araştırma Grubu'*

(18) Fatima Mernissi, *'Historical Insights for New Population Strategies: Women in Precolonial Morocco* (Yeni Nüfus Stratejileri için Tarihsel Bakış: Sömürge Öncesi Fas kadınları)', Unesco, Paris 1978; ayrıca Mernissi, *'Developpement Capitaliste et Perceptions des Femmes dans la Societe Musulmane:les Paysannes du Gharb'*. Uluslararası çalışma Ofisi, WEP 10-4-04-90, Cenevre, Mayıs 1981.

(19) Faslı ekonomist ve istatikçiler, Avrupalı ve Latin meslektaşları gibi, günde ondört saat çalışan kır kadınını 'ev kadını' olarak sınıflamaktadırlar. Neyse ki bu ekonomist ve istatikçilerin çoğunu açık fikirli gençler oluşturu-

yor.

Şimdilerde genel olarak emek kategorilerini, özelde ise kadın emeğini yeniden gözden geçiriyorlar. Bkz. C. Abdelinalek'in kitabı,'*Toplumsal Göstergeler*' (Kazablanka 1981), özellikle bölüm 3, (*Kentsel İstihdamın İncelenmesi*,1976).

(20) Bu bölümdeki tüm veriler 1971 genel nüfus sayımı sonuçlarına dayanır.

(21) Ibid., s.12.

(22) '*Enquete sur l'Emploi Urbain*', Rabat Bureau of Statistics.1976, s.13.

(23) Gen. Nüf. Say., 1971, cilt 2, s.6.

(24) W. Reich, *The Massy Psychology of Fascism* (Faşizmin Kitle Psikolojisi), New York 1970, s.60.

(25) Ibid., s31.

(26) Ibid., s.55.

(27) Bkz.,*Honour and Shame,the Values of Mediterrannean Society* (Onur ve Utanç, Akdeniz toplum Değerleri), J. G. Peristiany baskısı., Şikago 1966. Perstiany'nin girişi, onur kavramı altında işleyen psiko-sosyal mekanizmaların bir özetidir. Bu mekanizmaların özelliklerinden birisi, böyle toplumlarda erkeklerin öz-saygı kaynağını kendilerinde değil, kendilerinin dışında bağlantı kurdukları nesnelerde bulmalarıdır.

(28) Erkeklerin mesleki, siyasal veya ekonomik yönden bastırılmaları, az ya da çok bilinçli sansür mekanizmaları uygulamalarına ve yasaklar koymalarına neden olmaktadır. Planlama bakanlığında çalışan otuz yaşındaki bir gencin durumu buna çok açık bir örnektir. Terfi etmekte güçlükleri olan bu kişi tıp doktoru olan karısını, kendisine itaat etmediği gerekçesiyle boşamak istemiştir.

Evlilik çatışmalarına alışık olan kadılar bile, bu gerekçeye şaşırmışlardı. Genç bir kadı şöyle diyordu: *"Çalışan ve kendisi kadar maaş alan karısının kendisine boyun eğmesini isteyen erkekleri anlamıyorum."*

(29) J. Whiting and I. Child, *Child Training and Personality* (Çocuk Eğitimi ve Kişilik), New Haven 1953, s.276.

(30) W. Reich, Mass Psyc. of Fascism, s.32.

(31) 1975-80 arası, kent orta kesiminden genç kadın çalışanlarla yaptığım görüşmelerde, bu kadınlardan çoğu, çift olarak eşlerinin ailesini görmeye git-

tiklerinde, kocalarının onları kayınvalidelerinin yanında yatmaya zorladığını anlattı. Birçok Fas erkeği cüzdanında annesinin resmini taşır ve ciddi oldukları kadınlara, hayatlarında en çok sevdikleri kadının anneleri olduğunu ısrarla yinelerler.1982 yazında, Kazablanka'da avukatlık yapan otuz yaşındaki bir kadın, otuzdört yaşındaki bir meslektaşından evlenme teklifi alır. Ona neden kendisini seçtiğini sorar. Erkek şöyle cevap verir: *"Seni mahkemede gördüğüm ilk gün beğendim; çünkü anneme çok benziyorsun. Adeta onun kopyasısın - aynı gözler, aynı boy ..."* Genç kadın kibarca teklifi reddeder ve erkek niçin reddedildiğini asla anlayamaz. Fas mahkemelerine gelen birçok boşanma davası kayınvalideler yüzünden açılmaktadır. Bu olgunun sistematik bir incelemesi ilginç olurdu.

(32) *'Ana karran daba'* (Artık ben boynuzlu bir erkeğim). Bu sözler karısını alışıldık saatte evde bulamayan sıkıntılı bir kocanın sözleridir.

Sonuç:

Müslüman Ülkelerde Kadın Özgürlüğü

İnsanlar kadın özgürlüğünü maddi olmayan, ruhani bir sorun olarak algılama eğilimindeler. Kadının koşullarındaki değişimlerin dinsel sorunlarla içiçe sunulduğu Müslüman erkek yazınındaki İslami bakış, bu düşüncemizi doğrular.

Müslümanlar, kadının koşullarındaki değişimleri Allah'ın buyruklarına ve egemenliğine yönelik doğrudan bir saldırı gibi görüyorlar. Fakat yirminci yüzyılda, özellikle de sosyalist toplumlarda gözlenen değişimler, kadın özgürlüğünün herşeyden önce ekonomik kaynaklı olduğunu gösterdi. Özgürlük, her topluma pahallıya malolur ve kadın özgürlüğü, öncelikle bir kaynak paylaşımı sorunudur. Kadınlarını öz-

gür kılmaya kararlı bir toplum, onlara sadece iş sağlamakla değil, çocuk bakımı ve tüm çalışanlara ekmek sağlamak gibi sorumlulukları üstlenmek durumundadır. Çocuk bahçeleri ve yuvaları sistemi, kadını geleneksel evcil zincirlerinden kurtarmak için kaçınılmaz bir yatırımdır.

Kadın özgürlüğüne yatırım yapma kapasitesi, bir toplumun zenginliğinin göstergesi olmaktan çok, hedef ve amaçlarının göstergesidir. Nihai amacı kar olan bir toplum, çocuk bakım merkezlerinin devlet eliyle kurulmasında gönülsüz davranacaktır. Mariaroso Della Costa modern insan kaynak ve hizmetleri ortasında, çocuk bakımı ve ev hizmetlerini ücretsiz yerine getiren kapitalizm öncesi çalışanlar ordusunu, yani evkadınlarını, kapitalizmin nasıl elde bulundurduğunu açıklar. Asıl çelişki buradadır: Dünyanın en zengin devleti olan ABD, kadını insanlaştırmak için ücretsiz çocuk yuvaları sistemini karşılayacak kadar bol kaynağa sahip olduğu halde, bunu yapmıyor.

Arap toplumlarının bu konudaki tutumu nedir? Şimdiye dek, etkin bir sistemi haiz, tutarlı bir programları yoktu. Bu tür programların olmayışı ve Arap-müslüman devletlerde, kadın özgürlüğü eğilimlerini yargılamak için henüz çok erken olması nedeniyle, kadının Arap dünyasındaki olası geleceği hakkında birkaç kurgusal saptamayla yetineceğim. İlerlemeden önce, Arap-İslam dünyası için sadece iki elverişli *'kadın özgürlüğü'* modeli bulunmasının yetersizliğine dikkat çekmek istiyorum.

Etkin 'özgür kadın' modellerinin azlığı, müslümanların kadın özgürlüğüne bu denli güçlü tepki göstermelerine bir neden olabilir. (Etkin modelden kastım, insanları heyecanlandırmaya yetecek imgeler yaratan modellerdir.) Bu modellerden birisi Arap kökenli olup, İslamiyet öncesi cinsel davranışları temel alır; diğeriyse, dış kaynaklı Batı modelidir. Sosyalist cinsellik ve aile modelleri, kültürel olarak ihmal edilmiş, analizi yapılamayacak kadar kayıt dışı kalmışlardır. Gerek cahiliye ve gerekse Batı modelleri, farklı nedenlerle de olsa, yaralayıcı imgeler uyandırıyorlar.

Arap yazınında, İslam öncesine ait cinsellik kaotik, her şeyi kapsa-

yan, kendi başına buyruk kadının cinsel eş ya da eşlerini seçme ve terketme özgürlüğüne sahip olduğu, biyolojik babaya ve yasal babalığa hiç önem verilmeyen, gemi azıya almış bir kargaşa olarak betimlenir. 'Kadın özgürlüğü' terimi, kadının kendi cinsel yazgısını belirlemesi karşısında erkeğin tüm ayrıcalıklarını yitirip özdenetim ve insiyatiften yoksun kaldığı mitik cahiliye kadınının uyandırdığı korkuyu hortlatıyor. 'Özgür kadın'ı kazanmanın yolu, onun hoşuna gidip kendini ona sevdirmekten, onu zorlayıp tehdit etmeksizin sevmekten geçer. Oysa Müslüman toplum erkeği, kadını severek toplumsallaşamıyor; Müslüman erkekler özgür kadının karşısında çok donanımsızlar. Kaçınılmaz sonuç, kadm özgürlüğüne karşı geliştirilen korku ve nefrettir.

Özgür kadınla kaotik, kuralsız, hayvansı cinselliğin birbirine karıştırılması, aile yapılarında şiddetli değişimler yaşamış Müslüman toplumlara özgü değildir. Bu karıştırma, aile sistemleri kadının köleliğine dayanan her toplum için geçerlidir. Marx ve Engels, her ailede kadının uysal bir köle olması gerekmediği yolundaki fikirlerini çarpıtan burjuva yazarlarına tekrar tekrar saldırmak zorunda kaldılar.(2) Cinsel eşitlik temelli, burjuva olmayan bir cinselliğin ille de kargaşa yaratmayacağını ve burjuva aile modelinin toplumun yarısını insanlıktan çıkardığını defalarca yazdılar. Müslüman toplumlarda da sürüp giden tartışma budur. Müslüman evliliği, toplumsal düzenin ancak sevgisiz bir kocanın, karısının yanısıra cinsel gereksinimini doyurmaya yarayan başka kadınlara -cariyeler, kumalar ve fahişeler- aynı aşağılayıcı koşullar altında egemen olması durumunda, kadının yıkıcı potansiyelinin bastırılabileceği önermesine dayanır.(3) Yeni bir cinsel düzen, geleneksel Müslüman ailenin yıkımı demektir. Bu açıdan bakıldığında, ailedeki ve kadının koşullarındaki değişikliklerden duyulan korku yersiz değildir. Yüzyıllardır kadının baskılanması kültürüne yerleşmiş bu korkular, Batı cinselliğinin benzer aşağılayıcı ve canlı imgeleri tarafından beslenir ve her ithal malı televizyonda izlenebilecek dağılmış aile modellerinde yansısını bulur.

Müslüman baba ve kocaların, kendi ailelerinin ve cinsel davranış-

larının Batı modeline dönüşmesi fikrinden kapıldıkları korku anlaşılabilir bir korkudur. Batı tarzı cinselliğin en çarpıcı yanı, kadını sonsuza dek fotoğrafladıkları birkaç inçlik bir çıplak et parçasına indirgeyerek, kar amacı dışında başka bir amaç taşımayan bir gölge ve biçimler silsilesi haline getirdikleri kadın bütünselliğinin bozulmasıdır. Müslüman sömürüsü kadını örtü ve duvarlar ardına gizlerken, Batı sömürüsü onun çıplaklığını aşırı bir biçimde sergilemektedir.

Müslüman baba ve kocaların korkusu temelsiz sayılamaz; filizlenmeye başlayan Müslüman kadının özgürlüğü, Batılı kadının yaşam biçiminin birçok özelliğini şimdiden almıştır. 'Özgür' Arap kadının yaptığı ilk hareket, kırklı ve ellili yıllarda Batılı kadının bir temsilcisi olan sömürgeci karısının giysilerini giyip peçeyi atmak olmuştur. Genellikle orta ve üst sınıflardan olan ilk 'özgür' kadınlar, peçeyi atmalarının yanısıra, onun bir sonucu gibi gözüken bir yabancı dili konuşurlardı. İşte burada, Müslüman toplumların kadın özgürlüğünü benimsemelerine engel olan bir güçlükle daha karşılaşıyoruz. İlk 'özgür' kadının batılılaşması, Arap-Müslüman yönetici sınıflarının batılılaşmasının bir parçasıydı ve halen de öyledir. Kadınların batılılaşmasından duyulan korku, erkeklerin Batı Uygarlığı'nın iyi ve kötü unsurlarını kadınlardan daha başarılı bir biçimde ayırdedebilecekleri yönündeki Müslüman Toplum inancının bir başka göstergesidir. Bu durum, kadının iyi ve kötü yargılarının gelişmemiş olduğunu savunan İslami inançla uyum içindedir.

Erkekleri şimdilerde olan değişikliklerden ürküten bir başka yön de, kadının batılılaşmasının onun baştan çıkarıcı gücünü arttırması olasılığıdır. Müslüman ahlakının kadının süslenip güzelliğini sergilemesine karşı olduğunu görmüştük; peçe ve duvarlar bu baştan çıkarıcılığı önlemek için düşünülmüş araçlardı. Batılılaşma, süslü ve baştan çıkarıcı giysilere bürünmüş kadın bedenlerinin sokakta görünmesine izin verdi. Batılı kadın özgürlüğü hareketleri, porno kitle medyasındaki bedeni tanımazken, Müslüman kadınlar bedenlerini özgürlüklerinin bir parçası olarak algılama eğilimindeler. Önceleri, bir kadının bedeni

ona sahip olan erkeğe aitti. Fas kentlerinde mantar gibi biten güzellik salonları ve hazır giyim mağazaları, kadınların kendi bedenleri üstündeki, doğum kontrolü ve çocuk aldırma gibi daha köktenci isteklere dek uzanabilecek iddialarının öncüleri olarak yorumlanabilirler.

Elde bulunan modelleri ve bunlara takınılan olumsuz tutumu böylece tanımladıktan sonra, Müslüman toplumlardaki kadın özgürlüğü hareketinin geleceği üzerine, günümüzü temel alarak birkaç spekülasyon yapmama izin verin.

Müslüman kadının koşullarında önemli değişimler olduğu su götürmez. Kadınlar önceden onlara tanınmayan eğitim, seçme ve seçilme, ev dışı mekanları kullanma haklarını kazandılar. Fakat bu tomurcuk 'özgürlük'ün en önemli özelliği, titiz bir planlama ve ulus çapında bir gelişme ürünü olmamasıdır. Dahası, örgütlü kadın hareketleriyle atbaşı giden bir kitlesel çalışan kadın katılımının ürünü de değildir. Arap-Müslüman ülkelerdeki kadınların bölük pörçük hak arayışları, daha çok geleneksel sistemin içten ve dıştan gelen baskılara dayanamayıp dağılmasına bağlı olan sistemsiz, planlanmamış, rastlantısal bir süreçtir. O zaman, Müslüman kadının özgürlük hareketinin, olmazsa olmaz bir yol izlediğini söyleyebiliriz.

Umutsuzca durağan geleneğe sarılan katı tutucuların kaygılarını doğrularcasına, değişim, Müslüman dünyanın temellerini sarsıyor. Değişim, özellikle onu yadsıyanlar için çok boyutlu ve denetlemesi güç bir süreçtir. İster kabul edilsin, ister edilmesin, değişim toplumsal hayatın karmaşık mekanizmalarını sürekli aşındırır ve ne kadar engellenirse o kadar derin ve şaşırtıcı sonuçlar doğurur. Müslüman yöneticiler, heteroseksüel birimin, ulusal kalkınma için can alıcı olduğunu henüz resmi olarak kabul etmediler. Kalkınma planlarında yüzlerce sayfa tarımın makinalaşmasına, madencilik ve bankacılığa ayrılırken, aile ve kadının koşullarından ancak birkaç sayfada sözedilir. Bir yandan müslüman toplumdaki geniş kapsamlı ve derin değişimleri vurgularken öte yandan Üçüncü Dünya ekonomilerinin kalkınma planlarında, kadın ve ailenin önemli rolü üzerinde ısrarla durmak istiyorum.

Aile ve Kadın

Daha önce de belirtildiği gibi, Müslüman cinselliğinin ayırdedici özelliklerinden biri de kendine özgü işbölümü, toplum ve erk kavrayışlarına yansıyan bölgeselliğidir. Müslüman cinselliğinin bu özelliği sınıf, görev ve yetke modellerini beraberinde getirir. Mekansal hapse maruz kalan kadınlar, cinsellik ve üreme hizmetleri karşılığında, ait oldukları erkekler tarafından bakılırlar. Bütün sistem, diğer şeyler yanında nüfusun yarısına sahip olan erkek vatandaşlardan kurulu bir toplum olarak Müslüman ümmeti yaratmak amacını taşır. George Tarabishi, *Kadınlar ve Sosyalizm* adlı kitabının girişinde, genellikle insanların yüz milyon Arap'tan sözettiğini, fakat aslında bu rakamın elli milyon olduğunu, toplumsal sorumluluklardan el çektirilen kadınların nüfusa dahil edilemeyeceğini söyler.(4) Müslüman erkeklerin hak ve ayrıcalıkları, kadınlarını öldürme hakkı dahil olmak üzere, daima Müslüman kadınlardan fazla oldu. (Fas ceza kanunu, zina yapan karısını öldüren erkeğe hafifletici sebeplerden ötürü ceza indirimini öngören 418. maddesiyle bu gücün izini taşır.)(5) Erkekler gerek ruhsal, gerekse fiziksel açılardan kadınlara çok dar bir yaşama alanı bıraktılar.

Bu bölgesellik, yani kadının hapsi, modernleşmenin başlattığı ve hiçbir grubun denetleyemediği sosyo-ekonomik değişim tarafından yerle bir edilme sürecine girmiştir. Philip Slater, cinsel karşıtlık toplumları üzerine yaptığı çalışmalarda, bu tür sistemlerin, ancak *'güçlü bağlar ve yerleşik durgunluk koşulları altında'*(6) varlıklarını sürdürebildikleri sonucuna varıyor. Fas aile yapısı ve yerleşik durgunluk geleneği, bireysel gelirlerin artışı ve toplu aile sisteminin çöküşüyle, özellikle kent orta sınıfında bütünselliğini yitirmektedir. Görüşme yapılan geleneksel kadınların çoğu, ilk evlilik yıllarını kocalarının ailesiyle geçirmişler. Sonra, 'hiçbir neden yokken', yani görünürde hiçbir düşmanlık bulunmaksızın, geniş aile dağılmış. İki tanesindeki dağılmaya amca, oğul kavgası neden olmuş. Oysa, bir yüzyıl önce hiçbir kavga Faslı aileyi dağıtamazdı. Daha akla yakın neden, oğlanın babası ve amcasından bağımsız olan yeterli bir kazanç elde etmesidir. Kendi geçimini

sağladığı için evden ayrılabilir. En önemli işveren olan devletin memurlarını belli bir hareketliliğe zorlaması, eski aile yapısının dağılmasında önemli bir etkendir. Günümüzdeki gereksiz karmaşa ve sıkıntı, ekonomik plan ve programlarında bambaşka bir gerçeklik kurmayı hedefleyen hükümetin, geleneksel ideolojiyi destekleyip onu yasalaştırmasından doğuyor. Yeni gerçeklik, geleneksel yapıyı sarsıyor; rol kargaşası ve çatışmasını arttırırken, bütün bunları yaşayan bireylere, cins ayrımı yapmaksızın büyük acılar çektiriyor.

Geleneksel aile yapısının çöküşüyle beliren sonuçlardan biri de, modern Fas tarihinde ilk kez, kocanın karısıyla doğrudan ilişki kurmasıdır. Karı-koca, daha önce hiç olmadığı kadar birbirlerine yakınlar ve etkileşim içindeler. Bunun nedeni, kayınvalidenin müdahalesi ve cinsel ayrımcılık gibi heteroseksüellik karşıtı etkenlerin güçten düşmesidir. Kadın ve erkek arasındaki bu dolaysız iletişim, geleneksel düşman cinsellik ideolojisiyle yetişmiş her iki tarafa da artı yükler ve korkular getirmektedir.

Kadın-erkek dinamiklerinin geleceği, modern devletlerin cinsel hakları yeniden tanıma ve cinsel konumu yeniden değerlendirme konularında alacakları tutuma bağlıdır. Fas Yasama Kurulu, geleneksel evlilik kavramını alıkoydu. Cinsiyete göre işbölümü üzerinde temellenen tarihi cinsel konum tanımları, aile hukukuna esas alınarak yeniden yürürlüğe konuldu: 35. madde, erkeği, ailenin geçiminden tek sorumlu kişi olarak tanımlar. Erkek sadece kendi geçiminden değil, katılımı cinsel hizmetler, üreme ve ev işiyle sınırlandırılmış, ekonomik olarak bağımlı bir birey olarak tanımlanan sağlıklı karısının geçiminden de sorumludur.

Erkekliği kazanç sağlama yeterliğiyle tanımlamak, işsizlikten bunalan erkekleri, ekonomik sorunlarla iğdiş edilmeyi özdeş olarak algılamaya iter. Dahası, kanuna göre kazanç sağlamak erkeğe özgü bir rol olduğu için, geçimini kazanan kadın, bir erkek ya da bir hadım gibi algılanacaktır. Eğer kadın, erkek ayrıcalıklarına daha kolay erişebilir duruma gelirse, bu kez de erkekler kadınlaşıyor gibi görüneceklerdir.

Fas Yasası, erkeklikle ekonomik başarı arasındaki bağı vurgulayarak, erkek saygınlığının onun zenginliğine bağlı olduğu geleneksel özsaygı modellerini, hem de böylesine ekonomik sıkıntı içinde olunan bir dönemde, yeniden hayata geçirmiştir. Geleneksel olarak ailesinin geçimini sağlama başarısında ifadesini bulan erkek yetkesi, erkeğin şimdi içinde bulunduğu durum yüzünden tehlikeye düşmüştür. Faslı erkekler için geleneksel erkeklik onayına ulaşmak oldukça güç görünüyor:

Erkeğin gücü gibi güç yoktur.
Parasız erkeğe erkek denmez.(7)

Bu koşullar altındaki bir modernleşme, bir tür hadımlaştırma sürecidir. Devlet, geleneksel erkeklik tanımlarını vurgulayarak, erkeğin gerek artık geçimini sağlayamadığı edilgen kadına karşı, gerekse hadım ediciler olarak gördüğü etkin kadına karşı duyduğu kararsız hisleri körüklemektedir. Bu kararsızlık, bütün ataerkil kültürleri alttan alta belirleyen geleneksel korkuları, herşeyi yutan kadın kavramının getirdiği korkuları daha da şiddetlendirir. Fas erkeği kendisini çok boyutlu bir birey gibi algılamak yerine, mutluluğunu, saygınlık ve gücünü cinsellikten alan bir cinsel aracı olarak algılamak yönünde özendirilir. Faslı erkeğe karısı ve çocuklarını yönetme izni verilmiştir; ancak ekonomik ve siyasi koşullara itiraz etmeye kalkarsa, bu girişiminden kesin bir biçimde caydırılıp sıklıkla şiddet uygulanarak bastırılır. Otoriter bir siyasi yapı ile koca ve babanın otoriter gücü arasındaki tamamlayıcılık, değişimi etkili planlamayla karşılamak yönünde etkili kalkınma programları oluşturamayan geçiş toplumlarının bir özelliğidir. Fas'ta, geçtiğimiz onyıllarda yaşanan olaylar, en azından geçiş aşamasında, cinsler arası büyük gerilimlere yol açan ciddi bir erkek egemenliği erozyonunu beraberlerinde getirdi. Olayın şaşırtıcı yönü, asıl darbe, tarihsel konumları gereği çaresizleşmiş kadınlardan değil, devletten geldi.

Geleneksel Erkek Egemenliği İçin Bir Tehdit Oluşturan Devlet

Her ne kadar geleneksel erkek haklarına destek veriyorsa da devlet, koca ve baba olan erkek için bir tehdittir ve onun güçlü bir rakibidir. Devlet, aile reisi olan erkeğin eğitim ve ekonomik güvence sağlamak gibi geleneksel işlevlerini onun elinden almaktadır. Ulus çapında bir devlet okulları sistemi kuran ve çalışan evli kadınlar, kızlar ve oğullar için kişisel bir gelir sağlayan devlet, baba yetkesinin iki dayanağını yıktı. Devletin gittikçe etkinleşen seçkin rolü, geleneksel ailenin erk sahibi reisini ayrıcalıklarından soyarak onu devlet karşısında, kadının geleneksel aile içindeki konumundan pek de farklı olmayan ikincil bir konuma yerleştirdi. Aile reisi, tıpkı geleneksel kadının kocasına bağımlı olması gibi, geçimini sağlamak için devlete bağımlıdır. Ekonomik destek itaat karşılığında verilir ve bu durum, devlete karşı oluşan bir kadın-erkek dayanışmasını getirmektedir.

'*Sexist*' sözcüğü, erkeğin kadın aleyhine kayırılması anlamında kullanılır. Benim kanımca, tüm görünümlerine karşın, İslami sistem erkeği kayırmaz; erkeğin kendini gerçekleştirmesi en az kadınınki kadar zayıf ve sınırlı tutulmuştur. Her ne kadar bu baskı eşitliği, erkeğin meşhur 'ayrıcalıkları'yla dünyanın gözünden saklanmışsa da, ben çokeşlilik ve boşama gibi usüllerin her iki cins için de birer baskılama aracı olduğunu göstermeye çalışıyorum. İslami cinsellik kuramı, kadını can alıcı çekiciliği olan bir haz kaynağı gibi görür. Bu hazlara ulaşmak yönünde erkeğe getirilen her tür kısıtlama, sadece kadına yönelik gibi görünse bile, aslında erkeğin cinsel doyum potansiyeline dönük bir saldırıdır. İslami sistemde, erkeklerin cinsel doyumları için kadınlardan daha ağır bir psikolojik bedel ödedikleri ileri sürülebilir, çünkü kadınlar cinsel kısıtlamaları 'doğal' olarak kabul etmeye koşullandırılmışken, erkeklerden tam bir cinsel tatmin sağlamaları beklenir. Kadın ve erkek, cinsel engellenmişliklerinin üstesinden farklı yollarla gelerek toplumsallaşırlar. Bireyin beklentileri arttıkça, hoşnutsuzluğunun da arttığını biliyoruz. Fas toplumunda yaşayan bir kadın, dört yaşından

itibaren veya daha da erken, karşılaşacağı cinsel kısıtlamalardan haberdar edilir. Cinsel engellemelerle uğraşan Fas erkeğinin yaşadıkları, etkin savunmalar geliştiremeyecek kadar erken yaralanmış Fas kadınınca bilinmez. İslami düzen bu anlamda da *'sexist'* değildir.

Olası Eğilimler

Aile reisinin azalan erki, kısa vadede, aile içinde gerilimlere neden olur ki, bunlar kırgın erkeğin karısı ve çocuklarını baskılayarak avunmak istemesinin sonuçlarıdır. Fakat uzun vadede, günlük yaşantılarındaki benzerliği farkeden kadın ve erkeğin yakınlaşmasını doğurur. Üstelik daha genç çiftlerde görüldüğü gibi, sistemin eksiklikleri karşısında daha büyük bir karı-koca işbirliğine ve evlilik biriminin güçlenmesine neden olabilir.

Müslüman bir toplumda tek uygun evlilik modelinin, kadınla erkek arasındaki ilişkiyi nasıl belirlediğini görmüştük. Geleneksel ailedeki ilişki, sevginin erkek tarafından zayıflık olarak dışlandığı bir efendi-köle ilişkisidir. Cinsellik ve sevgi ayrılığı üzerine kurulan bir başka kadın-erkek ilintisi modeli daha vardır ki, bu kez kurumlardan değil, edebiyattan çıkar: ***Udra Aşkı Modeli***.(8) *Udrite Aşkı*, Arap edebiyatında çok önemli bir yer tutan bir romantik aşklar çeşitlemesidir. Ünlü Arap şarkıcıları tarafından söylenen şarkılar sayesinde bu edebiyatın şiirleri sonsuzca yinelenen bir üne sahiptir. Udrite aşığı sevgilisiyle asla cinsel ilişkiye girmez ve Arap-Müslüman toplumunda evlilik kutlu cinsellikle eşanlamlı olduğu için, Udra aşıkları hiçbir zaman evlenmezler. İçerden ve dışardan sayısız engeller onları birbirinden uzak tutarken, bedenleri *'ilahi' bir* alevle tutuşmaktadır. Yüzyıllardır, bu ruhun bedene karşı zafer kazandığı, hayvansılığm üstesinden gelerek kişilerin arındığı ve bilgeleştiği (ruhaniyet, arınma ve bilgelik, cinselliğin olmamasıyla ilintilidir) bu durum, aşkın en yüksek biçimi olarak tanımlanagelir. Şimdi ise Udra aşkı, bir kadını sevmenin hastalıklı yolu olarak saldırıya uğramaktadır. Udrite aşkına karşı en şiddetli saldırıların erkek ya-

zarlardan gelmesi oldukça anlamlıdır. Sadık Celal al-Azm(9) ve Tahar Lebib Cedidi(10), ilki psikolojik, ikincisi dilbilimsel yaklaşımda bulunarak benzer sonuçlara ulaşırlar. Tahar Cedidi, Udra aşkının ekonomik ve siyasi yönden zayıf bir topluluğu temsil ettğini ve Banu Udra'nın, merkezi Müslüman İmparatorluğu'nun büyümesiyle geleneksel aşiret ayrıcalıklarından yoksun kaldığını ileri sürer.(11) Celal al-Azm'a göre, bir erkeğin ancak cinsel ilişkide bulunmadığı bir kadını sevebileceğini ima eden Udra aşkı, cinsel olarak bastırılmış bir toplumun çarpık sevgi anlayışıdır. Udra aşkı, yalnızca evlilik biriminin dışında varolabilir; evli kadın asla bu tür sevginin nesnesi olamaz.

Yakın geçmişin bu Udra aşkı analizleri, geleneksel ailenin kadını insanlığından yoksun ederek onu bozduğu gerçeğinin modern Müslüman toplumlarınca anlaşılması gerektiğini ortaya çıkaran geleneksel evlenme modelleri incelememden hareketle vardığım sonucu destekliyor. Modern Müslüman toplumların uğrunda mücadele etmesi gereken şey, kadının parçalara ayrılmamış bütünlüğü üzerinde temellenen bir ailedir. Bütünlüğü bozulmamış bir kadınla yaşanan cinsellik, aşağılayıcı ve kirleten bir edim olmanın aksine harika bir edimdir. Parçalanmamış bir kadına duyulan bağlılık ve ilgi, erkeği toplumsal görevlerinden alıkoymaz; çünkü kadın kenarda kalmış bir birey, bir tabu değil, yaşam ve düzenin üreticisi, kaynağı ve merkezidir.

İslam'ın cinselliğe yönelik temel olumlu tutumu, toplumsal hayatla uyum içinde, sağlıklı bir cinsellik yolunda, Batı'nın cinselliğe yönelik temel olumsuz tutumundan daha yararlıdır. Batı ülkelerindeki kadın-erkek dinamiği şartlanmasında olabilecek ciddi değişimler, toplumda devrimci değişimlerin olması demektir ki, bu reformist ülkeler ne pahasına olursa olsun böylesi bir değişimden kaçınacaklardır. Müslüman ülkeler reformizmi karşılayacak güçte değiller; geçici önlemlere başvuracak kadar kaynakları yok. Sistemin yüzeysel bir yeniden sıvanması onlar için uygun bir çözüm olamaz.

Resmi politika ve yasalardan daha derinlerde, Müslüman toplum düzeni kadını, engellenmediği takdirde sosyal düzeni yıkabilecek bir gücü haiz, saldırgan bir birey olarak görür. Böylesi bir bakış açısı, uzun

vadede, kadınların karar alma ve erk ağlarıyla bütünleşmesini kolaylaştırır. Batı kadınlarının uğraştığı başlıca engellerden birisi de, toplumlarındaki kadının aşağılığı görüşüdür. Amerika ve Avrupa'da üniversite eğitimli kadınların ciddi sorumluluk gerektiren görevlere getirilmemesinin altında bu görüş yatar. Kadını bir güç kaynağı yapan Müslüman imgesi, kadınların önüne, eşitlikten daha geniş ve yüksek hedefler koyar. Kadın ve erkek esinleri üzerine yapılan araştırmaların vardığı sonuç hep aynıdır: Kadınlar, erkeklerin sahip olduğu şeylerin sahip olunmaya değmediğini gördüler. Kadınların hedefi, yerleşik cinsel davranışların, yani engellenmiş erkek ve aşağı kadın kavramlarının toptan reddiyle özetlenebilir. Bu da ekonomik yapıdan başlayarak dilbilgisine dek uzanan bir dizi devrimci yeniden yapılanma anlamına gelir. Celal Azın, her iki cins için de geçerli bulguları topladığı kitabı boyunca, eril adılı kullandığı için özür diler.(12) Azın, bir bilimadamı olarak, cinsiyet ayrımı yapan bir dilbilgisine mahkum olduğu için üzüntü duyuyor.(13) Fakat, ekonomik sıkıntının mutsuzlaştırdığı birçok Arap erkeği, cinsiyet bakışlı bir dilbilgisini kullanmaktan hiç de huzursuz olmuyor.

Siyasi makyajları nasıl olursa olsun, Arap ülkelerindeki erk sahipleri değişimi kurumlaştırmaya mahkumlar; ve modernlik yolunda ne denli 'saygıdeğer geçmiş' şakşakçılığı yapıyor da olsalar, bu durumun gayet iyi farkındalar. Tarihçiler, tartışmasız ve derin değişimlerin tehditi altındaki yönetici sınıfların, geleneksel söylemi bir tür döngüsellik içinde canlandırmasını, değişime karşı bir tepke olarak yorumluyorlar.(14) Arap toplumların karşılaştığı sorun, değişip değişmeme sorunu değil, değişimin ne hızda olması gerektiğidir. Kadın özgürlüğüyle ekonomik kalkınma arasındaki bağlantı, Üçüncü Dünya'da her iki cinsin benzer koşullar altında olmasından bellidir; iki cins de sömürü ve yoksulluğun acısını çekiyor. Erkekler, sözde refah toplumlarında olduğu gibi, kadınlar üstünde göz alıcı avantajlara sahip değildir. Cehalet ve işsizlikten erkek de, kadın kadar nasibini alıyor. Eşit olarak sömürülen ve yoksullaştırılan bireyler olarak kadın ve erkekler arasındaki benzerlik, Üçüncü Dünya aile yapısındaki olası evrim için çok büyük

önem taşıyor.

George Tarabishi, erkeklerin işsizlikten bunaldığı Arap toplumlarında kadının çalışmaya özendirilmemesi gerektiği yolundaki savın saçmalığına dikkat çeker.(15) Tabarishi'ye göre, toplum insan kaynaklarını işsizlikle savurmak yerine, üretkenliğe yöneltmelidir. İnsan kaynaklarının kadın yarısının kullanılması, Arap geleceği için hoş karşılama sorununun ötesine geçen bir zorunluluktur.

Kadın özgürlüğünün Arap ülkeleri bağlamında, Batı ülkelerindekinden daha hızlı olduğu ve daha köktenci bir yol izlediği düşünülebilir. Batılı liberal demokrasilerde yaşayan kadınlar, haklarını savunmak için örgütleniyorlar; fakat onları baskılayanlar güçlü, zengin ve reformcu rejimlerdir. Diyalog, burjuva demokrasilerinin reformist çerçevesinin dışına taşamıyor. Bu koşullarda, ciddi değişimlerin gerçekleşmesi çok zaman alır. Amerikalı kadın kürtaj hakkını elde edebilir ama, kadın bedeninin bir pazarlama ürünü gibi sömürülmesini engellemek için çok zamana gereksinimi vardır. Buna karşın Müslüman kadın, başlıca görevi yoksulluk ve sömürünün bulunmadığı bir gelecek tasarlamak ve ekonomik büyümeyi güvence altına almak olan zayıf yönetici sınıfla diyalog halindedir. Arap yönetici sınıfları, tüm doğal ve insan kaynaklarının bütün nüfus yararına yeterli ve yerleşik bir biçimde kullanıldığı mükemmel bir gelecek kurmakla yükümlü olduklarının ayırdına varmaktalar. Arap kadını bir hakim geleceğin merkezi unsurudur. Bu gerçeği farketmeyenler, ancak kendilerini ve ülkelerini kandırırlar.

NOTLAR

(1) Mariarosa Della Costa, *Women and Subversion of the Community* (Kadınlar ve Topluluğun Yıkımı), Bristol 1972.

(2) David Riazanov'un makalesi *'Communism in marriage* (Evlilikteki Komü-

nizm) Moskova 1926, George Tarabishi çevirisiyle *al-Mar'a va al-İstirakiya* yayınlanmıştır; Beyrut 1974. (2. bask.), ss.33-70.

(3) Dr. Salva Khammash, *al-Mar'a al-Arabiya wa'l-Muctama al-Taklidiya* (Arap Kadınları ve Geleneksel Toplum), Beyrut 1973, bölüm V (Cinslerarası İlişkiler) ve bölüm VII (Kadının Durumu)

(4) G.Tarabishi, *Women and Socialism* (Kadınlar ve Sosyalizm), giriş, s.13.

(5) Madde şöyle der: *'Öldürme, yaralama ve dövme, koca tarafından zina halinde yakaladığı karısına ve/veya suç ortağına karşı yapılırsa affedilir.'*

(6) Philip Slater, *The Glory of Hera*, s.73.

(7) Al-Macdou, s.144.

(8) Dr. Sadık Calal al-Azm, *Fi'l-Hubb va'l-Hubb al-Udri*, 2. baskı, Beyrut 1974, ss.92.

(9) Ibid.

(10) Tahar Lebib Cedidi, *'La Poesie Amoureuse des Arabes* (Arap Aşk Şiirleri)', Algiers 1974.

(11) Ibid., ss.76, 134, 140, 142.

(12) Sadık al-Azm, ss.110-1.

(13) Ibid., s.28.

(14) AbdUllah Laroui, *'La Crise de Intellectuels Arabes* (Arap Aydınlarının Bunalımı)', Louvain 1970 kolokyumunda okunan makale, Paris 1974.

(15) G. Tarabishi, *Introduction to Women and Socialism* (Kadınlar ve Sosyalizme Giriş), s.13.

Sonsöz Yayıncının...

Öncelikle televizyon ve yazılı basının etkinliğini hissettiren medyanın bir kıyısına sıkışıp kalmış yayıncının "görüş bildirme"sinin ülkemizin içinde bulunduğu karanlık tablonun giderilmesinde pek kal'e alınmayacağı bir gerçek olsa da, gündemi işgal eden "demokrasi", "insan hakları", "laiklik", "İslami devlet", "tesettür" ve "tahrik olma" gibi kavramların birer altıpatlara dönüştürülüp öldürmelerin, yakmaların, kundaklamaların, rüşvet ve yolsuzlukların sürüp gitmesine tepkisiz kalmak olanaksız görünüyor.

Bunca yıl üzerinde yaşadığım toprakları seven ve kendini bu ülkeye borçlu hisseden biri olarak sağduyunun vatandaşlarıma söylediklerini duyabildiğimi sanıyorum. Şöyle fısıldıyor: "Dengesiz gücün tacı düşüncesizliktir. Düşünce yoksa herhangi bir düzen beklentisi de söz konusu olamaz; çünkü azgınlaşmış düşüncesizlik, yani terör, eninde sonunda kendi çocuğunu da boğar."

Dünya tarihi bu fısıltının apaçık tanıklığını yapmaktayken, yüzleri ve buna bağlı olarak isimleri değişen iktidarlar ve iktidara talip odaklar tarafından herzaman için geçici haklılık iddiaları ve zorlayıcı güç kullanımları da süregeliyor. Üstelik her iktidar ve iktidar talibi odak, kendine bağlı kitlelerin gözünde varlığını meşrulaştırmaya da zorunlu. Tam bu noktada, âfakî olan hemen herşeyi, okumaya (gerçekte, kendini okumaya) yeğleyecek noktaya gelmiş insanın önüne yüzyıllar boyu baskı unsuru olarak kullanılmış yazılı metinlerin gizemli gücü (kendileri değil) çıkarılıveriyor. -Çoğu zaman insanın bu

"okuma" yetersizliği, onun çaresizliğini düşünce sistemleri, bilim dalları, hukuk, ekonomi gibi üst dillerle karşılaştığında bir kara mizah durumuna sokuyor.- Böylece giderek hız kazanan toplumsal dönüşüm süreçleri içinde, "Gerekirse zor kullanarak iktidara geliriz" diyenlere zor kullanıldığı, ve sonra aynı işlemin o odaktan bu odağa yöneldiği başdöndürücü bir kıyım mekanizması işletiliyor.

Bu gidişle bunun sonu gelmeyecektir; ta ki insanlar insan olduklarını, gerçekte korkunç bir özgürlük içinde yapayalnız olduklarını, bu dünyanın dağlarından, ormanlarından olduğu kadar açtıkları kapının mandalından bile sorumlu olduklarını, "ötekiler"i yokederek tıpatıplaşmanın bir yeryüzü hortlakhanesinden başka bir şeye yolaçmayacağını anlayıncaya, birey olabilmenin sancılı doğumunu kendi başlarına yaşayıncaya dek. Siz hiç herkesin yalnızca sahip olmak, daha fazla kazanmak, daha fazla yiyip içmek, daha çok eğlenmek, başkalarını da daha fazla becermek için her yolu mübah gördüğü ve kendi cesedini emniyetle sürüklemenin dışında başka hiçbir ölçüt tanımadığı bir düzenin güzelliğini düşleyebiliyor musunuz? Dün-bugün alıcıkuşlar gibi çatı kirişlerine sinip gözlerine kestirdiklerini av belleyenlerin, kendi değerlerinin cumhuriyeti kurulsa ortalığı kaplayacak karanlığın derecesini tahmin edebiliyor musunuz?

Giderek hayatlarımıza sızan bu kör terör, bir siyasi tanım kullanılarak kınandıkça bir başka siyasi savla kendine meşruiyet kazandıran piromanik, nekrofilik ve eksplosif bir hoşgörüsüzlük putu haline geliyor. Bu nedenle kendisiyle birlikte anılan düşünce sistemlerini de onulmaz bir biçimde karalıyor...

***

Bir de yüzyıllardır süregiden, ve dünyanın farklı bölgelerindeki kültürel yapılanmalara bağlı olarak farklı özelliklerle kendini gösteren cinsler arası sistemli bir terör var ki, mekanizması, yoğunluğu ve kamuflajı ne olursa olsun, herzaman dünya olaylarına ikincil görülüp algılanıyor: Kadına uygulanan terör.

Bu kitapta ele alınan "İslam Toplumunda Kadın - Erkek Dinamikleri", yazarın kendisinin de belirttiği gibi, mutlaka katılınması gerekmeyen yorumlarıyla kendi çerçevesini yeterince iyi belirleyen ilginç bir çalışma. Bazı Batılı kadın yazarların da uzun süredir yapmaya çalıştıkları gibi, kadının dünya üzerindeki konumu ve geleceğe yönelik potansiyelleri hakkında yazılacak, yazılması gereken yüzlerce, binlerce metinden biri.

Dikkat çekici yanlarından biri, kitabı okurken göreceğiniz gibi, hukuki hakları açısından laik Türkiye kadınından çok daha fazla baskılanmış Arap kadınının özgürlük heyecanının, bu toplumda bir süredir izlenen örtünme ve gönül rızasıyla kendi aşağılığını kabul eğilimiyle çelişen ilerici niteliğinin vurgulanması. Fas'taki milli eğitim seferberliğinin ilkörneğini Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşayan Türk kadını, bugünlerde kız torunlarının anakronik örtünme heyecanına tanık olmakta. Kuşkusuz bunda, Batı etkisindeki medyanın "olmazsa olmaz" koşulu haline gelen kadın bedenini-cinselliğini giderek daha pespaye biçimlerde pazarlama bombardımanının, ve kent merkezleriyle sınırlanmış da olsa kadının sokağa çıkma, meslek edinme ve iş dünyasına girme özgürlüğünün sokakta rahat yürüme, işinde rahat ilerleme ve evinde huzur bulma şansını yakalamak demek olmadığını anlamasının payı büyük.

Atatürk Türkiye'si kadını bazı eşitlikçi vatandaşlık haklarıyla donatırken, üretimi ve insan niteliğini artırıcı bu üst yapısal çözümlemenin Cumhuriyet hükümetleri tarafından uzun vadeli politikalarla topluma sindirilmesi ve kadına tanınan bu haklara işlerlik kazandıracak sosyal güvenlik sistemlerinin oluşturulması konusuna, siyasi yaldız olmanın ötesinde, neredeyse hiç önem verilmediği bir gerçek. Öyle ki, bir yerel yönetim zamanında kurulan ve ancak 3.5 kadının çocuğuyla birlikte aile içi terörden korunabildiği kadın sığınına evlerini, bir başka siyasi parti yerel yönetimi devralır almaz sanki uğraşılması gereken en önemli konuymuşçasına kapattırma çabasına girişmekte...

Bugün ülkemizde, örneğin serbest meslek sahibi kadınlar, çalışabilmek için kocalarından izin belgesi almaya ve gelir vergilerini bile "aile reisi" sıfatı nedeniyle kocalarının adına hükümete ödemeye zorlanmaktadırlar. Çalışan ana ile çocuğun sağlık ve sosyal yardım gereksinimlerine hiçbir gerçekçi yanıt verilmediği için mesleğinde başarılı birçok kadın, çocuğunun sağlıklı gelişimini temin amacıyla mesleğini terkedip işsizleşmekte, ya da gelir standardı açısından küme düşmekte; bu arada "yuvaya geri döndüğü" için birikmiş kinlerin odağı haline gelebilmektedir. Bunun yanısıra, şaşırtıcı biçimde, çocuk da en az kadın kadar olası medeni haklarından mahrum bırakılmıştır. Örneğin, kanunlarımıza göre haciz yoluyla el değiştirmesi mümkün bir meta olarak algılanmaktadır (Bkz., İcra ve İflas Kanunu, madde 25. -Bu konuda yürütülen bir dava Kadıköy 2. İcra Ceza Mahkemesi'nde görülmekte. Dosya No: 94/1857).

Arada fena halde ezilen yine kadındır. Çünkü ataerkil düzenin insanoğlu-meta, efendi-köle, patron-sekreter, erkek-kadın ilişki kalıpları sadece bir takım eşit hukuki haklar kazanmakla değişmiyor. Meslek sahibi olmak ve maddi ba-

ğımsızlığın sağlanması, birçok kadının yaşarken farkettiği gibi, kadın özgürlüğünün ve bireyleşmenin temel ve sadece ilk adımını oluşturuyor. Bundan sonra da, yine, mekansal sınırlamalar ve fiziksel şiddetten, toplumsal ilişkilerin ayrılmaz parçası haline gelmiş sözlü ve yazılı şiddetin her türüne maruz kalarak yaşama söz konusudur. Günlük yaşamda karşılaşılan bu şiddet ve engellenme silsilesiyle bireysel olarak başa çıkmak da imkansız denecek kadar zordur.

Anlaşılan o ki, kazandıkları haklara layık olma çabasıyla işleri ve evleri arasında kendilerini parçalayan, ama bu arada daha ileri sosyal kazanımları konusunda etkinlik göstermeyi gözden kaçıran laik büyükannelerine bakarak örtünmeyi yeğleyen eğitimli ve kentli genç nesil kadınlar, bu yıpratıcı dengesizliğe tepkisel bir eleştiri yöneltiyorlar. Onlar, eğitimli büyükannelere okutulan çeviri "Daphnis ve Cloe" öykülerine rağmen bir türlü gerçekleşemeyen kadın-erkek bütünleşmesini, giderek yozlaşan bir cinsellik pazarında değil de tutucu müslüman toplum düzeninin koruyucu(!) kanatları altında arıyorlar. Bu durum, zaman zaman mizah ustası kadınların yokluğu nedeniyle kadının "eksikliğini" vurgulayan bazı erkek dergisi yazarlarına ülkemiz kadınlarının verebileceği en topyekun ironik yanıt olsa gerektir.

Ama korkarım ki bu toplu yanıt, siyasi bir tepki aracı olmaktan çıkıp genel geçerlik kazandığında çok şiddetli hayal kırıklıklarına yol açacaktır. Bu konuda kesin bir duyarlık edinmek için tek tek her kadının çarpıcı deneyimler yaşaması da gerekmiyor. İnsanın kendini aşağılayarak varolabilmesi mümkün olmayacağı gibi, bu yolla iktidar olma hiçbir toplumsal düzen için de kalıcı çözüm değildir. Siyasi bir araç olarak görülen ve oy potansiyelinin yarısını elinde bulunduran kadının, kendi varoluşu adına cahil ama sağduyulu Haşime Teyze'ye bir kez kulak vermesi gerekiyor. Yani, mesele-

nin altını, üstünü karıştırması; birilerini dinlemektense "aslını okuması", kendini nerelere sürükleyeceğini bilmediği siyasetlerin slogan taşıyıcısı olmadan önce, aynada kendine iyice bakıp kendi gözlerindeki sansürsüzlüğü yakalaması gerekiyor. Çünkü bağlamından koparılmış, ufak eklemeler ve çıkarmalarla sömürü silahları haline getirilmiş metinlerin tarihidir gerçekte dünya tarihi. İktidar fantezilerine uyarlanmış tevatürlerin, maşist entrikanın tarihidir gerçekte; kaba kuvvetin ve orduların değil. (Hele bunu bir düşün Fatma!..)

19 Ocak Perşembe günkü gazeteler, Kadın Dernekleri Federasyonu'nun Diyanet Vakfı salonundaki toplantısında diyanet işleri başkanı Mehmet Nuri Yılmaz'ın yaptığı açıklamaya yer veriyordu:

*"... Yılmaz, Kuran'ı Kerim'de erkeğin kadının amiri olarak gösterildiğini vurgulayarak, **"Eğer dövme ailenin devamını sağlayacaksa, kadın dövülebilir"** görüşünü savundu. Kadının dövülmesinin Kuran'ı Kerim'de de yer aldığını kaydeden Yılmaz, "Ancak Kuran'da dövme farz değildir. İlla döveceksin diye bir şey yok" diye konuştu. ... Çok eşliliği de savunan Yılmaz şunları söyledi. "Dört evlilik Türkiye için uygun olmaz ama belki bir Afrika ülkesinde bunun uygulanması lazım. Kuran'da tek evlilik makbuldür. Dört evlilik farz değil, Allah'ın emri değil. Ama zaman gelir bu evlilik uygulanır. Onu demek istiyorum."... Kadınların sorularını yanıtlayan Yılmaz, İslamiyet'in kadın ve erkeği eşit olarak gördüğünü belirterek "O yüzden dinimiz, cennet anaların ayağı altındadır demiştir" diye konuştu.'*

Yukarıdaki alıntı bir "dini otorite"nin fütursuzca gösterdiği bir vuzufsuzluk örneğini oluştururken, asıl ilginç olan, inanılmaz bir sükunetle bu tutarsız söylemi dinleyip sorular soran kadınların tepkisizliğidir. Eğer bu durum, *"Etim senin, kemiğim de zaten senindi"* bir bilgi edinme açlığına işaretse, bu ki-

tabı da okuyacaklarını düşünerek bu hanımlara İslam bilginlerinden birkaç alıntı da ben armağan etmek istiyorum.

"Kuran'ı okumak demek, alıp eline sadece satırları okumak demek değildir. ... Kuran böyle diyor ben de öyle yapayım, demekle oluşmaz Kuran'ın ahlakıyla ahlaklanmak. ... Kendini ne derece kemale erdirebilirsen, işte o derecede ilahi kitabı okumak durumuna gelirsin."

"İslam dininin en büyük düşmanları, dinden görünüp şartları zorlaştırarak insanları Allah ve Resulullah'tan uzaklaştıran; dinden soğutup, nefret ettirenlerdir."

"Biz halkın adetlerini terkettirmek için görevdeyiz. Peygamberler halkın adetlerinin yanlışlığını ispat için gelmişlerdir. Çünkü adetler, insanı Allah'tan alıkoyar; dünyaya ve maddeye yöneltir."

Değinmek istediğim bir başka gazete haberi de bu yıl ilki verilen Uluslararası Nazım Hikmet Şiir Ödülü'nü alan Arap şair "Adonis"in basın toplantısında söylediği sözlerle ilgili. Şöyle bir saptama yapıyor bay "Adonis":

"Kadınlardan şair olmaz, çünkü kadınların kendisi şiirdir."

Bu demektir ki, kadim erkek tanrılardan birinin ismini kullanan şair "Adonis", tüm "gücünü" kadını yazıp çizmekten aldığını düşünüyor.

Yine ilginç olan, böylesi bir demecin şu ana dek bir kadın dışında kimseden tepki görmemesi; maşist bir toplumun belleğinde dokunulmazlık hâlesiyle çevrilip, altarlardan birinin üzerindeki yerine yerleşivermesi. Herkes sus, pus. Oysa aynı günlerde söylenen başka bir onur kırıcı söz üzerine yüzlerce,

binlerce insan ayağa kalkıp protesto gösterilerinde bulunuyor... (Ya sen neredesin, Fatına?..)

Hemen her tanım grubundan erkeğin, kadınların çocuk doğurma dışında herhangi bir işi erkekler kadar iyi yapamayacaklarını, dahası aksi pekala geçerliyken belli bir üretim alanında kadınların varlığının söz konusu bile olamayacağını duya duya yaşayagelmiş biri olarak, böylesine ölümcül bir üstünlük ya da yarış saplantısının insan yaratılışına ve sağlıklı çağdaş insan beyinlerine bağlanabileceğine asla ihtimal vermiyorum. Bu sağlıksızlık böylesine abuk sabuk manifestolar halinde süregiderse kadınla erkeğin mutlu bir birliktelik kurabileceğine de...

Şimdi Türk ve Dünya Edebiyatı'nda ismi geçen birçok şair kadını ve kendilerine şiir yazılmasını tutumları yüzünden imkansızlaştıran maşist kültür adamlarını bir yana bırakalım. Ben bay "Adonis"e, yıllardır şiir yazdığını bildiğim ama onun gibi ego enflasyonundan muzdarip bir erkeğin kolay kolay beceremeyeceği bir alçakgönüllülükle elindeki tomarlarla "şiir kağıdı"nı, kah bulup kah kaybederek (küçük kızı bu kağıtlardan kayık yapıyor), kah bir kahve içimi süresinde hediye ediverip kah bir şeye benzemediklerini söyleyip bulaşık yıkamaya devam ederek çoğaltmayı sürdüren bir kadının, elinden çeke çeke alınasam belki de hiç yayınlanmayacak bir şiiriyle cevap vermek istiyorum.

Kadını yazıp çizdiğini sanan "Adonis"ler, bakalım okumasını da biliyor mu?

Sana dokunmaya geliyorum...
Yüzüne vurmaya tüm dengesizlikleri.
Birşeyler almaya senden.

Seni bitirmeye.

Yolumun sonundasın.
Engellerin tümüsün.
Boş evler gibiyim,
Al seslerim var
Ve kımıltısız düşlerim.
Bir de yüzüm var yardımsız,
Bağlıyım herşeye.
Hiçbir şey değiştiremiyor
Beni ne de seni.
Bir avuç toprakla ellerimizde.

•

Topraklarda sevgimiz,
En gerçek anamız.

Bizi eksiksiz doğurdular.

Tekrar o ıssız eve, surlarla çevrili kente, peçeye, ulusal gururun mühürlediği düş ürünü sınırlara mı dönüyoruz?

Bu kuşkusuz birçok müslüman erkeğin hayalidir. Fakat ben, bir medyum olmasam da bunu pek olası bulmadığımı önceden söyleyebilirim. Kristal kürede gördüğümden değil, (kaldı ki görsem bile inanmazdım) Haşime Teyze'nin sık sık yinelediği şu sözlerini anımsadığım için:

"Kendini hepten gaileye kaptırma; meselenin altını üstünü karıştır, iyice bak. Geçmişte neler olduğunu hatırlamaya gayret et ve neler olacağını kestirmeye alıştır kendini. Bütün ihtimalleri düşün sevgili Fatima, hepsini... Bu imansızlar memleketinde bir kadının hayatta kalmasının tek yoludur bu."

Haşime Teyze müslümanlar hakkında böyle konuşuyor.

Peki, neden?..

Yalnız Gidiş

ISBN 975-358-026-6

PEÇENİN ÖTESİ

2 109753 580260